

ISSN 2307-8049 (PRINT)
ISSN 2663-2799 (ONLINE)
DOI 10.32999/KSU2307-8049

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
м. Івано-Франківськ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія:
ЮРИДИЧНІ НАУКИ
Випуск 3

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Стратонов Василь Миколайович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності, Херсонський державний університет, Україна

Відповідальний секретар:

Гавловська Аліна Олександрівна, кандидатка юридичних наук, доцентка, завідувачка кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності, Херсонський державний університет, Україна

Члени редакційної колегії:

Агапова Олена Валеріївна, доктор юридичних наук, вчений секретар, Науково-дослідний центр незалежних судових експертиз Міністерства юстиції України, Україна

Леоненко Максим Іванович, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права, Національний університет «Запорізька політехніка», Україна

Леоненко Тетяна Євгенівна, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права, Національний університет «Запорізька політехніка», Україна

Маковій Віктор Петрович, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін, Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна

Манько Денис Григорович, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін, Міжнародний гуманітарний університет, Україна

Слінько Дмитро Сергійович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна

Слінько Тетяна Миколаївна, кандидат юридичних наук, професор, завідувачка кафедри конституційного права України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна

Сотула Олександр Сергійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності, Херсонський державний університет, Україна

Спіцина Ганна Олександрівна, докторка юридичних наук, професорка, перший заступник директора, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса», Україна

Шенітько Михайло Валерійович, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, член-кореспондент НАПрН України, професор кафедри кримінального права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна

Хуан Карлос Риофрío Мартінез-Вілалба, доктор юридичних наук, професор, декан факультету права, Universidad de Los Hemisferios, Еквадор

Збірник наукових праць включено до наукометричної бази даних Index Copernicus (Республіка Польща)

**Затверджено відповідно до рішення вченої ради
Херсонського державного університету
(протокол від 29.09.2025 р. № 3)**

Реєстрація в Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення:
Рішення № 2944 від 24.10.2024 (Ідентифікатор медіа R30-05621).

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Херсонський державний університет
(вул. Університетська, 27, м. Херсон, 73000, e-mail: office@ksu.ks.ua. Тел.: +38 096 310 26 36).

Фахова реєстрація (категорія «Б»): Наказ МОН України № 1166 від 23 грудня 2022 року (додаток 3).
Спеціальність: D8 – Право.

Періодичність: 4 рази на рік.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Електронна сторінка видання – <http://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj>

ISSN 2307-8049 (PRINT)
ISSN 2663-2799 (ONLINE)

© Херсонський державний університет, 2025
© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2025

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Цуркан-Сайфуліна Ю. В., Бевчик А. В. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ОСМИСЛЕННЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	7
--	---

СЕКЦІЯ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Міць А. М. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОСТІ ВИЩОЇ РАДИ ПРАВОСУДДЯ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ІСПАНІЇ.....	13
Пошиванюк Т. П. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....	19
Удовиченко С. В. УЧАСТЬ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ: ДОСВІД КРАЇН ЄС.....	23

СЕКЦІЯ 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Зелінський О. І. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОДІЛУ ЯК ФОРМИ РЕОРГАНІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ	28
Спесівцев Д. С. ДЕТЕРМІНАНТИ КОНФЛІКТУ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ (НА ПРИКЛАДІ ЗАХИСТУ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО).....	34

СЕКЦІЯ 4

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Паскар А. Л. ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІВ'ЯЗКУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА.....	41
Черкунов О. В. КЛАСИФІКАЦІЯ ПОСАД ТА СИСТЕМА ОПЛАТИ ПРАЦІ В МИТНИХ ОРГАНАХ УКРАЇНИ: НОВІ ПІДХОДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	46
Shamov O. A. THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON THE TRANSFORMATION OF LEGAL EDUCATION: A COMPARATIVE ANALYSIS AND STRATEGIC DIRECTIONS.....	51

СЕКЦІЯ 5

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Калініна О. В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	56
Сотула О. С., Гавловська А. О. ОКРЕМІ ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ ВРАЗЛИВИХ ОСІБ.....	62

СЕКЦІЯ 6

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Зарадюк З. В. РОЛЬ СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СПРАВЕДЛИВОГО ПРАВОСУДДЯ В СУДАХ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ.....	68
--	----

Кравченко М. О., Кісліцина І. О. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО СУДУ (У СТАТИСТИЧНИХ ПОКАЗНИКАХ).....	73
--	-----------

СЕКЦІЯ 7 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПРАВО ЄС; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Нікітінський О. П. РОЛЬ ІНСТИТУЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У КОНТРОЛІ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ.....	78
Панченко І. М., Гавловська А. О. ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО МОРСЬКОГО ПРАВА В ЧОРНОМУ МОРІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ.....	83
Стратонов В. М. ТРАНСКОРДОННА ЗЛОЧИННІСТЬ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА РОЛЬ У ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....	88

CONTENTS

SECTION 1

THEORY AND HISTORY OF THE LAW AND THE STATE; HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

Tsurkan-Saifulina Yu. V., Bevtysk A. V. PHILOSOPHICAL AND LEGAL UNDERSTANDING
OF THE RULE OF LAW IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW.....7

SECTION 2

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Mits A. M. CONSTITUTIONAL AND LEGAL PROVISION FOR THE SUSTAINABILITY
OF THE HIGH COUNCIL OF JUSTICE: THE EXPERIENCE OF UKRAINE AND SPAIN.....13

Poshyvaniuk T. P. THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE RIGHT
TO JUDICIAL PROTECTION IN UKRAINE: A HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS.....19

Udovychenko S. V. LOCAL GOVERNMENT'S INVOLVEMENT IN LAND LEGAL RELATIONS:
THE EXPERIENCE OF EU COUNTRIES.....23

SECTION 3

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Zelinskyi O. I. LEGAL REGULATION OF DIVISION AS A FORM OF REORGANIZATION
OF BUSINESS COMPANIES.....28

Spiesivtsev D. S. DETERMINANTS OF CONFLICT IN METHODS
OF PROTECTING SUBJECTIVE CIVIL RIGHTS
(USING THE EXAMPLE OF PROTECTING RIGHTS TO REAL ESTATE).....34

SECTION 4

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Paskar A. L. USING VIDEO CONFERENCING SYSTEMS AS A TOOL
FOR DIGITALIZATION OF ADMINISTRATIVE JUSTICE.....41

Cherkunov O. V. POSITION CLASSIFICATION AND SALARY FRAMEWORK
IN UKRAINE'S CUSTOMS SERVICE: EMERGING LEGAL APPROACHES.....46

Shamov O. A. THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON THE TRANSFORMATION
OF LEGAL EDUCATION: A COMPARATIVE ANALYSIS AND STRATEGIC DIRECTIONS.....51

SECTION 5

CRIMINAL PROCESS AND FORENSICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES

Kalinina O. V. LEGAL PRINCIPLES OF IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLES
OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW.....56

Sotula O. S., Havlovska A. O. CERTAIN PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCEDURE
IN THE CONTEXT OF PROTECTING PROCEDURAL RIGHTS OF VULNERABLE PERSONS.....62

SECTION 6

JUDICIARY; PROSECUTOR'S OFFICE AND BAR

Zaradiuk Z. V. THE ROLE OF CORRUPTION PREVENTION ENTITIES
IN ENSURING FAIR JUSTICE IN COURTS OF FIRST INSTANCE.....68

Kravchenko M. O., Kislitsyna I. O. GENERAL CHARACTERISTICS OF THE ACTIVITIES OF THE HIGH ANTI-CORRUPTION COURT (IN STATISTICAL INDICATORS).....	73
--	----

SECTION 7 INTERNATIONAL LAW; EU LAW; COMPARATIVE LAW

Nikitinskyi O. P. THE ROLE OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN THE CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES.....	78
Panchenko I. M., Havlovska A. O. APPLICATION OF INTERNATIONAL MARITIME LAW IN THE BLACK SEA IN THE CONTEXT OF THE ARMED CONFLICT IN UKRAINE.....	83
Stratonov V. M. CROSS-BORDER CRIME: CONCEPTS, SIGNS AND ROLE IN THE GLOBALIZATION OF TRANSNATIONAL CRIME.....	88

СЕКЦІЯ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.12:[34.021:355.271]

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-3-1>

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ОСМИСЛЕННЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Цуркан-Сайфуліна Юлія Василівна,
докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри загальнотеоретичної юриспруденції та прав людини,
заступниця директора з наукової роботи

Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
saifulina1001@gmail.com
orcid.org/0000-0003-3125-4655

Бевцик Алла Василівна,
асистент кафедри загальнотеоретичної юриспруденції та прав людини
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
bevtsik11alla@gmail.com
orcid.org/0009-0005-3471-2772

У статті поставлено за мету філософсько-правове осмислення верховенства права в умовах воєнного стану.

*Для досягнення задекларованої мети та отримання належних результатів, використано таку сукупність методів: аналіз нормативно-правових актів, системний метод, формально-логічний метод, метод історичного аналізу, герменевтичний метод. **Результати та висновки такої діяльності.** У статті проаналізовано філософсько-правові аспекти верховенства права в умовах воєнного стану, що розглядається як інтегративний принцип правопорядку та водночас моральний орієнтир у кризових станах. Окреслено аспекти історичної еволюції ідеї верховенства права від античних концепцій до сучасного міжнародного та національного правового дискурсу. Визначено ключові ознаки принципу верховенства права, серед яких законність, правова визначеність, заборона свавілля, доступ до правосуддя, рівність перед законом та гарантія основних прав і свобод. Здійснено філософський аналіз впливу воєнного стану на функціонування правової системи. Підкреслено, що введення надзвичайного режиму не скасовує, а трансформує дію принципу верховенства права, зберігаючи його гуманістичне підґрунтя. Визначено, що ключовим викликом у цей період є досягнення рівноваги між потребою забезпечення державної безпеки та необхідністю захисту фундаментальних прав людини.*

У роботі акцентовано увагу на значенні філософсько-правових підходів до осмислення воєнного стану як правової реальності, що поєднує реалії сили та ідеали справедливості. Підкреслено, що навіть у період збройного конфлікту право не повинно зводитися до інструменту примусу, а має залишатися основою легітимності влади та довіри громадян. Виконано порівняльний аналіз підходів до обґрунтування обмежень прав у кризових ситуаціях, зокрема крізь призму ідей Т. Гоббса та Дж. Локка. З'ясовано, що українська модель правового регулювання воєнного стану більшою мірою відповідає концепції природних невідчужуваних прав, які можуть бути обмежені лише у виняткових випадках та виключно задля збереження суспільного блага. Особливу увагу приділено принципу тимчасовості обмежень, що розглядається як запобіжник узурпації влади та гарантія відновлення демократичного порядку після завершення надзвичайних умов.

Ключові слова: верховенство права, воєнний стан, права людини, безпека, правопорядок, філософія права, баланс свободи і безпеки, правова держава.

PHILOSOPHICAL AND LEGAL UNDERSTANDING OF THE RULE OF LAW IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Tsurkan-Saifulina Yulia Vasylivna,
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Professor at the Department of General Theoretical Jurisprudence and Human Rights,
Deputy Director for Scientific Work
Chernivtsi Educational and Scientific Law Institute
National University "Odesa Law Academy
saifulina1001@gmail.com
orcid.org/0000-0003-3125-4655

Bevtsyk Alla Vasylivna,
Assistant at the Department of General Theoretical Jurisprudence and Human Rights
Chernivtsi Educational and Scientific Law Institute
National University "Odesa Law Academy
bevtsik11alla@gmail.com
orcid.org/0009-0005-3471-2772

The article aims to philosophical and legal understanding of the rule of law in the conditions of martial law. To achieve the declared purpose and obtain the proper results, the following set of methods was used: analysis of regulatory acts, systemic method, formal-logical method, method of historical analysis, hermeneutic method. Results and conclusions of such activity. The article analyzes the philosophical and legal aspects of the rule of law in the conditions of martial law, which is considered as an integrative principle of law and order and at the same time a moral orientation in crisis states. The aspects of the historical evolution of the idea of the rule of law from ancient concepts to modern international and national legal discourse are outlined. The key features of the rule of law are defined, including legality, legal certainty, prohibition of arbitrariness, access to justice, equality before the law and guarantee of fundamental rights and freedoms. A philosophical analysis of the impact of martial law on the functioning of the legal system was carried out. It is emphasized that the introduction of an extraordinary regime does not abolish, but transforms the action of the rule of law, preserving its humanistic basis. It is determined that the key challenge during this period is to reach a balance between the need to ensure state security and the need to protect fundamental human rights.

The work emphasizes the meaning of philosophical and legal approaches to understanding martial law as a legal reality that combines the realities of strength and ideals of justice. It is emphasized that even in the period of armed conflict, the right should not be reduced to the instrument of coercion, but should remain the basis of the legitimacy of power and trust of citizens. A comparative analysis of approaches to substantiation of restrictions in crisis situations, in particular through the prism of T. Hobbes and J. Locke's ideas, was performed. It has been found that the Ukrainian model of legal regulation of martial law is more consistent with the concept of natural inseparable rights, which can be limited only in exceptional cases and solely for the preservation of the public good. Particular attention is paid to the principle of temporality of restrictions, which is considered as a fuse of usurpation of power and the guarantee of restoring the democratic order after the completion of emergency conditions.

Keywords: rule of law, martial law, human rights, security, law and order, philosophy of law, balance of freedom and security, rule of law.

Вступ. Філософсько-правове осмислення верховенства права в умовах воєнного стану має особливе значення, адже саме в періоди глибоких суспільних трансформацій виявляється справжня цінність і життєздатність основоположних правових принципів. Воєнний стан, зумовлений збройною агресією РФ проти України, вносить корективи у функціонування правової системи, актуалізуючи проблему співвідношення між вимогами безпеки держави та гарантуванням прав і свобод людини. Виникає потреба у новому погляді на верховенство права як на ідею, що поєднує правовий порядок, морально-ціннісні орієнтири та інституційні механізми, здатні забезпечити легітимність державної влади навіть у кризових умовах.

З філософсько-правової точки зору, верховенство права у період воєнного стану виступає не лише формальним принципом правотворення

і правозастосування, а й духовно-світоглядним орієнтиром, який утримує суспільство від правового релятивізму, свавілля та руйнування демократичних інститутів. Саме цей принцип є запобіжником від надмірного зловживання владними повноваженнями, а також підґрунтям для пошуку балансу між необхідністю обмеження певних прав і збереженням їх базового змісту, гарантованого як національним, так і міжнародним правом.

Актуальність дослідження визначається тим, що війна випробовує на міцність не лише політичні та економічні інститути, а й засадничі ідеї правової держави, тому саме верховенство права в умовах воєнного стану постає як ключовий індикатор зрілості правової системи, адже від його дотримання залежить довіра громадян до влади, стійкість демократичного ладу та можливість відновлення суспільства після завершення воєнних дій. Крім того, наукове осмислення цієї проблематики дає

змогу визначити оптимальні межі правових обмежень, виявити ризики легітимації надзвичайних повноважень та сформулювати шляхи зміцнення правової стабільності у перспективі мирного розвитку держави.

На думку А. Саміло та В. Шишко, у мовах воєнного стану «філософія права набуває особливого значення, оскільки вона визначає основні принципи та цінності, які повинні лежати в основі правової системи в умовах воєнного конфлікту» (Саміло, Шишко, 2024). Продовжуючи думку авторів, підкреслимо, що філософсько-правове осмислення верховенства права в умовах воєнного стану дозволяє не лише зберегти базові цінності правопорядку, а й сформувати концептуальні орієнтири для забезпечення балансу між необхідністю обмеження окремих прав і свобод та збереженням демократичних засад державності.

Метою статті є філософсько-правове осмислення верховенства права в умовах воєнного стану.

Для досягнення задекларованої мети та отримання належних результатів, використано таку сукупність методів: аналіз нормативно-правових актів, системний метод, формально-логічний метод, метод історичного аналізу, герменевтичний метод.

1. Філософсько-правова характеристика поняття та ознак верховенства права

Історичні аспекти принципу верховенства права (або правовладдя, як синоніму «верховенства права» та перекладу-новотвору «the rule of law») простежуються від його філософських витоків у працях античних мислителів (Платон, Аристотель, Цицерон), англійській концепції права, традицій германського звичаєвого права, у протистоянні аристократії та монархів в Середні віки, первинній юридизації під час Французької революції (XVIII ст.), теорії деклараторного права, доктринальному закріпленні в концепції природного права (XII-XIX ст.), введенні поняття Дж. Гаррінгтоном (XVII ст.) до його вторинної юридизації після Другої світової війни. Так, англійський юрист А. Дайсі стверджував, що фундаментом принципу верховенства права виступає безумовне сприйняття і визнання найвищої цінності особи людини, її свобод та прав, а базис конституційного кодексу виступає наслідком прав особи (Казарян, Зернюк, Лозовський, 2021) та утворює результат загального права забезпечуючи відсутність державного свавілля (Погребняк, 2008).

Сьогодні принцип верховенства права є основоположним принципом міжнародного права та основою для діяльності міжнародних органів, зокрема, ООН, Європейського Союзу, Ради Європи та ін. Зокрема, С. Головатий наголошує, що верховенство права (правовладдя) «як засадничий принцип, на універсальному рівні проголосила Організація Об'єднаних Націй (приміром, у Показниках правовладдя/ the Rule of Law Indicators), а також на регіональному рівні – Організація американських держав (зокрема в Міжамериканській демократичній хартії) та Африканський Союз (в його Установчому акті)» (Головатий, 2017). Наприклад, ст. 3 Статуту Ради Європи визначає, що «Кожний член Ради Європи обов'язково повинен визнати принципи верховенства права та здійснення прав людини і основних свобод всіма особами, які знаходяться

під його юрисдикцією, а також повинен відверто та ефективно співробітничати в досягненні мети Ради, визначеної у главі I» (Рада Європи, 1949).

В українському законодавстві термін «верховенство права» вперше було використано в Конституційному Договорі між Верховної Ради України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України. Так, відповідно до ст. 1 Договору було визначено, що «в Україні діє принцип верховенства Права» (Верховна Рада, 1995), в подальшому принцип верховенства права було закріплено у ст. 8 Конституції України, яка містить норму у відповідності до якої «в Україні визнається і діє принцип верховенства права» (Верховна Рада, 1996).

Відповідно до позиції Конституційного Суду України верховенство права є не лише дотриманням законів, а й імплементацією в правову систему ідей соціальної справедливості, рівності та свободи, що відображено в Конституції, і включає не тільки законодавство, а й норми моралі, традиції та звичаї, які легітимовані суспільством (Конституційний Суд України, 2025). Завдання Уряду для досягнення верховенства права зосереджені на шести ключових напрямках: зміцнення судової системи, розширення доступу до правової допомоги, реформування пенітенціарної системи, модернізація нотаріату, захист права власності та посилення антикорупційної діяльності та визначає, що «принцип верховенства права є основою для сталого розвитку суспільства та охоплює практично всі аспекти життя громадян України: від безпеки особистості, права власності та розв'язання конфліктів – до ефективної боротьби з корупцією» (Урядовий портал, 2025).

Основні ознаки верховенства права полягають у наступному: законність і прозорість ухвалення законів гарантує, що правові норми створюються відкрито і відповідально та є основою для легітимності всього законодавства; правова визначеність робить право зрозумілим, доступним і передбачуваним для громадян, дозволяючи їм планувати свою поведінку, знаючи правові наслідки своїх дій; заборона державного свавілля обмежує владу, запобігаючи довільним рішенням державних органів та посадових осіб, і вимагає обґрунтованості їхніх дій; ефективний доступ до правосуддя забезпечує можливість кожному захистити свої права в незалежному і неупередженому суді, що включає судовий контроль за владою та функціонування незалежної адвокатури; дотримання прав людини є серцевиною верховенства права, включаючи такі фундаментальні принципи, як право на ефективний засіб правового захисту, справедливий суд, презумпція невинуватості та заборона зворотної дії закону, що захищає особисті свободи від державних обмежень; недискримінація та рівність перед законом гарантує, що правові норми та їх застосування не надають переваг одній групі за рахунок іншої, забезпечуючи рівне ставлення до всіх громадян.

2. Воєнний стан як правова реальність та його вплив на верховенство права

Введення воєнного стану у зв'язку із військовою агресією РФ проти України ґрунтується на основі таких НПА, як: Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 64/2022 (станом на 14.07.2025 р.

дію воєнний стан було продовжено 16 раз) (Президент України, 2022), п. 20 ст. 106 Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII. (Верховна Рада, 2015).

У світлі філософсько-правове осмислення верховенства права в умовах воєнного стану особливої актуальності набуває аналіз визначення воєнного стану, закріпленого у ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (воєнний стан – це «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» (Верховна Рада, 2015)). Отже, воєнний стан розглядається як особливий правовий режим, що запроваджується виключно за умов збройної агресії або загрози державній незалежності, і передбачає тимчасове обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина – «тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України» п. 3 Указу Президента «Про введення воєнного стану в Україні» (Президент України, 2022). Таким чином, філософський аналіз дозволяє стверджувати, що визначення воєнного стану в українському законодавстві є спробою поєднання реалій сили та необхідності з ідеалами верховенства права, при цьому підкреслюючи, що навіть у надзвичайних умовах право не втрачає свого регулятивного потенціалу, а трансформується, зберігаючи гуманістичну та морально-правову основу.

З цього випливає фундаментальний висновок – навіть у кризових умовах право залишається регулятором, який окреслює допустимі межі діяльності державної влади, а не поступається місцем свавілля чи політичній доцільності. Слід зауважити, що історія знає приклади, коли воєнна «доцільність» повністю нівелювала принцип верховенства права. Так, у 1944 р. за формальної причини «звинувачення в співробітництві переважної більшості його представників в роки Великої вітчизняної війни Радянського Союзу 1941–1945 з гітлерівською адміністрацією» (Овчаренко, 2004) тоталітарним радянським режимом було примусово депортовано близько 200 тис. кримських татар у різні райони СРСР (від північного Приуралля до республік Середньої Азії). Злочинний характер депортації посилювався ще й тим, що вона порушила основні права кримськотатарського народу, зокрема право на самовизначення, право на власну територію та право на існування як етнічної спільноти, що стало актом етноциду, спрямованим на знищення кримських татар як окремого народу. Депортація стала

не лише злочином проти кримськотатарського народу, але й посяганням на права кожної жертви таких злочинних дій, оскільки було зафіксовано грубе порушення права на життя та безпеку, право на сім'ю, право власності, право на безпечні умови праці і проживання, право на вільне пересування та обрання місця проживання і т.д. Отже, при покаранні всього кримськотатарського народу за злочини, вчинені окремими його представниками, було порушено фундаментальні принципи верховенства права – принцип індивідуальної юридичної відповідальності та принцип справедливості.

Як зауважують А.Саміло та В.Шишко «Один із ключових аспектів, який потрібно розглядати у контексті верховенства права в умовах воєнного стану, – це баланс між необхідністю забезпечення безпеки суспільства та збереженням основних прав і свобод» (Саміло, Шишко, 2024). Продовжуючи думку зауважених авторів, слід підкреслити, що пошук рівноваги між безпекою та правами людини в умовах воєнного стану має не лише правовий, а й глибокий філософський вимір, адже верховенство права постає не як формальна категорія, обмежена виключно буквою закону, а як жива концепція, що визначає сенс правопорядку у кризових реаліях. Якщо в мирний час верховенство права найчастіше отожденоється з гарантіями доступу до правосуддя, стабільністю правового регулювання та передбачуваністю дій держави, то в умовах війни на перший план виходить питання «наскільки допустиме обмеження прав та свобод людини задля збереження самого існування держави і суспільства?». При цьому філософія права ґрунтується на тому, що правопорядок у своїй глибині має моральне коріння – він існує для людини, а не навпаки, тому навіть за умов воєнних викликів держава не може відмовитися від визнання людської гідності як абсолютної цінності, оскільки в іншому випадку право перетворюється на інструмент сили, а верховенство права – на фікцію. Тому, збереження балансу між необхідністю забезпечення безпеки суспільства та збереженням основних прав і свобод вимагає не лише формального контролю пропорційності обмежень, а й постійного усвідомлення, що навіть найсуворіші заходи безпеки повинні мати межі. Інакше кажучи, верховенство права в умовах війни стає своєрідним «моральним компасом», який нагадує, що безпека має сенс лише тоді, коли вона слугує свободі, а свобода зберігає цінність лише тоді, коли не підриває основу колективного виживання суспільства і держави.

Реалізація принципу верховенства права в умовах воєнного стану корелює з ідеями Т. Гоббса, який розглядав державу як механізм забезпечення виживання в умовах «війни всіх проти всіх», де без верховної влади права особи фактично втрачають сенс. Зокрема, у своїй праці «Левіафан» філософ аргументував, що люди повинні добровільно відмовитися від деяких своїх прав на користь суверена (держави), щоб уникнути хаосу війни, а держава виступає єдиним гарантом порядку, забезпечення миру та безпеки для громадян (Калюга, 2019). Проте, слід зауважити, що українська правова модель воєнного стану більшою мірою наближена до концепції Дж. Локка, котрий наполягав на існуванні невідчужуваних природних прав людини, що можуть бути обмежені лише в умовах крайньої необхід-

ності й виключно задля збереження суспільного блага. Як зауважує Т.П. Попович, теорія Дж. Локка містить тезу у відповідності до якої «на індивіда в державі покладається обов'язок виконувати визначені владою приписи, тоді як на саму владу – забезпечувати мир, охороняти власність, а також справедливо вирішувати (через судові установи) спори між громадянами» (Попович, 2023). Таким чином, українська правова модель намагається зберегти баланс між необхідністю обмеження прав в умовах війни та фундаментальними принципами правової держави, що ґрунтуються на повазі до невідчужуваних прав людини.

Особливе значення в дотриманні принципу верховенства права в умовах воєнного стану має принцип тимчасовості, закладений у визначення воєнного стану, оскільки тимчасовість і зумовленість конкретною загрозою є своєрідними запобіжниками від узурпації влади та гарантією відновлення конституційного ладу після усунення небезпеки. Наприклад, у п. 2 ст. 19 Конституції України підкреслено тимчасових характер на заборону проведення виборів до державних органів та органів місцевого самоврядування – «Верховна Рада України не пізніше ніж у дев'яностоденний строк з дня припинення чи скасування воєнного стану, якщо чергові або позачергові вибори до відповідних органів мали бути проведені в період, на який було введено воєнний стан, приймає рішення про призначення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих виборів» (Верховна Рада України, 1996). Зокрема, принцип тимчасовості обмеження окремих прав в умовах воєнного стану узгоджується з кантівським баченням верховенства права як морального імперативу, що не допускає перетворення виняткових заходів на постійний стан (Максимов, 2005). Отже, філософська колізія між індивідуальним і колективним у межах воєнного стану відображає ширший дискурс у теорії права щодо співвідношення свободи та безпеки. Тимчасове обмеження прав в умовах воєнного стану відображає вплив гуманістичної парадигми, відповідно до якої верховенство права є не лише формальним принципом організації влади, а й гарантією поваги до людської гідності навіть у найскладніших умовах.

Висновки. Осмислення верховенства права в умовах воєнного стану має особливе значення, оскільки війна є випробуванням для основоположних принципів правової держави, тому принцип верховенства права виступає не лише як формальна категорія правотворення, а й як моральний орієнтир, що запобігає зловживанню владою та зберігає демократичні засади держави.

У філософсько-правовому контексті, верховенство права в умовах війни балансує між потребою забезпечення державної безпеки та збереженням базових прав і свобод людини. Українське законодавство, зокрема, визначає воєнний стан як тимчасовий правовий режим, що допускає обмеження деяких конституційних прав лише за умов збройної агресії та на певний термін. Така модель наближена до концепції Дж. Локка, яка визнає існування невідчужуваних прав, що можуть бути обмежені лише за крайньої необхідності для суспільного блага. У цьому контексті, верховенство права є «моральним компасом», що нагадує, що безпека має сенс лише тоді, коли вона

слугує свободі, а свобода зберігає цінність лише тоді, коли не підриває основу колективного виживання. Українська правова модель намагається зберегти баланс, гарантуючи, що право залишається регулятором, що окреслює межі державної влади, навіть у кризових ситуаціях. Особливе значення набуває принцип тимчасовості, який слугує запобіжником від узурпації влади та гарантією повернення до звичайного конституційного порядку після усунення загрози. Таким чином, верховенство права, навіть у складних обставинах, залишається гарантією поваги до людської гідності та основою для відновлення суспільства після завершення воєнних дій.

Відтак, верховенство права в умовах воєнного стану постає як інтегративне явище, що поєднує правові, моральні та політичні виміри й забезпечує стабільність державності, зберігаючи фундаментальні права людини навіть у ситуації крайньої небезпеки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Саміло А., Шишко В. Філософські аспекти верховенства права в умовах воєнного стану. Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 29.02.2024.) С. 210–212. URL: <https://sci.lubgd.edu.ua/bitstream/123456789/15026/1/47.pdf> (дата звернення: 09.06.2025)
2. Казарян В.М., Зернюк В.В., Лозовський Д.Є. Генеза принципу верховенства права. Юридичний науковий електронний журнал. № 8/2021. С. 46–51. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2021/12.pdf (дата звернення: 14.06.2025)
3. Погребняк С.П. Історичні витоки верховенства права. Державне будівництво та місце самоврядування. Випуск № 15'2008. С. 3–13. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2927/1/Pogrebnyak_3.pdf (дата звернення: 12.06.2025)
4. Головатий С. Мірило правовладдя: Коментар. Глосарій. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) Rule of Law Checklist. Київ: БАІТЕ, 2017. 163 с. URL: <https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule%20of%20Law%20checklist%20UKR.pdf> (дата звернення: 19.06.2025)
5. Статут Ради Європи: Рада Європи від 05.05.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text (дата звернення: 04.06.2025)
6. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України: Верховна рада України від 08.06.1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1%D0%BA/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 03.06.2025)
7. Конституція України: Верховна Рада України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.06.2025)
8. Верховенство права. Офіційний веб сайт Конституційного Суду України. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava> (дата звернення: 23.06.2025)
9. Верховенство права та боротьба з корупцією. Урядовий портал – Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/reformi/verhovenstvo-prava-ta-borotba-z-korupciyeu> (дата звернення: 21.06.2025)
10. Про введення воєнного стану в Україні Указу Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 20.06.2025)
11. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 13.06.2025)

12. Овчаренко П.Д. Депортація кримськотатарського народу 1944. Енциклопедія історії України. Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2004. 688 с.: URL: http://www.history.org.ua/?termin=Deportaciya_krymskykh_tatar (дата звернення: 03.06.2025)

13. Калюга І. Політична концепція «Левіафана» Томаса Гоббса. 2019. URL: <https://plomin.club/the-political-concept-of-thomas-hobbes-leviathan/> (дата звернення: 12.06.2025)

14. Попович Т.П. Розуміння обов'язку у природно-правових концепціях Дж.Локка та Ж.-Ж.Руссо. Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія Право. Випуск 77: частина 2, 2023. С. 315–319. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/55363/1/284455-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%D0%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-655943-1-10-20230712.pdf> (дата звернення: 11.06.2025)

15. Максимов С. Філософсько-правова концепція вічного миру Канта і сучасність. Вісник Академії правових наук України. X. : Право, 2005. № 4 (43). С. 44–51. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5067/1/Maksimov_44.pdf (дата звернення: 09.06.2025)

REFERENCES:

1. Samilo A., Shyshko V. Filosofski aspekty verkhovenstva prava v umovakh voiennoho stanu [Philosophical aspects of the rule of law in the conditions of martial law]. Verkhovenstvo prava: doktryna i praktyka v umovakh suchasnykh svitovykh vyklykiv: Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (DDUVS, 29.02.2024.) S. 210–212. URL: <https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/15026/1/47.pdf> [in Ukrainian]

2. Kazarian V.M., Zerniuk V.V., Lozovskyi D.Ye. Heneza pryntsyphu verkhovenstva prava [Genesis of the rule of law]. Yurydychni naukovy elektronnyi zhurnal. №8/2021. S. 46–51. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2021/12.pdf [in Ukrainian]

3. Pohrebniak S.P. Istorychni vytoky verkhovenstva prava [Historical origins of the rule of law]. Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannya. Vypusk № 15'2008. S. 3–13. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2927/1/pogreb-nak_3.pdf [in Ukrainian]

4. Holovatyi S. Mirylo pravovladdia: Komentar. Hlosarii. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) Rule of Law Checklist [Mirilo Ruke: Comment. Glossary. European Commission for Democracy Through LAW (Venice Commission) Rule of Law Checklist]. Kyiv: VAITE, 2017. 163 s. URL: <https://www.venice.coe.int/images/site%20images/publications/rule%20of%20law%20checklist%20UKR.PDF> [in Ukrainian]

5. Statut Rady Yevropy [Statute of the Council of Europe]: Rada Yevropy vid 05.05.1949 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#text [in Ukrainian]

6. Konstytutsiinyi Dohovir mizh Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy ta Prezydentom Ukrainy pro osnovni zasady orhanizatsii ta funktsionuvannya derzhavnoi vlady i mistsevoho samovriaduvannya v Ukraini na period do pryiniattia novoi Konstytu-

tsii Ukrainy [The Constitutional Treaty between the Verkhovna Rada of Ukraine and the President of Ukraine on the basic principles of organization and functioning of state power and local self – government in Ukraine for the period before the adoption of the new Constitution of Ukraine]: Verkhovna rada Ukrainy vid 08.06.1995 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1%D0%ba/95-%D0%B2%D1%80#text> [in Ukrainian]

7. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Verkhovna Rada Ukrainy vid 28.06.1996 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#text> [in Ukrainian]

8. Verkhovenstvo prava [The rule of law]. Ofitsiinyi veb sait Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava> [in Ukrainian]

9. Verkhovenstvo prava ta borotba z koruptsiieiu [The rule of law and the fight against corruption]. Uriadovyi portal –Yedynyi veb-portal orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy. URL: <https://www.kmu.gov.ua/reformi/verhovenstvo-prava-ta-borotba-z-korupciyeu> [in Ukrainian]

10. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [On the introduction of martial law in Ukraine] Ukazu Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 r. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/20222#text> [in Ukrainian]

11. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [On the legal regime of martial law]: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 r. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19-19#text> [in Ukrainian]

12. Ovcharenko P.D. Deportatsiia krymskotatarskoho narodu 1944. Entsyklopediia istorii Ukrainy [Deportation of the Crimean Tatar people in 1944]. T. 2: H-D / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. K.: V-vo “Naukova dumka”, 2004. 688. URL: http://www.history.org.ua/?termin=deportaciya_krymskykh_tatar [in Ukrainian]

13. Kaliuha I. Politychna kontsepsiia “Leviatana” Tomasa Hobbsa. [The political concept of “Leviathan” by Thomas Hobbes]. 2019. URL: <https://plomin.lub/the-political-concept-of-thomas-hobbes-leviathan/> [in Ukrainian]

14. Popovych T.P. Rozuminnia обов'язку у природно-правових концепціях Дж.Локка та Ж.-Ж.Руссо [Understanding the duty in the natural legal concepts of J. Locke and J.-J. Russo]. Naukovy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu: Seriia Pravo. Vypusk 77: chastyna 2, 2023. S. 315–319. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/55363/1/284455-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%D0%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-655943-1-10-20230712.pdf> [in Ukrainian]

15. Maksymov S. Filosofsko-pravova kontsepsiia vichnoho myru Kanta i suchasnist [Philosophical and legal concept of eternal peace of Kant and modernity]. Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy. Kh. : Pravo, 2005. № 4 (43). S. 44–51. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5067/1/maksimov_44 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 28.08.2025

Рекомендована до друку 10.09.2025

Опублікована 01.10.2025

СЕКЦІЯ 2 КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК [342.56:347.97/.99](477+460)

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-3-2>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОСТІ ВИЩОЇ РАДИ ПРАВОСУДДЯ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ІСПАНІЇ

Міць Анастасія Миколаївна,
аспірантка кафедри конституційного права України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
amits@nlu.edu
orcid.org/0009-0007-3736-9150

Мета наукової статті полягає у дослідженні сучасної проблематики дієвості правового забезпечення формування Вищої Ради Правосуддя, зокрема, аналізу інституційних повноважень щодо призначення членів Вищої Ради Правосуддя. Також автор планує проаналізувати передумови та причини кризи правосуддя, яка відбулась в Іспанії і була обумовлена саме тривалим неоновленням складу органу суддівського врядування та розглянути особливості національного законодавства Іспанії, правового статусу Генеральної судової ради.

Методи, що застосовані під час дослідження цієї теми: системний аналіз, порівняння, методи логічного та структурного аналізу, за допомогою яких було висвітлено правові засади формування Генеральної судової ради Іспанії окреслює передумови і причини тих складнощів, які призвели до блокади цього органу.

Результатом статті стало формулювання актуальних викликів щодо формування конституційного органу, окреслення різних підходів до розуміння ролі органів суддівського врядування в системі органів правосуддя, визначені недоліки та непослідовні риси інституційного правового регулювання процесу відбору та призначення кандидатів на зайняття посади члена Вищої Ради Правосуддя. Висвітлено основні деталі рішення ЄСПЛ “Lorenzo Bragado and Others vs. Spain», в якому розкрито питання тривалої відсутності призначень у Генеральну судову раду, обумовлене затяжною неможливістю досягти консенсусу між політичними партіями у парламенті.

Висновки. В цілому, стаття присвячена актуальній та важливій тематиці забезпечення дотримання стандарту незалежності системи правосуддя від зовнішніх чинників, зокрема щодо конституційного статусу органу суддівського врядування в системі правосуддя. Окрім оцінки нормативно-правової бази, важливо розуміти функціональну суб'єктність органу суддівського врядування: йдеться про розмежування представницької та управлінської функції, сутність яких прямо впливає на підхід до інституційного складу порядку призначення. Особливої уваги заслуговує питання щодо наявності легітимних очікувань у кандидатів на зайняття посади члена органу суддівського врядування щодо результатів конкурсу та наявності спору про право, особливо зважаючи на політичний характер роботи суб'єктів призначення. Особливої уваги заслуговує окреслення можливості захисту права на справедливий суд для осіб, які беруть участь у конкурсному відборі на зайняття посади, а не вже її займають. Невоєчасне оновлення складу органу суддівського врядування призводить не тільки до посягання на об'єктивний суспільний інтерес у дотриманні конституційного порядку, а й може призвести до порушення вже суб'єктивних прав окремих зацікавлених осіб.

Ключові слова: Вища Рада Правосуддя, право на справедливий суд, конституційний орган, незалежний суд, формування складу ВРП, розблокування діяльності ВРП.

CONSTITUTIONAL AND LEGAL PROVISION FOR THE SUSTAINABILITY OF THE HIGH COUNCIL OF JUSTICE: THE EXPERIENCE OF UKRAINE AND SPAIN

Mits Anastasiia Mykolaivna,
Postgraduate Student at the Department of the Constitutional Law of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University
amits@nlu.edu
orcid.org/0009-0007-3736-9150

The purpose of the article is to study the current issues of the effectiveness of legal support for the formation of the High Council of Justice, in particular, to analyze the institutional powers to appoint members of the High Council of Justice. The author also intends to analyze the preconditions and causes of the justice crisis which occurred in Spain and was caused by the prolonged failure to renew the composition of the judicial governance body and to consider the peculiarities of Spanish national legislation and the legal status of the General Judicial Council.

Methods used in the study of this topic: systematic analysis, comparison, methods of logical and structural analysis, which were used to highlight the legal basis for the formation of the General Judicial Council of Spain, outlines the prerequisites and causes of the difficulties that led to the blockade of this body.

The article resulted in the formulation of current challenges to the formation of a constitutional body, outlining different approaches to understanding the role of judicial governance bodies in the system of justice, identifying shortcomings and inconsistent features of institutional legal regulation of the process of selection and appointment of candidates for the position of a member of the High Council of Justice. The author highlights the main details of the ECHR judgment "Lorenzo Bragado and Others v. Spain", which addresses the issue of the long absence of appointments to the General Judicial Council due to the protracted inability to reach a consensus between political parties in the Parliament.

Conclusions. In general, the article is devoted to the relevant and important topic of ensuring compliance with the standard of independence of the justice system from external factors, in particular, the constitutional status of the judicial governance body in the justice system. In addition to assessing the legal framework, it is important to understand the functional subjectivity of the judicial governance body: it is a matter of distinguishing between representative and managerial functions, the essence of which directly affects the approach to the institutional composition of the appointment procedure. The issue of whether candidates for the position of a member of the judicial governance body have legitimate expectations regarding the results of the competition and whether there is a dispute about the right to do so deserves special attention, especially given the political nature of the work of the appointing entities. Particular attention should be paid to the possibility of protecting the right to a fair trial for persons participating in the competitive selection process for the position, but not for those already holding it. The untimely renewal of the composition of the judicial governance body leads not only to an encroachment on the objective public interest in observance of the constitutional order, but may also lead to a violation of the subjective rights of individual stakeholders.

Keywords: The General Council of the Judiciary, High Council of justice, right to a fair trial, constitutional body, independent judiciary, rule of law backsliding.

Вступ. Вища Рада Правосуддя (далі – ВРП) щедро наділена на конституційному рівні повноваженнями, які виконують важливі змістовні функції щодо безперервного забезпечення незалежності судової системи. Попри зміни у процедурі добору членів ВРП за участі Етичної Ради, яке призвело до перезавантаження органу, залишаються невирішеними проблеми інституційного функціонування. В цілому, український підхід до правового регулювання ВРП є поширеним серед європейських країн: передусім статус органу визначається на конституційному рівні, а деталізуються спеціальним законом. У доктрині зазвичай виокремлюють два способи правової регламентації статусу органу суддівського врядування в різних країнах: 1) розширений, який, крім інституційних засад, передбачає визначення повноважень органу безпосередньо в тексті конституції (Бельгія, Франція, Італія); 2) лаконічний, який полягає у встановленні на конституційному рівні ключових аспектів утворення та суб'єктності органу, а вже визначення функціонального мандату залишається у віданні спеціального закону та/або інших нормативно-правових актів (Словенія, Румунія, Хорватія, Республіка Польща) (Халюк, 2023: 100). Хоча й деталізована конституційна зарегульованість може здаватись надмірним способом охорони органу від нормативно невиправданих змін, все ж таки розширений підхід сприятиме більшою ступеню захисту правосуддя від законодавчої гілки влади та політичного впливу в цілому.

Модель призначення членів ВРП є збалансованою, адже передбачає обрання більшості членів представниками з'їзду суддів, що відповідає європейським стандартам. Окрім цього, участь у процесі відбору майбутніх членів ВРП прийма-

ють Президент України, Верховна Рада України, всеукраїнська конференція прокурорів, з'їзд адвокатів України та представники юридичних закладів вищої освіти та наукових установ.

1. Практичні проблеми процедури призначення членів Вищої Ради правосуддя в Україні

Не дивлячись на те, що обраний спосіб формування ВРП є репрезентуючим, стає і безпечне функціонування ВРП можливе тільки за умов своєчасної реалізації з боку призначаючих суб'єктів своїх функцій по повноцінному відбору кандидатів. Більш того, відколи обов'язковою умовою для можливості обійняти посаду члена ВРП стала вимога здійснення з боку Етичної Ради аналізу на відповідність критеріям професійної етики та доброчесності, своєчасна та стабільна участь призначаючих суб'єктів в оновленні органу стала ще більш важливою. Водночас правове регулювання «повного циклу» відбору кандидатів залишає суб'єктам призначення простір для маневру, адже жоден нормативно-правовий акт не визначає чітких зобов'язуючих строків по кінцевому терміну ухвалення рішень по кандидатах. Відсутність визначеності у строках може призвести до зловживань та надмірного відтягування з оновленням органу. Наприклад, Регламент з'їзду суддів України та Регламент всеукраїнської конференції прокурорів містять чимало процедурних особливостей щодо відбору кандидатів на членство у ВРП, зокрема таких, що можуть відтермінувати процес відбору (у випадку набрання однакової кількості голосів щодо декількох кандидатів, подання клопотань з їхнього боку тощо (З'їзд суддів, 2014), (Всеукраїнська конференція прокурорів, 2017), водночас не передбачають суворих строків щодо оста-

точного ухвалення рішення інституціями відносно кандидатів; Регламент Верховної Ради України в цьому питанні є більш деталізованим, тому що принаймні встановлює часові проміжки щодо початку оголошення конкурсу та прийому документів від кандидатів, описує покроково дії ВРУ щодо процедури прийняття рішення (Верховна Рада України, 2010), втім все одно залишається місце для потенційного процесуального уповільнення: скажімо, суб'єкт призначення може не зробити вибір серед наявних кандидатів, які були визнані Етичною Радою доброчесними і, таким чином, конкурс буде тривати далі. Що стосується адвокатури як інституту, то він представлений через з'їзд адвокатів України, регламент якого приймається *ad hoc*. Закон України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» містить тільки дублюючі конституційні положення щодо участі у формуванні ВРП (Верховна Рада України, 2012), тому процедурні аспекти відбору кандидатів на зайняття посади у ВРП з'їздом адвокатів України визначаються у відповідності до загальних принципів їх проведення. Згідно із законодавчими нормами, з'їзд адвокатів скликається не рідше ніж один раз на три роки за відповідною ініціативою, однак закон не містить жодних правил щодо порядку дій на випадок відсутності вище окресленої ініціативи, хоча Закон України «Про Вищу Раду Правосуддя» передбачає проведення відповідного з'їзду не пізніше ніж за два місяці до дня закінчення строку, на який було обрано (призначено) члена Вищої ради правосуддя (Верховна Рада України, 2016). Говорячи про з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ, слід зазначити, що ВРП безпосередньо оголошує інформацію про проведення з'їзду і затверджує склад організаційного комітету, що певним чином нівелює існуючі в інших інституціях організаційні складнощі проведення з'їзду.

Найменш нормативно врегульованим лишається процедура призначення кандидатів з боку Президента України, зважаючи на те, що ані на рівні Основного Закону, ані на рівні Закону України «Про Вищу Раду Правосуддя» не визначено, яким саме чином він реалізує свої повноваження по формуванню і формальному призначенню членів ВРП.

Надмірне продовження строку повноважень членів ВРП прямо не передбачено на жодному нормативному рівні, тому недоречно розглядати його як потенційний вихід з ситуації, не говорячи вже про сумнівну легітимність такого підходу.

Так, подібна ситуація частково була оцінена Судом Справедливості ЄС в рішенні C-313/23, C-316/23, C-332/23, яке стосувалось застосування GDPR правил щодо суддів у Болгарії, проте розгляд питання був безпосередньо пов'язаний із правовою основою для продовження перебування на посаді членів Вищої судової ради, термін повноважень яких вже сплив. У рішенні вказується, що, продовження строку членів органу суддівського врядування не має дійсної правової підстави. Тому таке продовження може бути можливим лише у виняткових випадках та за умови, що воно обмежене чіткими та точними правилами, що на практиці виключають можливість того, що його термін може бути необмеженим (Court of Justice of the European Union, 2025).

Нормативно-правові акти, які забезпечують строки, порядок висування кандидатів на зайняття посади члена ВРП, мають передбачати наявність певних запобіжників щодо тривалого ігнорування з боку суб'єктів призначення своїх обов'язків. Реалізація повноважень по формуванню конституційного органу має відбуватись у лояльний до конституційного порядку спосіб, який унеможливило надмірне затягування процедури відбору та висування кандидатур. Наявність чітких законодавчих строків обрання кандидатів на членство ВРП сприятиме забезпеченню сталості системи правосуддя та конституційного ладу в цілому.

ВРП складається з 21 члена, проте повноважним орган вважається за наявності вже 15 членів. З огляду на вищеописане, в цілому законодавство не містить жодних норм, які б зобов'язали окреслені органи висунути обраних ним кандидатів у певний строк, що подекуди призводить до тривалої паузи в оновленні органу і відсутності належної кількості членів ВРП, яка б дозволила їй реалізувати свої повноваження. Йдеться не просто про повноважність як таку, а про наявність дійсної репрезентативності, адже чим більше членів ВРП, висунутих різними суб'єктами призначення, буде представлено, тим об'єктивнішими можуть вважатись прийняті ними рішення.

2. Досвід Іспанії щодо призначення членів Генеральної Судової Ради

Схожа проблема присутня не тільки в Україні, а й в країнах, де процедура відбору та призначення реалізується іншим чином. Скажімо, в Угорщині формування членів в Національну Раду Суддів відбувається шляхом висування кандидатів з боку зборів суді різних інстанцій, яке не містить конкретно встановлених строків. Більш того, фактична дата виборів призначається Національним судовим управлінням: президент цього органу має оголосити про початок виборчого процесу, проте так само дії з оголошення можуть затягуватись у випадку відсутності бажання президента оновити орган у визначені строки (I. P. Karolewski, 2025: 238).

Однак, більш детально в межах цього дослідження ми розглянемо саме іспанський досвід формування конституційного органу суддівського врядування. Іспанія зіштовхнулася з тривалою кризою, обумовленою відсутністю призначень до Генеральної Судової Ради (далі – ГСР) з боку Парламенту, адже відповідно до конституції, саме Конгрес і Сенат призначають членів ГСР. Протягом семи років ГСР була заблокована через відсутність консенсусу між політичними партіями всередині парламенту.

Конституційно-правове регулювання іспанської Ради належить до лаконічного типу, залишаючи великий простір для застосування Основного закону про судоустрій та національної нормативно-правової бази в цілому (Cortes Generales, 1985). Кількість членів Ради є тотожною до України, а саме складається з 21 члена. Проте, процедура призначення все ж таки є істотно відмінною. Іспанська історія трансформацій моделі призначення членів ГСР має глибинне історичне підґрунтя: 4 члени призначаються Конгресом, 4 члени призначаються Сенатом, а от щодо 12 інших членів важливо розуміти динаміку змін, що відбулися. Від самого початку прийняття Основний Закон про судоустрій № 1/1980 перед-

бачав, що решта дванадцять членів обираються суддями, але ця модель проіснувала недовго. Згодом підхід до призначення неодноразово змінювався і було запроваджено нову змішану процедуру призначення, згідно з якою дванадцять суддів обиралися парламентом з числа щонайменше тридцяти шести кандидатів, висунутих суддівськими асоціаціями, які представляють щонайменше 2% від загальної кількості суддів, що перебувають на службі. Ця змішана модель надавала суддям право висувати кандидатів, а остаточне рішення щодо призначення залишається за парламентом. Проте, слід розуміти, що Основний Закон Іспанії прямо не регулює питання призначення цих дванадцяти членів, що деякі фахівці знаходять невинновим, а свідомим уникненням конституційдавця незручної відповідальності за обрану модель статусу ГСР в межах системи конституційних органів державної влади. Фактично, основні аргументи дискусії з приводу належної моделі позиціонування Ради були висвітлені ще в рішенні Конституційного Суду Іспанії (далі – КС Іспанії) 108/1986, в якому окреслені досить цікаві думки щодо функціонального значення ГСР як органу. КС Іспанії підкреслив, що Рада не є органом, який представляє інтереси суддів, а є керівним органом судової влади, що є доволі послідовною характеристикою ГСР з точки зору конституційного тексту (Constitutional Court of Spain, 1986) і питанні, що напрошується: чи може владний характер конституційного органу співвідноситись із реалізацією представницької функції? Або ці поняття є взаємовиключними? В цьому випадку, орган конституційного правосуддя, презюмуючи, що ГСР здійснює саме керівні функції, обґрунтовує доречність обраного підходу призначень щодо дванадцяти суддів-членів Ради, які мають призначатись саме парламентом, адже не спрямовані на створення можливостей для суддів для репрезентації їхніх інтересів, а радше мають відображати суспільні погляди і забезпечувати ефективний нагляд за системою правосуддя. Українське нормативне формулювання теж не містить безпосередньої згадки про здійснення саме представницької функції, а визначає ВРП як орган державної влади та суддівського врядування.

Попри вищезгадані висновки іспанського конституційного правосуддя, аргументація рішення окреслює орієнтир, який широко окреслює загальний підхід іспанського конституціоналізму щодо принципу незалежності правосуддя: на конституційному рівні відсутня пряма заборона на можливостей парламенту обирати членів ГСР, водночас Конституція Іспанії не надає прямо таких повноважень. Відтак, варто забезпечити дотримання балансу між реальною незалежністю суддів і належною підзвітністю. Таким чином, як на мене, КС Іспанії вирішив уникнути відповідальності за пряму відповідь щодо ролі парламенту у формуванні конституційного органу судової влади, втім, він створив простір для гнучкого реагування на політичні та соціальні виклики, і, що найголовніше, допустив можливість зміни способу існуючого призначення. Так, на думку деяких іспанських дослідників, повернення до моделі призначення більшості членів ГСР безпосередньо суддями, є більш узгодженим із конституційним дизайном, розбудованим у згаданому рішенні КС Іспанії, не говорячи вже про долучення до процесу фор-

мування ГСР ще одного суб'єкта для створення балансу (А.Т. Pérez, 2018: 1782). До того ж, Європейська Комісія, яка була долучена у вирішення проблеми, пов'язаної з несвоечасним оновленням ГСР, рекомендувала вжити заходів щодо запровадження європейських стандартів до формування ГСР (тобто, застосування підходу «суддів, які обирають суддів») (European Commission, 2023). З іншого боку, у європейській конституційній думці все частіше лунає згадка про судовий корпоративізм як шкідливе для демократії явище, здатне створити суттєві ризики для незалежності судової влади.

Іспанський кейс ілюструє, що навіть за передбачуваною участю суддів у вигляді суддівських асоціацій, які пропонують своїх кандидатів, досягти чи хоча б сприяти політичної нейтральності не виходить. В цілому, участь у суддівських асоціаціях є практично поширеною та дещо ідеологічно упередженою, адже серед найпопулярніших суддівських асоціацій можна зустріти Професійну асоціацію суддів, яка у своїй діяльності дотримується консервативних поглядів; Асоціація «Франсіско де Віторія», що асоціюється із центристською ідеологією та «Судді за демократію», яка сприймається як об'єднання умовно ліберальних та прогресивних суддів, які виступають за збереження європейських підходів суддівської незалежності (Nieva-Fenoll, 2020). Таким чином, хоча й судді й мають обов'язок щодо політичної неупередженості, окресленої на різних законодавчих рівнях, формат існування суддівських асоціацій фактично створює можливість прояву схильності до певних політичних сил. З нормативної точки зору, діяльність асоціацій регулюється Конституцією Іспанії, в якій визначено право суддів на участь у політичних об'єднаннях, Основним Законом про судоустрій, Законом про асоціації, Цивільним кодексом Іспанії та деталізується на підзаконному рівні статутом асоціації. В текстах статутів можна також побачити загальні правила щодо проведення відбору кандидатів у ГСР.

Практика призначень протягом останніх 20 років вказує на безпосередній політичний вплив вищеописаного у формуванні ГСР: вимога більшості у три п'ятих голосів у Конгресі та Сенаті для обрання всіх членів ГСР призвела до практики розподілу посад між основними політичними партіями, попри очевидну логіку такого підходу, обумовленого необхідністю створення сприятливих умов для пошуку компромісу у прийнятті рішення щодо призначень членів конституційного органу. Отже, процес призначення членів ГСР, в багатьох сенсах є політизованим, зважаючи на фактичну роль суддівських асоціацій, які висувують кандидатів та парламент, який ухвалює відповідні рішення.

3. Криза іспанського правосуддя: погляд ззовні

Останні роки ознаменувались істотною кризою непризначень, на що неодноразово зверталась увага з боку інституцій ЄС, GRECO та ООН, яка назвала цю ситуацію безпрецедентною. Дійсно, у 2018 році строк повноважень членів ГСР добіг кінця, а нових членів вчасно не було призначено через затримку обумовлену спочатку виборчим процесом, а згодом, відсутністю політичного консенсусу між політичними силами парламенту. Варто зазначити, що лунали ідеї щодо можли-

вих шляхів подолання цієї проблеми, наприклад, іспанський Уряд ініціював свого часу законопроект, спрямований на зменшення парламентської більшості для призначення членів Ради, чого так і не сталося.

Окремий аспект вищеописаних проблем полягає не тільки у питанні легітимності ГСР як такої, а і у зобов'язаннях суб'єктів призначення щодо своєчасного прийняття відповідного рішення.

Так, у справі Лоренцо Брагадо проти Іспанії розглядали питання щодо наявності у заявників права на розгляд їхньої кандидатури у належні строки. Справа стосувалась процесу оновлення ГСР: заявники були іспанськими суддями-кандидатами на членство у ГСР, висунутими суддівськими асоціаціями парламенту на розгляд. Попри прострочення терміну призначення, парламент тривалий час не здійснював своїх повноважень щодо ухвалення будь-якого рішення по запропонованих кандидатах. Це і стало предметом спору між Заявниками та КС Іспанії, куди вони звернулись в межах процедури *amparo*. КС Іспанії сухо відхилив аргументи Заявників, обгрунтовуючи пропуск терміну звернення зі скаргою, але позиція КС Іспанії була сумнівна, адже процес оновлення Ради відкладався неодноразово з різних причин, що унеможливлювало чітке визначення конкретної дати, від якої слід було б розпочати відлік порушеного права.

Що стосується тлумачення самого права Заявників, ЄСПЛ очікувано зазначив, що ЄКПЛ не гарантує права бути призначеним на посаду, але у справі, порушеній заявниками, в положенні ризику перебувало не їхнє право стати членами ГСР, а їхнє право на законну процедуру своєчасного розгляду їхніх кандидатур. У своїх аргументах заявники чітко зазначали, що їхня скарга стосувалась тієї частини процедури призначення, яка передувала безпосередньо голосуванню та, як наслідок, прийняттю рішення (European Court of Human Rights, 2023). Ідеться про суб'єктивне легітимне очікування Заявників щодо вжиття заходів з боку парламенту як органу, відповідального за забезпечення призначень, яке б сприяло окресленню їхнього статусу. Суддя Марія Елосегі у своїй співпадаючій думці звернула увагу на те, що безперервне оновлення ГСР є обов'язковим, а власний розсуд парламенту не має перешкоджати належному функціонуванню конституційного органу. Тобто, сам факт наявності дескреції у виборі критеріїв, які слугуватимуть підставою для прийняття рішення про відповідність кандидата на посаду члена Ради, є допустимими, за умови відсутності зловживання з боку парламенту, свободою розсуду. Водночас, на думку судді, позиція члена Ради є складовою їхньої кар'єри, а не політичною посадою, так як орган здійснює повноваження технічного характеру, спрямовані на виконання державних функцій [11]. Це, в свою чергу, посилює необхідність захисту порушеного права і розширює його змістовну частину, адже стосується фактично просування по службі та частково зачіпає суспільний інтерес у належному та безперервному функціонуванні конституційного органу, відповідального за здійснення управлінських функцій в системі правосуддя. Ця позиція може бути дискусійною та зачіпає важливі фундаментальні питання: 1) чи є достатньо захищеним конституційний інтерес, який полягає в регулярному оновленні ГСР?

Якщо ні, то яким чином може бути забезпечене обов'язкове дотримання конституційних положень з боку парламенту з одного боку, і можливості діяти у свободі політичного розсуду, з іншого боку? 2) Чи можна вважати ГСР органом, який існує винятково для забезпечення державних функцій формального характеру? Мабуть, процедура відбору та чимала кількість вимог до його формування та забезпечення незалежності від інших гілок влади говорить сама за себе, що роль ГСР є значно більшою. Навряд її статус можна окреслити як прямо політичний, незважаючи на відверто політизований порядок формування, проте конституційний статус органу, який визначає ГСР як орган, що здійснює врядування все ж не дозволяє говорити про ГСР як про державну службу в класичному розумінні чи чергову ланку кар'єрного зростання.

Натомість, судді Ранзоні, Гіомар та Гнатовський в Окремій думці висловили своє бачення щодо наявності порушення права на справедливий суд у цій скарзі [11]. На їхній погляд, обставинам справи бракує наявності безпосереднього спору про право, притаманного використаній у рішенні Суду прецедентної практики *Grzęda v. Poland*. В цій справі йшлося про посаду, яку вже обіймав Заявник, відповідно, було зачеплено сферу його особистого професійного інтересу та, як наслідок, існуючого реального права, яке мало бути захищеним в результаті провадження. Однак, проходження відбору на посаду члена Ради аж ніяк не можна ототожнити із типовим конкурсом на зайняття посади у державній службі. Іншими словами, право «бути розглянутим (або навіть відібраним) на посаду члена Ради» не можна сприймати в контексті застосування конституційної норми про рівний доступ до державних посад, що було серед доводів Заявників. Бездіяльність парламенту, в цьому випадку, не може слугувати аналогом серйозного спору, адже у підсумку це не створювало жодних гарантій, тобто не було безпосередньо вирішальним для Заявників щодо їхнього призначення. Таким чином, Окрема думка висвітлює вужчий підхід до розуміння наявності оскаржуваного права, ігноруючи той факт, що Заявники наголошували на праві бути розглянутими у відповідності до закону, а не на праві бути призначеними. Скажімо, прийняття негативного рішення по кандидатах вже б задовольнило їхнє право, хоча, на думку суддів, що не погодились з висновком по справі, наділення саме парламенту повноваженнями по розгляді та прийняттю відповідних рішень означає неминуче врахування політичного контексту протягом процесу.

Ця теза точно здається сумнівною: попри наділення країн автономією щодо вибору належного способу формування Ради, європейські стандарти незалежності правосуддя традиційно вказують на важливість відсутності політичного впливу на судову систему. Тобто, делегування функцій з призначення членів Ради парламенту, має місце за умов дотримання з його боку, так званої, *good practice* і поваги до Конституції в цілому.

Висновки. Отже, забезпечення сталості ВРП можливе за умов послідовної та належної участі суб'єктів призначення у відборі кандидатів, яка має бути підкріпленою відповідними нормативними гарантіями. Допущення тривалого неоновлення ВРП є несумісним із чинними конституційними приписами та ставить під загрозу

функціонування незалежного суду як такого. Криза правосуддя в Іспанії ознаменувалась затьмяною відсутністю призначень у Генеральну судову раду, що призвело до розгляду справи в ЄСПЛ, який констатував порушення права на справедливий суд з боку кандидатів, які потенційно мали бути призначені, що вказує на зміну підходів до розуміння ролі подібних органів в країнах Європи. На рівні національного законодавства важливо передбачити правові запобіжники по унеможливленню політичного впливу на процес призначення членів судових рад, зокрема, шляхом бездіяльності щодо своєчасного оновлення складу, адже йдеться про наявність не тільки об'єктивного інтересу у безперервному функціонуванні органу, а й у суб'єктивному праві кандидатів на визначеність щодо результатів відбору з боку суб'єктів призначення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Халюк С.О. Конституційно-правовий статус Вищої Ради Правосуддя в Україні на відповідних органів у зарубіжних країнах: порівняльний аналіз: дис... д.ю.р.: 12.00.02. Халюк Сергій Олександрович, – Київ, 2023. 543 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4f6161d1-18a6-43dd-a68f-839414b225fa/content>
2. Про затвердження Регламенту з'їзду суддів України: рішення XII позачергового з'їзду суддів України від 25.09.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0013415-14#Text>
3. Регламент всеукраїнської конференції прокурорів від 27.04.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004900-17#Text>
4. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>
5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
6. Про Вищу Раду Правосуддя: Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>
7. Інспекторат kam Visshia sadeben savet, Об'єднані справи C-313/23, C-316/23, C-332/23, ECLI:EU:C:2025:303; Рішення Суду Європейського Союзу від 30 квіт. 2025 р. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-313/23>
8. Karolewski I. P., Sata R. The dual state of judiciary in Hungary and Poland // Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft. – 2025. – Vol. 19, № 2. – P. 219–246. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s12286-025-00627-0>
9. On the judiciary: Organic Law 01.07.10985 № 6/1985. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/881df4/pdf/>
10. Sentencia, de 29.07.1986 № 108/1986. URL: <https://hj.tribunalconstitucional.es/es-ES/Resolucion/Show/671>
11. Aida Torres Pérez. Judicial Self-Government and Judicial Independence: the Political Capture of the General Council of the Judiciary in Spain. *German Law Journal*. 2018. Vol. 19, No. 07. 1769-1800 p. URL: [t/view/64998AB70B95B796EEA200893D68E8F0/S2071832200023233a.pdf/judicial-self-government-and-judicial-independence-the-political-capture-of-the-general-council-of-the-judiciary-in-spain.pdf](https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/64998AB70B95B796EEA200893D68E8F0/S2071832200023233a.pdf/judicial-self-government-and-judicial-independence-the-political-capture-of-the-general-council-of-the-judiciary-in-spain.pdf)
12. Country Chapter on the rule of law situation in Spain 05.07.2023. European Commission. 36 p. URL: https://commission.europa.eu/publications/2023-rule-law-report-communication-and-country-chapters_en
13. Jordi Nieva-Fenoll. Justice and Independence, an Actual Problem in Spain. *Verfassungsblog*. 2020. URL: <https://verfassungsblog.de/justice-and-independence-an-actual-problem-in-spain/>
14. Lorenzo Bragado and others v. Spain 22.06.2023 № 53193/21. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22siteMid%22%3A22001-225331%22%7D>

REFERENCES:

1. Khaliuk, S. O. (2023). *Constitutional and legal status of the High Council of Justice in Ukraine and corresponding bodies in foreign countries: A comparative analysis* (Doctoral dissertation, 12.00.02). National Academy of Internal Affairs. <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4f6161d1-18a6-43dd-a68f-839414b225fa/content>
2. Congress of Judges of Ukraine. (2014, September 25). *On the approval of the Rules of Procedure of the Congress of Judges of Ukraine: Decision of the XII Extraordinary Congress of Judges of Ukraine*. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0013415-14#Text>
3. All-Ukrainian Conference of Prosecutors. (2017, April 27). *Rules of Procedure of the All-Ukrainian Conference of Prosecutors*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004900-17#Text>
4. Verkhovna Rada of Ukraine. (2010, February 10). *On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine: Law of Ukraine No. 1861-VI*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>
5. Verkhovna Rada of Ukraine. (2012, July 5). *On the Bar and Legal Practice: Law of Ukraine No. 5076-VI*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
6. Verkhovna Rada of Ukraine. (2016, December 21). *On the High Council of Justice: Law of Ukraine No. 1798-VIII*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>
7. Court of Justice of the European Union. (2025, April 30). *Inspektorat kam Visshia sadeben savet, Joined Cases C-313/23, C-316/23, C-332/23, ECLI:EU:C:2025:303. Judgment. Curia*. Retrieved from <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-313/23>
8. Karolewski, I. P., & Sata, R. (2025). The dual state of judiciary in Hungary and Poland. *Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft*, 19(2), 219-246. <https://doi.org/10.1007/s12286-025-00627-0>
9. Organic Law. (1985, July 1). *On the Judiciary: Organic Law No. 6/1985*. <https://www.legal-tools.org/doc/881df4/pdf/>
10. Constitutional Court of Spain. (1986, July 29). *Judgment No. 108/1986*. <https://hj.tribunalconstitucional.es/es-ES/Resolucion/Show/671>
11. Torres Pérez, A. (2018). Judicial self-government and judicial independence: The political capture of the General Council of the Judiciary in Spain. *German Law Journal*, 19(7), 1769–1800. <https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/64998AB70B95B796EEA200893D68E8F0/S2071832200023233a.pdf>
12. European Commission. (2023, July 5). *Country chapter on the rule of law situation in Spain*. https://commission.europa.eu/publications/2023-rule-law-report-communication-and-country-chapters_en
13. Nieva-Fenoll, J. (2020). Justice and independence, an actual problem in Spain. *Verfassungsblog*. <https://verfassungsblog.de/justice-and-independence-an-actual-problem-in-spain/>
14. Lorenzo Bragado and Others v. Spain, No. 53193/21 (ECHR, June 22, 2023). <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22siteMid%22%3A22001-225331%22%7D>

Стаття надійшла до редакції 25.08.2025

Рекомендована до друку 12.09.2025

Опублікована 01.10.2025

УДК 94:[342.7:347.965.45](477)

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-3-3>

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Пошиванюк Тарас Петрович,
аспірант кафедри конституційного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
vyaches28@gmail.com
orcid.org/0009-0007-0726-8228

Стаття присвячена вивченню та аналізу становлення конституційного права на судовий захист на території сучасної української держави від перших держав до сучасності. **Метою** статті визначено встановлення генези виникнення та розвитку права на судовий захист та його розвиток під впливом різних чинників. Зокрема, відзначення впливу різних держав та нормативних документів, які заклали основні засади сучасного розуміння судового захисту. **Методологія.** Дослідження включали хронологічний, історико-правовий дозволили, порівняльний та системний аналіз, що дозволило простежити еволюцію інституту судового захисту від перших держав на території сучасної України. Метод узагальнення дозволив зробити відповідні висновки на основі дослідженого матеріалу.

Досліджено характерні особливості забезпечення та реалізації права на судовий захист порушеного права у такі історичні періоди як Київська Русь, Галицько-Волинське князівство, Велике Князівство Литовське, Речі Посполитої, Австро-Угорської та Російської імперій, а також СРСР. У результаті дослідження встановлено, що протягом століть право на судовий захист трансформувалося від звичаєвих норм «Руської Правди» до прогресивних кодифікованих актів, таких як Литовські Статути, що запровадили професійну адвокатуру та апеляційні механізми. Особливу увагу приділено впливу іноземних правових систем (польської, австро-угорської, російської), а також значним змінам у радянський та сучасний періоди. Для кожного періоду та територій властивими є наявність певних систем судочинства, яка залежно від регулювання місцевим законодавством надавала громадянам можливість обстоювати порушені права в суді. **Висновки** свідчать, що розвиток права на судовий захист на українських землях був складним, багатовекторним процесом, де поєднання місцевих традицій та запозичених інститутів формувало унікальну правову культуру. Перспективи подальших досліджень полягають у більш детальному аналізі впливу конкретних правових актів та їх реценції в окремих регіонах України із врахуванням сучасних викликів та міжнародних стандартів у сфері судового захисту прав людини.

Ключові слова: право на судовий захист, права людини, історія права, Київська Русь, Литовські Статути, суд, правосуддя.

THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE RIGHT TO JUDICIAL PROTECTION IN UKRAINE: A HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS

Poshyvaniuk Taras Petrovych,
Postgraduate student at the Department of Constitutional Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv
vyaches28@gmail.com
orcid.org/0009-0007-0726-8228

The article is devoted to the study and analysis of the formation of the constitutional right to judicial protection in the territory of the modern Ukrainian state from the first states to the present day. **The purpose** of the article is to establish the genesis of the emergence and development of the right to judicial protection and its development under the influence of various factors. In particular, it highlights the influence of various states and normative documents that laid the foundations for the modern understanding of judicial protection. **Methods.** The research included chronological, historical-legal, comparative and systematic analysis, which made it possible to trace the evolution of the institution of judicial protection from the first states on the territory of modern Ukraine. The method of generalisation allowed us to draw relevant conclusions based on the researched material.

The characteristic features of ensuring and realising the right to judicial protection of violated rights in such historical periods as Kievan Rus, the Principality of Galicia-Volhynia, the Grand Duchy of Lithuania, the Polish-Lithuanian Commonwealth, the Austro-Hungarian and Russian Empires, as well as the USSR were studied. The study found that over the centuries, the right to judicial protection has transformed from the customary norms of Ruska Pravda to progressive codified acts, such as the Lithuanian Statutes, which introduced a professional bar and appeal mechanisms. **Keywords:** right to judicial protection, judicial protection, history

of law, Kyivan Rus, Lithuanian Statutes, court, justice. Particular attention is paid to the influence of foreign legal systems (Polish, Austro-Hungarian, Russian), as well as significant changes in the Soviet and modern periods. Each period and territory had its own judicial system, which, depending on local legislation, gave citizens the opportunity to defend their violated rights in court. **The conclusions** show that the development of the right to judicial protection in Ukrainian lands was a complex, multi-vector process, where a combination of local traditions and borrowed institutions formed a unique legal culture. Prospects for further research lie in a more detailed analysis of the impact of specific legal acts and their reception in individual regions of Ukraine, taking into account contemporary challenges and international standards in the field of judicial protection of human rights.

Keywords: right to judicial protection, human rights, history of law, Kyivan Rus, Lithuanian Statutes, court, justice.

Вступ. Право на судовий захист є одним із фундаментальних прав людини та невід'ємною складовою правової держави. Історія його становлення на українських землях – це складний і багатогранний процес, що відображає політичні, соціальні та правові трансформації, які відбувалися на цих територіях протягом століть. Актуальність теми зумовлена необхідністю глибокого розуміння історичних витоків сучасних правових інститутів для їх подальшого вдосконалення. Метою дослідження є комплексний аналіз еволюції права на судовий захист на території України від давніх часів до початку XXI століття. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: дослідити особливості судочинства в Київській Русі, проаналізувати прогресивні зміни у Великому князівстві Литовському, виявити характерні риси судових систем під владою іноземних держав, а також оцінити трансформації в радянський та сучасний періоди.

Методи дослідження включали хронологічний, історико-правовий дозволили дослідити зародження та розвиток права на судовий захист на українських землях в складі різних держав. Використання порівняльного та системного аналізу, дозволило простежити еволюцію інституту судового захисту від перших держав на території сучасної України та виокремити характерні особливості кожного з них. Метод узагальнення дозволив зробити відповідні висновки на основі дослідженого матеріалу.

1. Право на судовий захист у Київській Русі та Галицько-Волинському князівстві

У Київській Русі право на захист у суді, хоча й відрізнялося від сучасних концепцій, було невід'ємною частиною правового звичаю та кодифікованих норм. Головним джерелом, що регулювало судовий процес, була **«Руська Правда»** – найважливіша збірка давньоруського права (XI–XIII століття). Судочинство в Русі було переважно змагальним. Ініціатива порушення справи належала потерпілій стороні (так званому «поклепнику»), а обвинувачений («відповідник») мав право на захист. Сторони, як правило, мусили особисто з'являтися до суду, оскільки неявка без поважних причин могла бути розцінена як визнання вини. Судові функції виконували князі, їхні посадники, тіуни, вірники, а іноді й віче. Право на захист реалізовувалося через можливість представлення доказів, що були передбачені «Руською Правдою»: «послухи» (свідки), «видоки», «рота» (присяга) та «поле» (судовий поєдинок) (Гавриленко, 2024: 139). Хоча інституту професійних адвокатів не існувало, «Руська Правда» допускала певні форми представництва, зокрема «потуранство» – дозвіл одній особі виступати в суді від імені іншої.

У Галицько-Волинському князівстві, незважаючи на роздробленість, спостерігалися певні процеси уніфікації правових норм. Правовий захист, як і раніше, мав становий характер, проте з'явилися нові судові інституції, що стали передвісниками майбутніх змін у судовому устрої (Федоров, 2019: 45).

2. Розвиток судового захисту у Великому князівстві Литовському

У Великому князівстві Литовському (ВКЛ) право на судовий захист пройшло значний шлях розвитку, перетворившись на доволі розвинену систему, особливо після ухвалення **Литовських Статутів**. **Литовський Статут 1588 року** став одним із найпрогресивніших кодексів права у Європі, закріпивши принципи, що наближались до сучасного розуміння судового захисту (Бондаренко, 2019: 24).

Серед ключових нововведень були:

- **Принцип одноманітності суду** для всіх вільних станів, що гарантував однаковий судовий процес за однакові правопорушення.

- **Право на представництво**, зокрема інститут **прокураторів (адвокатів)**, які допомагали сторонам формулювати позови та представляти докази.

- **Система апеляції** на рішення нижчих судів до вищих інстанцій, що надавало додаткові гарантії захисту.

На українських землях, що увійшли до складу ВКЛ, діяв **комплекс судів**: земські, гродські та підкоморські, кожен з яких мав свою компетенцію та виконував різні функції, що поглиблювало диференціацію та спеціалізацію правосуддя.

3. Судова система на українських землях у складі Речі Посполитої

Після Люблінської унії 1569 року на українських землях, що увійшли до Речі Посполитої, діяла складна, багатопланова судова система. Вона включала шляхетські (земські, гродські), міські (за **Магдебурзьким правом**), копні та домініальні суди. Попри різноманіття, **Литовський Статут 1588 року** продовжував діяти на цих територіях, забезпечуючи прогресивні процесуальні права (Мазурок, 2018: 35).

Система була змагальною, з можливістю найму прокураторів, що стало значною гарантією захисту. Однак, існували й значні обмеження: судочинство було глибоко становим, а для залежних селян правовий захист у домініальних судах був мінімальним (Левенець, 2015: 78).

4. Судові реформи на українських землях у складі Російської та Австро-Угорської імперій

На українських землях у складі Російської імперії право на судовий захист розвивалося під впливом російського законодавства. Ключовою подією стала **Судова реформа 1864 року**, яка запрова-

дила принципи незалежності суддів, гласності, усності та змагальності. Вперше з'явився інститут **присяжних повірених (адвокатів)**, що значно підвищило якість правового захисту (Короткевич, 2016). Проте, уніфікація за імперським зразком та використання російської мови у судочинстві продовжували створювати виклики для українського населення.

У складі Австро-Угорської імперії українські землі (Галичина, Буковина, Закарпаття) отримали модернізовану судову систему, що базувалася на принципах австрійського права. Було запроваджено трирівневу систему судів, повне **відокремлення суду від адміністрації** та інститут **присяжних** у кримінальних справах. Однак, мовний бар'єр та соціально-економічні чинники обмежували доступ українців до ефективного захисту.

5. Особливості права на судовий захист у радянський період (1917–1991)

Радянський період характеризувався радикальною зміною парадигми правосуддя. Після більшовицького перевороту 1917 року судочинство було ідеологізовано та підпорядковано інтересам правлячої партії (Яворський, 2017: 65).

• **1920-ті – 1930-ті роки:** Характеризувалися значними порушеннями прав та масовими репресіями. Діяльність позасудових органів (ЧК, ГПУ, НКВС) та «трійок» дозволяла виносити вирoki без формального судового процесу. Право на захист було мінімальним або взагалі відсутнім, а адвокатура, як «буржуазний пережиток», була ліквідована, а пізніше відновлена під суворим державним контролем (Черевич&Лисенко, 2014: 122).

• **1950-ті – 1960-ті роки:** Після смерті Сталіна відбулася певна лібералізація. Були прийняті нові кодекси (КПК, ЦПК 1960-х рр.), що формально розширили права обвинувачених, заборонили деякі репресивні практики. Проте, фундаментальні принципи партійного контролю та класового підходу залишалися (Ткаченко, 2017: 121).

• **1960-ті – 1980-ті роки:** Цей період характеризувався збереженням існуючої системи. Дисиденти та інакомислячі продовжували переслідуватися, часто через показові судові процеси, де право на захист було ілюзорним. Адвокатура існувала, але її функція зводилася до надання юридичної допомоги в межах, визначених державою, а не до реального захисту від свавілля влади.

Таким чином, право на судовий захист в УРСР було значно обмежене через ідеологічний контроль, відсутність незалежності суду та пріоритет інтересів держави над правами окремої особи (Кульчицький & Шаповал, 2005: 49).

6. Становлення та розвиток права на судовий захист у незалежній Україні

З проголошенням незалежності України у 1991 році розпочався новий етап у розвитку права на судовий захист, спрямований на відхід від радянських практик та наближення до європейських стандартів.

• **1990-ті роки:** Ухвалення Конституції України 1996 року стало ключовою подією, оскільки вона закріпила право кожного на судовий захист (ст. 55), гарантувала незалежність суддів та змагальність процесу (2016).

• **Реформи 2000-х – 2010-х років:** Після прийняття Конституції було проведено низку судових реформ. Закон «Про судоустрій України»

(2002) та інші акти створили трирівневу систему судів, запровадили інститут адміністративних судів та розширили повноваження адвокатів (Калиниченко&Приходько, 2019: 38).

• **Сучасний етап:** Найбільш радикальні зміни відбулися після 2014 року. **Судова реформа 2016 року** та подальші зміни до Конституції ліквідували чотирирівневу систему, замінивши її на триланкову (місцеві, апеляційні, Верховний Суд), скасували вищі спеціалізовані суди та створили Вищий антикорупційний суд (Заболотний, 2023: 21). Метою цих реформ є підвищення незалежності та ефективності судової системи. Проте, попри значні законодавчі зміни, право на судовий захист в Україні стикається з викликами, такими як повільність розгляду справ, корупційні ризики та низький рівень довіри до судової влади.

Висновки. Аналіз історичного розвитку права на судовий захист на українських землях дозволяє зробити такі висновки:

1. **Право на судовий захист трансформувалося** від архаїчних, звичаєвих форм, що ґрунтувалися на «Руській Правді», до кодифікованих, прогресивних систем.

2. **Період Великого князівства Литовського**, особливо завдяки Литовським Статутом, став переломним у розвитку судового захисту, запровадивши інститути професійної адвокатури та апеляції.

3. **Вплив іноземних правових систем** (польської, австро-угорської та російської) був неоднозначним: з одного боку, він сприяв модернізації та запровадженню прогресивних інститутів (як-от суду присяжних та незалежної адвокатури), з іншого – супроводжувався втратою місцевих правових традицій.

4. **Радянський період** став відступом у розвитку права на судовий захист, підпорядкувавши його ідеологічному контролю та державним інтересам, що призвело до обмеження прав громадян та перетворення суду на інструмент репресій.

5. **Період незалежності України** характеризується послідовними спробами реформувати судову систему відповідно до європейських стандартів, що закріплено в Конституції та судовому законодавстві.

Перспективи подальших досліджень полягають у більш детальному аналізі впливу міжнародних правових актів на сучасне українське законодавство, а також у порівняльному аналізі судових реформ в Україні із врахуванням надбань попередніх періодів і врахування сучасних вимог та стандартів.

ЛІТЕРАТУРА:

- Бондаренко В. В. Історія українського судоустрою: навч. посіб. К.: КНЕУ, 2010. 367 с.
- Гавриленко О. А. Становлення та розвиток права на судовий захист в Україні (IX–XIV ст.ст.). Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2024. Вип. 47. С. 139–143.
- Громова М. І. Історія адвокатури в Україні. К.: Юрінком Інтер, 2018. 288 с.
- Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII.
- Історія держави і права України: підручник / За ред. А. С. Яворського. Львів: ЛДУВС, 2017. 592 с.
- Калиниченко О. О., Приходько В. С. Судовий захист прав та свобод людини і громадянина в Україні: історико-правовий аспект. Право і суспільство. 2019. № 1. С. 36–41.

7. Короткевич М. О. Судові реформи у Російській імперії та їх вплив на правосуддя в Україні. Наукові записки Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2016. Вип. 87. С. 90–97.

8. Кульчицький С. В., Шаповал Ю. І. Радянське право: ілюзія і реальність. К.: Знання, 2005. 240 с.

9. Левенець А. М. Судова система на українських землях у складі Речі Посполитої. Юридичний вісник. 2015. № 2. С. 76–81.

10. Мазурок О. А. Литовський статут як джерело права. Збірник наукових праць. 2018. Вип. 3. С. 34–38.

11. Музиченко П. П. Історія держави і права України: навч. посіб. К.: Знання, 2004. 437 с.

12. Судова реформа в Україні: виклики та пріоритети / За заг. ред. О. В. Заболотного. К.: Фонд «Демократичні ініціативи», 2023. 154 с.

13. Ткаченко М. В. Кримінальний процес УРСР: історичний аспект. Вісник кримінального судочинства. 2017. № 4. С. 119–125.

14. Федоров О. В. Становлення судової системи Галицько-Волинського князівства. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право». 2019. Вип. 52. С. 43–48.

15. Черевич О. В., Лисенко В. І. Становлення та розвиток права на судовий захист на території України. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2014. Вип. 4. С. 120–125.

REFERENCES:

1. Bondarenko, V. V. (2010). *Istoriia ukrainskoho sudoustroiu* [History of Ukrainian Judicial System]. Kyiv: KNEU.

2. Havrylenko, O. A. (2024). Stanovlennia ta rozvytok prava na sudovyi zakhyst v Ukraini (IX-XIV st.st.). *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*, 47, 139–143.

3. Hromova, M. I. (2018). *Istoriia advokatury v Ukraini* [History of Advocacy in Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter.

4. Law of Ukraine “On the Judicial System and the Status of Judges” No. 1402-VIII. (2016, June 2).

5. Iavorskyi, A. S. (Ed.). (2017). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy* [History of State and Law of Ukraine]. Lviv: LDUVS.

6. Kalynychenko, O. O., & Prykhodko, V. S. (2019). Sudovyi zakhyst prav ta svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini: istoriko-pravovyi aspekt. *Pravo i suspilstvo*, 1, 36–41.

7. Korotkevych, M. O. (2016). Sudovi reformy u Rosiiskii imperii ta yikh vplyv na pravosuddia v Ukraini. *Naukovi zapysky Instytutu derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy*, 87, 90–97.

8. Kulchytskyi, S. V., & Shapoval, Yu. I. (2005). *Radianske pravo: iliuziia i realnist* [Soviet Law: Illusion and Reality]. Kyiv: Znannia.

9. Levenets, A. M. (2015). Sudova systema na ukrainskykh zemliakh u skladі Rechi Pospolytoi. *Yurydychnyi visnyk*, 2, 76–81.

10. Mazurok, O. A. (2018). Lytovskiy statut yak dzherelo prava. *Zbirnyk naukovykh prats*, 3, 34–38.

11. Muzychenko, P. P. (2004). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy* [History of State and Law of Ukraine]. Kyiv: Znannia.

12. Zabolotnyi, O. V. (Ed.). (2023). *Sudova reforma v Ukraini: vyklyky ta priorytety* [Judicial Reform in Ukraine: Challenges and Priorities]. Kyiv: Fond “Demokratychni initsiatyvy”.

13. Tkachenko, M. V. (2017). Kryminalnyi protses URSR: istorychnyi aspekt. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*, 4, 119–125.

14. Fedorov, O. V. (2019). Stanovlennia sudovoi systemy Halytsko-Volynskoho kniazivstva. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriiia “Pravo”*, 52, 43–48.

15. Cherevych, O. V., & Lysenko, V. I. (2014). Stanovlennia ta rozvytok prava na sudovyi zakhyst na terytorii Ukrainy. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia “Yurydychni nauky”*, 4, 120–125.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2025

Рекомендована до друку 12.09.2025

Опублікована 01.10.2025

УДК [340.111.5:352.07:349.4]:005.336.4(4-672ЄС)
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-3-4>

УЧАСТЬ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ: ДОСВІД КРАЇН ЄС

Удовиченко Сергій Володимирович,
аспірант кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Національного університету водного господарства та природокористування
s.v.udovychenko@nuwm.edu.ua
orcid.org/0009-0004-7935-043X

Мета. Стаття присвячена аналізу досвіду участі місцевих громад та їх представницьких органів у регулюванні земельних відносин у зарубіжних країнах, зокрема Латвії, Австрії та Швеції, у контексті пошуку релевантних практик для вдосконалення місцевого врядування в Україні. Дослідження не має на меті критику національної системи, натомість зосереджене на вивченні потенційно корисних підходів, які можуть бути адаптовані з урахуванням українських реалій. Актуальність дослідження зумовлена потребою гармонізації українського земельного законодавства із загальноєвропейськими стандартами децентралізованого управління та участі громадян у прийнятті рішень на місцевому рівні.

Методи. Застосовано сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, зокрема аналіз, порівняння, формально-правовий та системний підхід. Дослідження базується на порівняльному аналізі правових моделей Латвії, Австрії та Швеції, що демонструють різні розуміння повноважень органів місцевого самоврядування до прийняття рішень у сфері землекористування. Особливу увагу приділено законодавчим механізмам забезпечення участі громад, процедурній прозорості та контролю, а також інституційній ролі муніципалітетів у здійсненні землеуправлінських функцій.

Результати. Встановлено, що в країнах ЄС участь громад у регулюванні земельних відносин забезпечується через дієві механізми консультативної демократії, прозорість процедур та інституційну підтримку муніципалітетів. Значну увагу приділено запобіганню конфліктам інтересів та забезпеченню збалансованого розвитку територій. Вивчення таких практик дає змогу сформулювати орієнтири для адаптації українського земельного законодавства до європейських вимог. Також окреслено загальні закономірності взаємодії між органами місцевого самоврядування та громадянами, що сприяють більш ефективному використанню земельних ресурсів.

Висновки. Проаналізовані практики європейських країн заслуговують на увагу як приклади ефективної організації участі громад у сфері земельного врядування. Водночас, слід підкреслити, що Україна також має напрацьовані правові інструменти, які можуть успішно реалізовуватися за умови послідовного нормативного та інституційного забезпечення. Запозичення зарубіжного досвіду потребує зваженого підходу з урахуванням національного контексту, правових традицій та рівня розвитку місцевого самоврядування. Варто не лише орієнтуватися на західні зразки, а й розвивати власну правову культуру з урахуванням сучасних викликів та потреб громад.

Ключові слова: місцеве самоврядування, територіальна громада, земельні відносини, участь просторове планування, Латвія, Австрія, Швеція, зарубіжний досвід, муніципальне врядування, землекористування, Євроінтеграція.

LOCAL GOVERNMENT'S INVOLVEMENT IN LAND LEGAL RELATIONS: THE EXPERIENCE OF EU COUNTRIES

Udovychenko Serhiy Volodymyrovych,
Postgraduate student at the Department of Constitutional Law and Sectoral Disciplines
National University of Water Management and Environmental Management
s.v.udovychenko@nuwm.edu.ua
orcid.org/0009-0004-7935-043X

Purpose. The article is devoted to the analysis of the experience of participation of local communities and their representative bodies in the regulation of land relations in foreign countries, in particular Latvia, Austria and Sweden, in the context of searching for relevant practices for improving local governance in Ukraine. The study does not aim to criticize the national system, but instead focuses on studying potentially useful approaches that can be adapted taking into account Ukrainian realities. The relevance of the study is due to the need to harmonize Ukrainian land legislation with European standards of decentralized governance and citizen participation in decision-making at the local level.

Methods. A combination of general scientific and special legal methods was applied, in particular analysis, comparison, formal legal and systemic approach. The study is based on a comparative analysis of the legal models of Latvia, Austria and Sweden, which demonstrate different understandings of the powers of local government bodies to make decisions in the field of land use. Particular attention is paid to legislative mecha-

nisms for ensuring community participation, procedural transparency and control, as well as the institutional role of municipalities in the implementation of land management functions.

Results. It was established that in EU countries, community participation in the regulation of land relations is ensured through effective mechanisms of consultative democracy, transparency of procedures and institutional support of municipalities. Considerable attention is paid to preventing conflicts of interest and ensuring balanced development of territories. The study of such practices makes it possible to formulate guidelines for adapting Ukrainian land legislation to European requirements. The general patterns of interaction between local governments and citizens that contribute to more efficient use of land resources are also outlined.

Conclusions. The analyzed practices of European countries deserve attention as examples of effective organization of community participation in the field of land management. At the same time, it should be emphasized that Ukraine also has developed legal instruments that can be successfully implemented provided that there is consistent regulatory and institutional support. Borrowing foreign experience requires a balanced approach, taking into account the national context, legal traditions, and the level of development of local self-government. It is worth not only focusing on Western models, but also developing our own legal culture, taking into account modern challenges and needs of communities.

Keywords: local self-government, land relations, participation in spatial planning, Latvia, Austria, Sweden, foreign experience, municipal governance, land use, European integration.

Вступ. Інституційна трансформація місцевого самоврядування в Україні в умовах децентралізації та євроінтеграційного курсу зумовлює необхідність вивчення підходів інших держав до організації управління земельними ресурсами. Земля як один із ключових активів територіальних громад має стратегічне значення у контексті просторового розвитку, фінансової самодостатності та підвищення якості врядування. Особлива увага при цьому приділяється формам участі місцевих громад у прийнятті рішень, а також інституційному оформленню повноважень органів місцевого самоврядування у сфері земельних відносин. Аналіз зарубіжного досвіду, зокрема правового регулювання на прикладі країн ЄС, дозволяє глибше осмислити можливості та орієнтири для подальшого розвитку національного законодавства та практики у цій сфері.

1. Європейський досвід регулювання земельних відносин

Європейські країни мають розвинену правову базу та установлені практики участі громад у регулюванні земельних відносин, що ґрунтуються на принципах відкритості, підзвітності, сталого розвитку та субсидіарності. Такий досвід є надзвичайно цінним для України, яка перебуває в процесі гармонізації свого законодавства з правом Європейського Союзу. Саме муніципалітети, наділені широкими повноваженнями у сфері землекористування, забезпечують баланс між публічним інтересом, приватною ініціативою та державним регулюванням. Пріоритет віддається сталому розвитку територій, дотриманню екологічних стандартів і довгостроковому плануванню із залученням жителів до процесу прийняття рішень. Розбудова ефективного місцевого самоврядування є однією з ключових умов демократичного врядування в державах Європи.

Зокрема, у статті 3 Європейської хартії зазначено, що місцеве самоврядування – це не лише право, а й реальна здатність органів місцевого рівня здійснювати управління суттєвою частиною публічних справ під власну відповідальність. Таке самоврядування передбачає незалежність у прийнятті рішень і передбачає виборність представницьких органів, а також можливість прямої участі мешканців територіальних громад через збори, референдуми та інші форми демократичного волевиявлення. У статті 4 підкреслено, що компетенції місцевих органів повинні мати законодавче підґрунтя, а їх повноваження – бути

повними й виключними. Наділення повноваженнями має здійснюватися за принципом субсидіарності – тобто, рішення мають прийматися на найближчому до громадянина рівні, що забезпечує реальну участь мешканців у формуванні політики та контролі за її реалізацією. Крім того, важливим є положення про необхідність консультацій із місцевими органами під час прийняття рішень, які стосуються їхніх інтересів. Такий механізм гарантує вплив місцевого самоврядування на загальнодержавну політику і водночас зміцнює демократичні засади публічного управління (Європейська хартія місцевого самоврядування: Хартія Ради Європи від).

Одна з ключових європейських ініціатив у сфері міського розвитку – Лейпцизька хартія 2007 року – визначила основні напрями, за якими держави-члени ЄС повинні активніше впроваджувати політику інтегрованого міського розвитку. Зокрема, йшлося про створення та утримання якісних публічних зон, модернізацію інфраструктури, підвищення енергоефективності, а також стимулювання інноваційної політики та розвитку освіти. У загальноміському контексті особлива увага приділялася проблемним міським кварталам, що потребують цілеспрямованих стратегій підвищення якості міського середовища. Водночас, ця хартія не мала чітко вираженої орієнтації на земельну політику (Лейпцизька хартія сталих європейських міст).

Натомість нова Лейпцизька хартія 2020 року (New Leipzig Charter) значно більше акцентує увагу саме на просторовому розвитку й управлінні землею. У документі підкреслюється важливість активної та стратегічної земельної політики як ключового чинника для сталого міського розвитку. У багатьох містах простір є обмеженим ресурсом, що спричиняє конфлікти інтересів, тому органи місцевого самоврядування повинні забезпечувати прозоре, справедливе й ефективне планування землекористування, з урахуванням принципів сталості, ризиків майбутнього та потреб громад. Наголошується на необхідності поліцентричної структури поселень із відповідною компактністю, щільністю та зменшенням потреб у транспортуванні шляхом оптимального поєднання житлових, трудових, освітніх і рекреаційних зон. Особливу увагу приділено протидії розростанню міст, оновленню занедбаних територій, збереженню ґрунтів, розвитку зеленої та блакитної інфраструктури, а також проектуванню безпечних, доступних

громадських просторів. Підкреслюється важливість формування жвавих і соціально змішаних районів із достатньою кількістю якісного житла та уникнення спекулятивної земельної політики. Таким чином, нова Лейпцизька хартія розвиває стратегічний підхід до землекористування як складової сталої міської політики (The new Leipzig charter).

Європейські країни виробили складну, багатопланову систему управління просторовим плануванням, у центрі якої – збалансоване поєднання національних стратегій і муніципальної автономії. Аналіз досвіду окремих держав дозволяє виокремити як продуктивні підходи, що можуть бути використані у вітчизняній практиці, так і структурні дисбаланси або недоліки, притаманні тій чи іншій моделі.

Так, у Латвії земельна політика формулюється на основі національної концепції, яка визнає важливість землекористування як міжсекторального питання. Позитивним аспектом є чітка вертикаль управління: стратегія охоплює національний, регіональний та місцевий рівні, а також передбачає гармонізацію інтересів різних суб'єктів – держави, муніципалітетів та землевласників. Водночас, як показують дослідження, надмірна централізація у формуванні політики може ускладнювати оперативне прийняття рішень на місцях, що обмежує гнучкість муніципалітетів (Auzins, A.; Brokking, P.; Jürgenson, E.; Lakovskis, P.; Paulsson, J.; Romanovs, A.; Valčiukienė, J.; Viesturs, J.; Weninger, K. Land, 2022).

Закон Латвійської Республіки «Land Management Law» визначає роль органів місцевого самоврядування (ОМС) як центральних суб'єктів просторового розвитку, наділяючи їх широким колом повноважень у сфері управління земельними ресурсами. Закон закріплює як адміністративні, так і стратегічні функції ОМС, зосереджені на забезпеченні раціонального використання земельного фонду та реалізації публічних інтересів. Зокрема, у ст. 3 прямо встановлюється обов'язок місцевої влади забезпечувати ефективне управління природними ресурсами через просторове планування, з урахуванням соціальних, економічних та екологічних чинників. До ключових інструментів належать повноваження щодо пріоритетного переведення сільськогосподарських, лісових і деградованих земель у забудову та захист цінних сільськогосподарських угідь шляхом обмеження їх поділу або зміни категорії (ст. 4) (Land Management Law : Law of the Republic of Latvia, 2014).

Регулятивна функція ОМС також проявляється у контролі за дотриманням затверджених планів землекористування. Закон дозволяє муніципалітетам планувати розвиток інфраструктури незалежно від форми власності на землю (ст. 5), а також у виняткових випадках ініціювати примусове відчуження нерухомості для публічних потреб (ст. 7). Значущим є механізм забезпечення громадського доступу до природних ресурсів – через встановлення пішохідних доріг до водойм (ст. 6) та управління дорогами місцевого значення (ст. 8.1), що свідчить про баланс між приватною власністю та публічним інтересом (Land Management Law : Law of the Republic of Latvia, 2014).

У сфері управління муніципальною власністю Закон акцентує на веденні земельного моніто-

рингу, управлінні резервним фондом (ст. 13), плануванні використання вільних та деградованих територій (ст. 14) та примусових заходах до власників, які не вживають дій для недопущення деградації земель (ст. 18). Крім того, ОМС визнаються розпорядниками внутрішніх публічних вод та прибережних зон, з обов'язком просторового планування й охорони санітарного стану (ст. 15). Зміна категорій землекористування здійснюється муніципалітетами відповідно до планувальної документації (ст. 20), що забезпечує послідовність у прийнятті рішень. У цілому, законодавча модель Латвії закріплює стратегічну та проактивну роль місцевого самоврядування в земельних процесах, формуючи системну та інтегровану політику на муніципальному рівні (Land Management Law : Law of the Republic of Latvia, 2014).

Австрія вирізняється федеративною природою просторового планування: у відсутності єдиного федерального закону кожна земля самостійно визначає рамки планування. Це є проявом застосування субсидіарності й принципів Європейської хартії місцевого самоврядування, а також прикладом ефективного міжмуніципального узгодження, здійснюваного через Австрійську конференцію з просторового планування (ÖROK) (Auzins, A.; Brokking, P.; Jürgenson, E.; Lakovskis, P.; Paulsson, J.; Romanovs, A.; Valčiukienė, J.; Viesturs, J.; Weninger, K. Land, 2022). Водночас така фрагментарність у правовому регулюванні створює ризики нерівномірності розвитку та ускладнює досягнення цілей сталого просторового розвитку на загальнодержавному рівні.

Варто також відзначити, те що Австрія демонструє складну, але показову модель земельної політики на місцевому рівні, у якій центральну роль відіграють муніципалітети. Основною рисою австрійського підходу є глибоко вкорінений конституційний захист права приватної власності, що значно обмежує інструменти примусового втручання органів влади в обіг землі. У результаті землевласники, особливо в сільських або альпійських регіонах, як-от у муніципалітеті Зьольден (Тіроль), мають реальний вплив на просторове планування, адже саме від їхньої доброї волі залежить участь у землевідведеннях, обмінах чи продажу. Водночас зонування, хоч і є поширеним регуляторним інструментом у містобудуванні, не гарантує фактичної реалізації передбачених цільових призначень – наприклад, виділення ділянок під доступне житло не означає їхню реальну доступність. Такий стан речей актуалізує потребу у гнучких, добровільних та переконливих підходах – так званій активній земельній політиці, що полягає у довгостроковому стратегічному придбанні земель через переговори, а не за рахунок примусу. Перевагою австрійського підходу є створення культури співпраці між муніципалітетами та власниками землі. Як показує приклад Зьольдена, саме завдяки поетапній політиці переговорів, консенсусних рішень і довіри муніципалітету вдалося поступово сформувати резерви земель під громадські потреби. Така модель знижує ризик конфліктів, зберігає локальну соціальну структуру й забезпечує сталість рішень. Крім того, муніципалітети, які дотримуються активної політики, поступово формують фонд комунальної землі, що використовується для цілей доступного житла, зеленої інфра-

структури та просторової рівності (Hartmann T., Hengstermann A., Jehling M., Schindelegger A., Wenner F, 2025).

Швеція, навпаки, надає першочергове значення місцевим органам самоврядування, покладаючи на них обов'язок формування комплексних планів. Така модель має безперечні переваги в контексті участі громади, врахування місцевих особливостей і послідовного розвитку територій (Auzins, A.; Brokking, P.; Jürgenson, E.; Lakovskis, P.; Paulsson, J.; Romanovs, A.; Valčiukienė, J.; Vies-turs, J.; Weninger, K. Land, 2022). Водночас варто зазначити, що слабка регламентація на центральному рівні й відсутність обов'язковості деяких планів може створювати ситуацію правової невизначеності або послаблювати механізми контролю за реалізацією загальнонаціональних стратегічних цілей. Досліджуючи Земельний кодекс Швеції дозволяє стверджувати, що органи місцевого самоврядування (муніципалітети) відіграють надзвичайно важливу та багатогранну роль у сфері земельних відносин, виходячи далеко за рамки суто адміністративного управління. Земельний кодекс Швеції надає муніципалітетам ключову роль у сфері земельних відносин, закріплюючи за ними як управлінські, так і власницькі функції. Закон створює підґрунтя для інтегрованого територіального розвитку, де муніципалітети виступають не лише адміністраторами, а й суб'єктами права власності та користування. Зокрема, можливість укладення угод із приватними власниками щодо природоохоронних заходів, прирівняних до прав користування, відображає гнучкість законодавства у реалізації екологічної політики. Водночас, надання довгострокових прав оренди (site leasehold) можливе лише на землях державної або муніципальної власності, що підкреслює роль публічної землі у плануванні забудови. Закон обмежує такі угоди лише до цілих об'єктів, що спрямовано на уникнення фрагментації земельних прав (Land Code (SFS 1970:994) of Sweden).

Шведські муніципалітети активно залучені у сферу житлових відносин: як орендодавці вони мають спрощені процедурні умови, зокрема звільнення від погодження з орендним трибуналом для певних угод. Вони також можуть допомагати орендарям у пошуку нового житла, здійснювати передачу та суборенду житлових одиниць, що перебувають у їхньому розпорядженні, – усе це сприяє гнучкому управлінню житловими ресурсами в соціальних цілях. Кодекс передбачає участь муніципалітетів у контролі впливу земельно-користування на середовище: у разі порушень, що шкодять житловим умовам, вони можуть залучати соціальні служби для врегулювання ситуації. Важливою є також можливість ініціювати часткове скасування прав власності на нерухомість із метою включення ділянок до публічного простору відповідно до детальних планів забудови – навіть без згоди власника, за умови мінімального впливу на його права. Це забезпечує гнучкість та ефективність у реалізації проектів міського розвитку (Land Code (SFS 1970:994) of Sweden).

2. Українські реалії та перспективи удосконалення

Починаючи з періоду децентралізації, Україна продемонструвала суттєві позитивні зміни у сфері управління земельними ресурсами на місцевому рівні. Запровадження об'єднаних територіальних громад стало основою для формування нової

моделі місцевої земельної політики, яка ґрунтується на розширенні повноважень органів місцевого самоврядування. Законодавча база України у цій сфері є достатньо розвинуеною та, в окремих аспектах, не поступається європейським аналогам. Зокрема, позитивним прикладом можна назвати статтю 12 Земельного кодексу України, де чітко визначено компетенцію сільських, селищних та міських рад щодо розпорядження землями комунальної власності (Земельний кодекс України). Така деталізація функціоналу свідчить про високий рівень інституціонального забезпечення місцевої земельної політики в Україні.

У контексті реформи децентралізації варто підкреслити, що передача земель за межами населених пунктів у комунальну власність громад (закон № 1423-IX від 28.04.2021) стала надзвичайно важливим кроком у зміцненні інституційного потенціалу на місцях (Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин»). Тепер місцеві ради можуть самостійно вирішувати питання розпорядження не лише міськими чи сільськими, але й прилеглими територіями, що відкриває широкі можливості для просторового планування, розвитку інфраструктури та залучення інвестицій.

Окремим аспектом, який демонструє як наявний потенціал, так і структурну проблему в системі місцевого самоврядування в Україні, є питання реалізації інструменту місцевих референдумів. Попри те що Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплює право територіальних громад на проведення місцевих референдумів, фактично така форма прямої демократії сьогодні не реалізовується – у 2012 році Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» було скасовано, а новий закон, який би врегулював порядок проведення саме місцевих референдумів, досі не прийнято.

На тлі активного впровадження реформи децентралізації, яка з 2014 року суттєво посилила інституційні та фінансові спроможності органів місцевого самоврядування, відсутність чіткого правового механізму для реалізації інструменту місцевого референдуму виглядає суперечливо. У громадській експертній доповіді у форматі Shadow Report «Досвід застосування місцевого референдуму в Україні як складової місцевої демократії», підготовленої Лабораторією законодавчих ініціатив у рамках Програми USAID «РАДА: відповідальність, підзвітність, демократичне парламентське представництво» видно, що як громадяни, так і органи місцевого самоврядування демонстрували інтерес до цього інструменту: із загальної кількості 45 ініційованих референдумів щодо адміністративно-територіальних питань 18 ініціювали громадяни, а 27 – ОМС. Подібна тенденція спостерігається і в інших сферах – зокрема, у питаннях благоустрою (по 9 випадків ініціювання як з боку громадян, так і з боку ОМС) та земельних питаннях (6 і 9 випадків відповідно) (Громадська експертна доповідь у форматі Shadow Report: досвід застосування місцевого референдуму в Україні як складової місцевої демократії, 2016).

Це свідчить про реальну потребу у правовому забезпеченні цього інструменту, а також про готовність місцевих спільнот його використовувати. Особливо важливо розглядати місцевий

референдум як ключовий механізм посилення місцевої демократії в умовах післявоєнної відбудови, коли необхідно максимально залучати громадян до прийняття рішень у сфері землекористування, розподілу ресурсів та планування розвитку територій. Водночас не менш важливим є підвищення рівня обізнаності громадян щодо правових можливостей участі у місцевому управлінні. Без належного правового регулювання та громадянської просвіти навіть найефективніші інститути залишатимуться лише декларативними.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що досвід країн Європейського Союзу, зокрема Латвії, Австрії та Швеції, характеризується високим рівнем інституціоналізації участі громад у процесах управління земельними ресурсами. Визначальним у цих системах є поєднання чітких процедур ухвалення рішень, прозорості дій місцевих органів влади, а також забезпечення балансу між приватними та публічними інтересами в сфері землекористування.

Практики цих держав становлять значну наукову та прикладну цінність для українського контексту. Разом із тим, підходи до регулювання земельних відносин в Україні мають внутрішню логіку розвитку та демонструють наявність потенціалу для ефективного впровадження європейських принципів за умови врахування національних правових традицій, адміністративної спроможності органів місцевого самоврядування та соціально-економічних особливостей. Перспективним напрямом подальших досліджень слід вважати розробку адаптивних механізмів імплементації європейського досвіду із забезпеченням належного рівня правової визначеності, демократичного контролю та участі територіальних громад у сфері земельного врядування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Європейська хартія місцевого самоврядування : Хартія Ради Європи від 15.10.1985 : станом на 16 листоп. 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
2. Лейпцизька хартія сталих європейських міст. – 2007. URL: https://irm.mlt.gov.ua/storage/documents/IZpdV_Лейпцизька%20Хартія.pdf
3. The new Leipzig charter. – 2020. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/brochure/new_leipzig_charter/new_leipzig_charter_en.pdf
4. Auzins, A.; Brokking, P.; Jürgenson, E.; Lakovskis, P.; Paulsson, J.; Romanovs, A.; Valčiukienė, J.; Viesturs, J.; Weninger, K. Land Resource Management Policy in Selected European Countries. Land 2022, 11, 2280. URL: <https://doi.org/10.3390/land11122280>
5. Land Management Law : Law of the Republic of Latvia of 30.10.2014. Likumi.lv. URL: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/270317-land-management-la>
6. Land Policies in Europe / ed. by T. Hartmann et al. Cham : Springer Nature Switzerland, 2025. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-83725-8>

7. Land Code (SFS 1970:994) of Sweden. URL: https://www.kth.se/polopoly_fs/1.476821.1550157931!/Land_Code.pdf
8. Земельний кодекс України : Кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III : станом на 7 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин : Закон України від 28.04.2021 № 1423-IX : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#Text>
10. Громадська експертна доповідь у форматі Shadow Report: досвід застосування місцевого референдуму в Україні як складової місцевої демократії. – USAID 2016. URL: <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/07/pdfjoiner.pdf>

REFERENCES:

1. Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia [European Charter of Local Self-Government] : Khartiia Rady Yevropy – Charter of the Council of Europe vid 15.10.1985 : stanom na 16 lystop. 2009 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
2. Leiptsyzka khartiia stalykh yevropeyskykh mist. [Leipzig Charter on Sustainable European Cities] – 2007. URL: https://irm.mlt.gov.ua/storage/documents/IZpdV_Лейпцизька%20Хартія.pdf
3. The New Leipzig Charter. – 2020. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/brochure/new_leipzig_charter/new_leipzig_charter_en.pdf
4. Auzins, A.; Brokking, P.; Jürgenson, E.; Lakovskis, P.; Paulsson, J.; Romanovs, A.; Valčiukienė, J.; Viesturs, J.; Weninger, K. (2022) Land Resource Management Policy in Selected European Countries. Land 11, 2280. URL: <https://doi.org/10.3390/land11122280>
5. Land Management Law: Law of the Republic of Latvia of 30.10.2014. Likumi.lv. URL: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/270317-land-management-la>
6. Hartmann T., Hengstermann A., Jehling M., Schindelegger A., Wenner F. (2025) Land Policies in Europe: Springer Nature Switzerland. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-83725-8>
7. Land Code (SFS 1970:994) of Sweden. URL: https://www.kth.se/polopoly_fs/1.476821.1550157931!/Land_Code.pdf
8. Zemelnyi kodeks Ukrainy – Code of Ukraine vid 25.10.2001 № 2768-III : stanom na 7 liut. 2025 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia systemy upravlinnia ta deregulatsii u sferi zemelnykh vidnosyn [n Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Improving the Management System and Deregulation in the Field of Land Relations] : Zakon Ukrainy – Law of Ukraine vid 28.04.2021 № 1423-IX : stanom na 1 sich. 2024 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#Text>
10. Hromadska ekspertna dopovid u formati Shadow Report: Dosvid zastosuvannia mistsevoho referendumu v ukraini yak skladovoi mistsevoi demokratii. [Public expert report in Shadow Report format: experience of using local referendum in ukraine as a component of local democracy] – USAID 2016. URL: <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/07/pdfjoiner.pdf>

Стаття надійшла до редакції 25.07.2025

Рекомендована до друку 13.08.2025

Опублікована 01.10.2025

СЕКЦІЯ 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК [334.72:005.591.454]:34.018
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-3-5>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОДІЛУ ЯК ФОРМИ РЕОРГАНІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ

Зелінський Орест Ігорович,
аспірант кафедри права та публічного управління
Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»
zelinskyi.orest@gmail.com
orcid.org/0009-0005-0168-0911

Мета. У статті розглядається питання поділу як однієї з найбільш актуальних процедур реорганізації юридичних осіб у сучасному національному економічному просторі. Дослідження спрямоване на з'ясування правової природи поділу, його місця в системі корпоративних реорганізацій та його концептуального розуміння в доктрині і законодавстві.

Методи. Дослідження базується на поєднанні загальнонаукових і спеціальних правових методів. Діалектичний метод було використано для визначення еволюції концепції поділу. Порівняльно-правовий аналіз дав змогу дослідити законодавство та практику України й обраних держав-членів ЄС, зокрема Польщі, Німеччини та Італії. Формально-правовий метод застосовувався для тлумачення відповідних положень національного та європейського законодавства, зокрема Директиви ЄС 2017/1132, яка гармонізує ключові аспекти корпоративного права. Доктринальний аналіз використовувався для дослідження протилежних наукових поглядів на тип правонаступництва у результаті поділу.

Результати. Дослідження демонструє, що правове регулювання поділу в Україні залишається фрагментарним і недостатньо систематизованим, будучи прямо передбаченим лише для окремих організаційно-правових форм, таких як акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю. На противагу цьому, законодавство ЄС встановлює дві основні форми поділу акціонерних товариств: шляхом приєднання та шляхом створення нових товариств, при цьому остання значною мірою відповідає українській моделі.

Висновки. Дослідження підтверджує, що інститут поділу як форма реорганізації юридичних осіб потребує істотного доктринального уточнення та законодавчого удосконалення в Україні. Гармонізація з правом ЄС, зокрема з Директивою 2017/1132, видається вирішальним кроком до забезпечення системного, послідовного та ефективного регулювання.

Ключові слова: поділ, реорганізація, юридична особа, акціонерне товариство, правонаступництво.

LEGAL REGULATION OF DIVISION AS A FORM OF REORGANIZATION OF BUSINESS COMPANIES

Zelinskyi Orest Ihorovich,
Postgraduate Student at the Department of Law and Public Administration
King Danylo University
zelinskyi.orest@gmail.com
orcid.org/0009-0005-0168-0911

Purpose. The article addresses the issue of division as one of the most relevant procedures of reorganization of legal entities in the contemporary national economic space. The study aims to clarify the legal nature of division, its place within the system of corporate transformations, and its conceptual understanding in doctrine and legislation.

Methods. The research is based on a combination of general scientific and special legal methods. The dialectical method was used to identify the evolution of the concept of division. Comparative legal analysis enabled the study of legislation and practice in Ukraine and selected EU Member States, including Poland, Germany, and Italy. The formal-legal method was applied to interpret relevant provisions of national and European legislation, in particular EU Directive 2017/1132, which harmonizes key aspects of corporate law. Doctrinal analysis was used to examine divergent scholarly views on the type of legal succession in cases of division.

Results. *The study demonstrates that the legal regulation of division in Ukraine remains fragmentary and insufficiently systematized, being explicitly provided only for certain organizational and legal forms such as joint-stock companies and limited liability companies. In contrast, EU legislation establishes two primary forms of division of joint-stock companies: by acquisition and by the creation of new companies, with the latter largely corresponding to the Ukrainian model.*

Conclusions. *The research confirms that the institution of division as a form of reorganization of legal entities requires substantial doctrinal clarification and legislative refinement in Ukraine. Harmonization with EU law, particularly with Directive 2017/1132, appears to be a crucial step toward ensuring systemic, consistent, and effective regulation.*

Keywords: *division, reorganization, legal entity, joint-stock company, succession.*

Вступ. Актуальність теми наукової статті полягає в тому, що різні форми реорганізації юридичних осіб необхідні для вирішення економічних та правових питань, які виникають у процесі їхньої діяльності.

Застосування різних форм реорганізації сприяє збереженню суб'єкта господарювання, дозволяє зміцнити його конкурентні позиції на ринку та розширити спеціалізацію виробництва, підвищити ефективність управління, зменшити витрати виробництва тощо. Процес реорганізації шляхом поділу має свої позитивні та негативні моменти. На сьогодні чинне національне законодавство залишається недостатньо врегульованим в даному контексті та нормативне регулювання поділу стосується тільки окремих організаційно-правових форм.

Застосування поділу має на меті підвищення ефективності господарської діяльності, зумовлене потребою у гнучкішому управлінні бізнес-процесами, що досягається через створення нових, більш спеціалізованих юридичних осіб.

Мета. Метою даної статті є дослідження поділу як самостійної форми реорганізації юридичної особи, визначення його характерних ознак та значення цього інституту у законодавстві зарубіжних країн.

1. Поняття та форми реорганізації юридичних осіб

В умовах економічної нестабільності та кризи, зумовленої, зокрема, повномасштабною збройною агресією російської федерації проти України, суб'єкти господарювання корпоративного типу перебувають у стані постійних трансформацій та змушені постійно адаптуватися до нових викликів. Такі зміни виступають об'єктивною необхідністю для забезпечення конкурентоспроможності, підвищення ефективності функціонування бізнесу та зростання доходів власників корпоративних прав. У даному контексті одним із важливих напрямів адаптації та розвитку виступає реорганізація юридичних осіб як інструмент стратегічного управління.

Однією із підстав припинення юридичної особи за чинним вітчизняним законодавством є реорганізація, метою якої є не припинення юридичної особи як суб'єкта господарювання, а створення нового чи нових більш ефективних утворень (Коверзнев, Коверзнева, 2017: 29). До ефективних заходів покращення функціонування та успішного управління суб'єкта господарювання відносять різні форми реорганізації, вибір яких залежить від мотивів та причин, щоб прибутково здійснювати господарську діяльність чи удосконалити організацію виробництва тощо. Тому суб'єкти господарювання обирають на свій розсуд найбільш ефективну форму реорганізації.

Слід зазначити, що у Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) поняття «реорганізація» не закріплено. У ст. 104 ЦК України зазначено, що «юридична особа припиняється в результаті реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації». У ст. 109 ЦК України зазначено про виділ, як ще одну форму реорганізації юридичної особи (Цивільний Кодекс України, 2003). Тому можна підсумувати, виходячи із логічного зв'язку, що реорганізація юридичних осіб може проходити шляхом злиття, приєднання, поділу, перетворення або ж виділу.

Дослідження правового поняття поділу юридичних осіб неможливе без розуміння поняття «реорганізація», яка з етимологічної точки зору означає перетворення, трансформацію, перебудову, зміну форми організації чи управління тощо (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2005:1214). Так, Є. В. Петров під поняттям реорганізації розуміє припинення юридичної особи з переходом прав та обов'язків у порядку правонаступництва (Петров, 2014: 82). О. Р. Кібенко розглядає поняття реорганізації більш ширше, тобто як правонаступництво між юридичними особами, а саме як комплексний одночасний перехід всього або ж частини майна, прав та обов'язків від юридичних осіб-правопередників, що можуть припинятись чи продовжувати існування, до новостворених або вже існуючих юридичних осіб- правонаступників (Кібенко, 2006: 380). Так, Н. В. Щербакова під даним терміном розуміє: правочин; один із прикладів правонаступництва; спосіб створення чи припинення господарських організацій; правовий інститут; юридичний склад тощо (Щербакова, 2024: 54). Вчена Л. В. Сіщук слушно зазначає, що реорганізація складається з послідовних етапів, які мають самостійне юридичне значення, які можуть призводити до припинення або ж до виникнення нової юридичної особи- правонаступника (Сіщук, 2013:157).

У науковій юридичній літературі дане правове явище має багато значень, оскільки наразі єдиного уніфікованого розуміння та законодавчого закріплення поняття реорганізації немає.

Варто підкреслити, що цивілісти виокремлюють такі напрями реорганізації, як-от: укрупнення, подібнення та перетворення. Укрупнення може відбуватися шляхом злиття та приєднання; перетворення – це зміна юридичною особою юридично-правової форми без припинення її існування; подібнення відбувається у вигляді виділу та поділу (Коверзнев, Коверзнева, 2017: 30).

2. Поняття поділу як форми реорганізації юридичних осіб

Поняття поділу як форми реорганізації юридичних осіб на законодавчому рівні має багато суперечностей і прогалин, оскільки правове врегулю-

вання стосується здебільшого тільки деяких видів господарських організацій, зокрема акціонерних товариств, товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю тощо. Проте правове регулювання поділу для інших видів господарських товариств ґрунтується на застарілих законодавчих положеннях, що не відповідають сучасним потребам господарського обігу та потребують системного оновлення та гармонізації.

Сьогодні в юридичній науці є різні підходи до розуміння правового поняття поділу як форми реорганізації юридичних осіб. Як зазначає Д. В. Жеков, реорганізація юридичної особи у формі поділу здійснюється шляхом державної реєстрації нових виниклих юридичних осіб. Така реорганізація у формі поділу вважається завершеною, а юридична особа припиняє своє існування «з моменту державної реєстрації всіх юридичних осіб- правонаступників реорганізованого суб'єкта» (Жеков, 2014: 89). В. В. Луць під поділом розуміє форму припинення юридичної особи, при якій її майно, права та обов'язки переходять до двох або більше новостворених юридичних осіб (Корпоративне право України, 2010: 79). На думку науковців М. Коверзнев та Г. Коверзневої, поділ юридичної особи слід розуміти як припинення її діяльності з одночасним утворенням двох або більше нових юридичних осіб- правонаступників, кожна з яких отримує відповідну частку майнових прав та обов'язків у межах, визначених статутними фондами (Коверзнев, Коверзнева, 2017: 30). О. С. Яворська трактує поділ як одну з форм реорганізації юридичної особи, що полягає в передачі її майнових прав та обов'язків новоствореним суб'єктам господарювання – правонаступникам у визначених частках відповідно до розподільчого балансу (Корпоративне право, 2020: 286). В. С. Щербина зазначає, що поділ – це «створення на базі одного існуючого суб'єкта господарювання двох чи більше суб'єктів господарювання як суб'єктів права, яким відповідно до розподільчого акту переходять частини майна та відповідні права і обов'язки реорганізованого суб'єкта господарювання» (Щербина, 2008: 47). Вчена Н. В. Щербакова слушно підкреслює, що поділ юридичної особи слід розглядати як процес припинення однієї господарської організації-правопосередника з передачею всіх її майнових прав та обов'язків у відповідних частках новоствореним господарським організаціям, тобто правонаступникам. Вона зазначає, що «поділом визнається процес припинення однієї господарської організації-правопосередника із передачею усіх майнових прав та обов'язків за розподільчим актом (балансом) у відповідних частках до кожної із нових створених господарських організацій- правонаступників (двох чи більше), що утворені внаслідок такого поділу» (Щербакова, 2024: 22).

Проаналізувавши поняття поділу різними науковцями, слід акцентувати на тому, що Коверзнев та Г. Коверзнева визначають поділ як процес припинення діяльності юридичної особи з подальшим виникненням двох або більше юридичних осіб- правонаступників. Саме правонаступництво, на їхню думку, і є ключовою ознакою поділу, вони акцентують увагу на розподілі статутного капіталу між новоствореними суб'єктами. Вчена С. О. Яворська наголошує на механізмі передачі активів та зобов'язань при поділі і формальному документі – розподільчому балансі

як підставі правонаступництва. Н. В. Щербакова, в свою чергу, трактує поділ як комплексний процес припинення однієї господарської організації з повною передачею всіх її прав та обов'язків новоствореним правонаступникам. Вчена підкреслює таку характерну особливість поділу як системність, оскільки відбувається юридичне припинення суб'єкта та утворюються кілька нових юридичних осіб, які набувають прав та обов'язків на підставі розподільчого акту. Всі вищезазначені науковці мають однакове розуміння поділу як процесу реорганізації. Проте одні акцентують увагу на правонаступництві та структурному поділі. Інші наголошують на механізмах передачі активів, ще інші вказують на системності такого процесу та головній ролі розподільчого акту. Це все свідчить про те, що поділ є правовою категорією, яка має комплексний характер, проте потребує подальшого теоретичного і законодавчого уточнення.

В нормах спеціального законодавства, які регулюють правовий статус юридичних осіб, закріплено поняття «поділу», а саме йдеться про акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або ж товариства з додатковою відповідальністю тощо. Зокрема, у ч. 1 ст. 125 Закону України «Про акціонерні товариства» (Закон України «Про акціонерні товариства, 2022) закріплено, що «поділом акціонерного товариства визнається припинення акціонерного товариства з передачею всього його майна, прав та обов'язків двом чи більше новим акціонерним товариствам- правонаступникам згідно з розподільним балансом». Аналогічне визначення міститься у ч. 1 ст. 51 закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», а саме: «поділом є припинення товариства з переданням всього його майна, всіх прав та обов'язків двом чи декільком новим товариствам- правонаступникам згідно з розподільним балансом» (Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», 2018). Таке ж визначення подається і у п. 11 «Порядку здійснення емісії та реєстрації випуску акцій акціонерних товариств, які створюються шляхом злиття, поділу, виділу чи перетворення або до яких здійснюється приєднання» (Порядок здійснення емісії та реєстрації випуску акцій акціонерних товариств, які створюються шляхом злиття, поділу, виділу чи перетворення або до яких здійснюється приєднання, 2013). Варто підкреслити, що у п. 7 ст. 4 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» йдеться про те, що поділ як форма реорганізації юридичних осіб «вважається завершеним з дати державної реєстрації припинення юридичної особи, що припиняється у результаті поділу» (Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», 2003).

М. С. Приходько на прикладі акціонерного товариства (далі – АТ) виокремлює наступні ознаки поділу АТ, а саме: припинення існування реорганізованого АТ як суб'єкта права; присутність елементів і створення, і припинення; утворення двох чи більше самостійних АТ; наявність універсального правонаступництва, тобто це означає, що всі права та обов'язки, все майно АТ автоматично переходить правонаступникам (Приходько, 2023:249-250).

Отож, аналізуючи теоретико-правовий підхід до розуміння поділу як юридичної категорії, можна виокремити характерні його риси, а саме: поділ є самостійною формою реорганізації юридичної особи; у разі поділу одночасно відбувається як припинення, так і створення двох і більше юридичних осіб; мета поділу – це розукрупнення юридичної особи за вільним волевиявленням; новостворені юридичні особи є правонаступниками; майно, права та обов'язки юридичної особи, яка поділяється, переходять у певних частинах до правонаступників; при поділі має місце універсальне правонаступництво; при поділі відбувається дроблення статутного капіталу; основним документом, що визначає обсяг і факт передачі майна новоствореним юридичним особам, є розподільчий баланс; моментом завершення поділу вважають дату державної реєстрації припинення юридичної особи, що припиняється у результаті поділу тощо.

Національне законодавство потрібно модернізувати до європейських вимог та стандартів у контексті положень про компанії та корпоративне управління відповідно до Положення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і Директиви Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2017/1132 від 14 червня 2017 року щодо деяких аспектів корпоративного права (далі – Директива ЄС 2017/1132). Питання поділу акціонерних компаній регламентовано Главою III Директиви ЄС 2017/1132. Саме ця Директива є своєрідним кодифікованим актом щодо питань корпоративного права в межах Європейського Союзу. Директива ЄС 2017/1132 закріплює два види поділу акціонерних компаній: шляхом придбання та шляхом заснування нових компаній. У ч. 1 ст. 136 Директиви визначено, що поділ шляхом придбання – це припинення діяльності компанії без проведення ліквідації, при цьому все майно та зобов'язання передаються більше, ніж одній існуючій компанії. В даному випадку акціонери компанії, що припиняється, одержують акції компаній- правонаступників та також можуть отримати грошову компенсацію в розмірі, що не перевищує 10 % номінальної вартості відповідних акцій. У ч. 1 ст. 155 Директиви йдеться про те, що поділ шляхом створення нових компаній передбачає також припинення існування компанії без ліквідації, проте всі активи та зобов'язання передаються більш, ніж одній новоствореній компанії. У такому випадку акціонери припиненої компанії отримують акції новостворених юридичних осіб та можуть також мати грошову виплату в розмірі не більше 10% номінальної вартості розподілених акцій (Директива 2017/1132, 2017). Підсумовуючи, можна підкреслити, що у національному законодавстві поділ шляхом придбання не закріплений, а поділ шляхом заснування нових компаній відповідає, по суті, вітчизняному поділу. Проте можуть застосовуватись одночасно поділ та приєднання як форми реорганізації юридичних осіб. Таку реорганізацію називають складною або змішаною. Прихильницею такої складної реорганізації є Н. В. Щербакова. Вчена вказує на переваги такого процесу, оскільки це «дасть змогу учасникам (акціонерам) суб'єктів господарювання передавати активи від одного господарюючого суб'єкта до іншого, мінімізуючи трудові, фінансові, податкові ресурси; сприятиме більш ефективному захисту законних прав та інтересів

учасників (акціонерів), кредиторів, самих суб'єктів господарювання» (Щербакова, 2021: 179). Проте така процедура не передбачена Законом України «Про акціонерні товариства».

Як слушно зауважує М. С. Приходько, поділ шляхом придбання є складною формою реорганізації. При такому поділі відбувається передача поділених частин майна вже існуючим товариствам або ж створення на поділених частинах майна нових юридичних осіб. Автор вказує на доцільності застосування поділу шляхом придбання, акцентуючи, що поєднання різних форм реорганізації та організаційно-правових форм суб'єктів господарювання сприяє спрощенню реорганізаційної процедури. Такий підхід дозволяє оптимізувати використання трудових, фінансових і податкових ресурсів (Приходько, 2023: 251).

3. Поняття поділу у законодавстві зарубіжних країн

Процедура реорганізації товариства шляхом поділу закріплена у законодавстві європейських держав. Так, у п. 2 ч. 1 ст. 529 Кодексу комерційних товариств Республіки Польща закріплено, що поділ може бути здійснений шляхом створення нових компаній, до яких переходять всі активи компанії, що ділиться, або шляхом передачі часток у нових компаніях. Це так званий поділ шляхом заснування нових компаній. Аналогічна конструкція закріплена в італійському законодавстві: відповідно до частини 1 статті 2506 Цивільного кодексу Італії, у разі поділу компанія передає всі або частину своїх активів кільком іншим компаніям – як уже існуючим, так і новоствореним (Приходько, 2023: 250).

Німецьке законодавство закріплює проведення поділу як шляхом придбання, так і шляхом створення нових юридичних осіб. Відповідно поділ шляхом придбання являє собою припинення товариства та передачу свого майна без ліквідації самого товариства. Шляхом такого виду поділу проходить розподіл майна між іншими вже існуючими товариствами в обмін на отримання акціонерами товариства, що поділяється, акцій від товариств, які набувають певне майно. Тобто, в даному випадку, правонаступником виступає вже існуюче товариство. У разі поділу шляхом створення нових юридичних осіб процедура така ж як описувалась вище, тільки майно розподіляється між новоствореними товариствами- правонаступниками, які утворюються в результаті поділу. При цьому акціонери товариства, що припиняє свою діяльність, отримують акції у новостворених товариствах (Мовчан, 2006: 97-98).

Як зазначає В. Цікало, при реорганізації акціонерного товариства відбувається два види правонаступництва – універсальне або загальне та сингулярне або окреме. При універсальному правонаступництві права та обов'язки акціонерного товариства, яке припиняє своє існування, переходять до новоутвореного товариства. При сингулярному правонаступництві відбувається перехід прав акціонерів товариства, що припинило свою діяльність, до акціонерів новоутвореного товариства (Цікало, 2017).

Цивільний кодекс України не закріплює поняття «правонаступництва», проте у науці цивільного права розглядаються два види правонаступництва при реорганізації юридичної особи – універсальне та сингулярне.

Наявність правонаступництва і визначає особливість кожної із форм реорганізації. Загалом правонаступництво, як слушно зауважує В. І. Біленко, це процес переходу майна, прав та обов'язків від однієї юридичної особи, тобто право попередника, до іншої – правонаступника. Тому залежно від форми реорганізації юридичної особи встановлюються специфічні правила щодо переходу майна, а також прав і обов'язків до правонаступника (Біленко, 2024: 24–25).

4. правонаступництво при поділі

Слід зазначити, що наукові дискусії точаться щодо виду правонаступництва при поділі. Одні дослідники вважають, що поділ передбачає універсальне правонаступництво, а інші твердять, що даний процес передбачає виключно сингулярне правонаступництво (Щербакова, 2024: 20). Дискусії потребують досконалого правового обґрунтування.

О. М. Стратюк підкреслює, що при поділі відомості про правонаступництво відображаються у розподільному балансі. Звідси, права та обов'язки передаються кільком юридичним особам у визначеному співвідношенні відповідно до розподільного балансу. Тому вчена у даному випадку наголошує на сингулярному правонаступництві, оскільки при універсальному правонаступництві права і обов'язки переходять до інших юридичних осіб у певній сукупності як єдине ціле, а при сингулярному правонаступництві права і обов'язки повинні бути чітко окресленими за домовленістю між сторонами (19Стратюк, 2020: с. 128–129). Науковці, які підтримують позицію сингулярного правонаступництва під час поділу, твердять, що при такій формі відбувається у певних пропорціях перехід прав та обов'язків до інших кількох суб'єктів – правонаступників (Корпоративне право України, 2018: с. 433). При реорганізації юридичної особи шляхом поділу, як було зазначено вище, утворюється кілька нових юридичних осіб- правонаступників, до яких права і обов'язки правопередника переходять у певних частинах. Тому, можна погодитись з думкою науковців про виникнення сингулярного або ж часткового, а не універсального або ж загального правонаступництва при поділі.

На думку Д. В. Жекова, при реорганізації шляхом поділу права й обов'язки реорганізованих юридичних осіб можуть переходити в повному обсязі до декількох правонаступників у певних частинах. Під час поділу правонаступник може бути неочевидним, тому що не завжди зразу стає зрозуміло, яка з новостворених юридичних осіб буде відповідальною за певні права чи обов'язки юридичної особи-правопередника, яка припиняє своє існування (Жеков, 2014: 285).

Цікавою є думка про те, що при реорганізації юридичних осіб універсальне правонаступництво може бути і повним, і частковим. Повне універсальне правонаступництво передбачає передачу всіх прав і обов'язків окремого суб'єкта права як єдиного цілого до одного і єдиного правонаступника. Натомість часткове універсальне правонаступництво означає, що правонаступнику переходить лише частина прав і обов'язків, які, зазвичай, є взаємопов'язаними. Часткове універсальне правонаступництво відбувається при реорганізації у формі поділу (Корпоративне право України, 2018: 435–436). У ч. 5 ст. 107 Цивільного кодексу України зазначено, що юридична особа – правонаступник, яка виникла шляхом поділу, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями

юридичної особи-правопередника, що припинилася, які за розподільчим балансом були передані іншій юридичній особі- правонаступнику. Якщо ж юридичних осіб- правонаступників більше двох, то субсидіарна відповідальність покладається на них солідарно (Цивільний кодекс України, 2003). Отже, враховуючи наведені вище аргументи, більшість науковців все ж таки притримуються думки, що під час реорганізації шляхом поділу має місце універсальне правонаступництво. Проте дискусії тривають і надалі.

Висновки. Таким чином, аналізуючи все викладене вище, можна зробити висновок, що поділ є абсолютно самостійною формою реорганізації юридичної особи.

Поділ є певним процесом припинення однієї юридичної особи-правопередника з передачею всіх її майнових прав та обов'язків у відповідних частках двом чи більше новоствореним юридичним особам- правонаступникам. При реорганізації у формі поділу відбувається часткове універсальне правонаступництво.

Інститут поділу сьогодні на рівні чинного національного законодавства залишається недостатньо врегульованим, потребує системного оновлення та гармонізації. Варто підкреслити, що на практиці поділ як форма реорганізації врегульований частково тільки для деяких видів господарських товариств.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Біленко В. І. Припинення юридичної особи як вид універсального правонаступництва в Україні. *Нове українське право*. Вип. 6. 2024. С. 20–25
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпін: Перун, 2005. 1728 с.
3. Директива 2017/1132 Європейського парламенту та Ради ЄС від 14 червня 2017 року, що стосується певних аспектів корпоративного права. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32017L1132>
4. Жеков Д. В. Види реорганізації юридичних осіб за цивільним законодавством України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 4. С. 88–90
5. Жеков Д. В. правонаступництво як елемент реорганізації юридичної особи. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 74. С. 281–287.
6. Кібенко О.Р. Сучасний стан та перспективи правового регулювання корпоративних відносин: порівняльно-правовий аналіз права ЄС, Великобританії та України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2006. 527 с.
7. Коверзнев М., Коверзнева Г. Правовий аспект реорганізації юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 29–31
8. Корпоративне право України: підручник / за заг. ред. В. В. Луця. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 384с.
9. Корпоративне право України: проблеми теорії та практики: монографія / за заг. ред. В. А. Васильєвої. Харків: Право, 2018. 616 с.
10. Корпоративне право: підручник / за заг. ред. С. О. Яворської. Дрогобич: Коло, 2020. 650 с.
11. Мовчан О. О. правонаступництво при реорганізації акціонерних товариств шляхом поділу та виділу. *Наукові записки*. Том 53. Юридичні науки. 2006. С. 97–101
12. Петров Є.В. До питання про форми реорганізації господарських товариств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2014. Вип. 24. Том 2. С. 82–85.
13. Порядок здійснення емісії та реєстрації випуску акцій акціонерних товариств, які створюються шляхом злиття, поділу, виділу чи перетворення або до яких здійснюється приєднання: Порядок від 09.04.2013 № 520. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0795-13#Text>

14. Приходько М. С. Щодо удосконалення законодавства з питань поділу та виділу акціонерних товариств. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. С.248-252

15. Про акціонерні товариства: Закон України від 27.07.2022 № 2465-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text>

16. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>

17. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 № 2275-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text>

18. Сішук Л. В. Теоретико-методологічні підходи до розуміння поняття реорганізації. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 33. С. 148-161

19. Стратіук О. М. Поняття та види правонаступництва при реорганізації юридичних осіб. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2020. Випуск 52. С. 121-133

20. Цивільний кодекс України: Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

21. Цікало В. Умови здійснення права акціонерів на конвертацію (обмін) акцій. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/5/10.pdf>

22. Щербак Н. В. Поділ та виділ як правові форми розукрупнення господарських організацій. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2024. №3 (29). С.13-27

23. Щербак Н. В. Реорганізація: доктрина, законодавство, практика застосування: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2024.640 с.

24. Щербак Н.В. Складні реорганізаційні конструкції must have в законодавстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 175-179.

25. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 264 с.

REFERENCES:

1. Bilenko, V. I. (2024). Prypynennia yurydychnoi osoby yak vyd universalnoho pravonastupnytstva v Ukraini [Termination of a legal entity as a type of universal succession in Ukraine]. *Nove ukrainske pravo – New Ukrainian Law*, Issue 6, pp. 20-25.

2. Busel, V. T. (Ed.). (2005). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Comprehensive explanatory dictionary of modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpin (Ukraine): Perun.

3. European Parliament and the Council of the EU. (2017, June 14). Directive (EU) 2017/1132 relating to certain aspects of company law. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32017L1132>

4. Zhekov, D. V. (2014). Vyd reorhanizatsii yurydychnykh osib za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy [Types of reorganization of legal entities under the civil legislation of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*, No. 4, pp. 88-90.

5. Zhekov, D. V. (2014). Pravonastupnytstvo yak element reorhanizatsii yurydychnoi osoby [Succession as an element of reorganization of a legal entity]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Current Problems of the State and Law*, Issue 74, pp. 281-287.

6. Kibenko, O. R. (2006). Suchasnyi stan ta perspektyvy pravovoho rehuliuвання korporatyvnykh vidnosyn: porivnialno-pravovyi analiz prava YeS, Velykobrytanii ta Ukrainy [The current state and prospects of legal regulation of corporate relations: Comparative legal analysis of EU, UK, and Ukrainian law] (Doctoral dissertation). Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho, Kharkiv, Ukraine.

7. Koverzniev, M., & Koverzniev, H. (2017). Pravovyi aspekt reorhanizatsii yurydychnykh osib [The legal aspect of the reorganization of legal entities]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law*, No. 6, pp. 29-31.

8. Luts, V. V. (Ed.). (2010). Korporatyvne pravo Ukrainy [Corporate law of Ukraine]. Kyiv (Ukraine): Yurinkom Inter.

9. Vasylieva, V. A. (Ed.). (2018). Korporatyvne pravo Ukrainy: problemy teorii ta praktyky [Corporate law of Ukraine: Problems of theory and practice]. Kharkiv (Ukraine): Pravo.

10. Yavorska, S. O. (Ed.). (2020). Korporatyvne pravo [Corporate law]. Drohobych (Ukraine): Kolo.

11. Movchan, O. O. (2006). Pravonastupnytstvo pry reorhanizatsii aktsionernykh tovarystv shliakom podilu ta vydilu [Succession in the reorganization of joint-stock companies by division and separation]. *Naukovi zapysky. Yurydychni nauky – Scientific Notes. Legal Sciences*, Vol. 53, pp. 97-101.

12. Petrov, Ye. V. (2014). Do pytannia pro formy reorhanizatsii hospodarskykh tovarystv [On the issue of forms of reorganization of business companies]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series*, Vol. 2, Issue 24, pp. 82-85.

13. National Securities and Stock Market Commission of Ukraine. (2013, April 9). Poriadok zdiisnennia emisii ta reistratsii vypusku aktsii aktsionernykh tovarystv... [Regulation on the issue and registration of shares of joint-stock companies created through merger, division, separation, transformation or accession]. Order No. 520. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0795-13#Text>

14. Prykhodko, M. S. (2023). Shchodo udoskonalennia zakonodavstva z pytan podilu ta vydilu aktsionernykh tovarystv [On improving legislation on the division and separation of joint-stock companies]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*, pp. 248-252.

15. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022, July 27). Pro aktsionerni tovarystva: Zakon Ukrainy № 2465-IX [On joint-stock companies: Law of Ukraine No. 2465-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text>

16. Verkhovna Rada of Ukraine. (2003, May 15). Pro derzhavnu reieistratsiiu yurydychnykh osib, fizychnykh osib – pidpriemstv ta hromadskykh formuvan: Zakon Ukrainy № 755-IV [On state registration of legal entities, individual entrepreneurs and public formations: Law of Ukraine No. 755-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>

17. Verkhovna Rada of Ukraine. (2018, February 6). Pro tovarystva z obmezhenoiu ta dodatkovoiu vidpovidalnistiu: Zakon Ukrainy № 2275-VIII [On limited and additional liability companies: Law of Ukraine No. 2275-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text>

18. Sishchuk, L. V. (2013). Teoretyko-metodolohichni pidkhody do rozuminnia poniattia reorhanizatsii [Theoretical and methodological approaches to understanding the concept of reorganization]. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy – Current Problems of Improving Ukrainian Legislation*, Issue 33, pp. 148-161.

19. Stratiuk, O. M. (2020). Poniattia ta vydy pravonastupnytstva pry reorhanizatsii yurydychnykh osib [The concept and types of succession in the reorganization of legal entities]. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy – Current Problems of Improving Ukrainian Legislation*, Issue 52, pp. 121-133.

20. Verkhovna Rada of Ukraine. (2003, January 16). Tsyvilnyi kodeks Ukrainy № 435-IV [Civil Code of Ukraine No. 435-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

21. Tsikalo, V. (2017). Umovy zdiisnennia prava aktsioneriv na konvertatsiiu (obmin) aktsii [Conditions for exercising shareholders' right to convert (exchange) shares]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law*, No. 5. Retrieved from <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/5/10.pdf>

22. Shcherbakova, N. V. (2024). Podil ta vydil yak pravovi formy rozukrupnennia hospodarskykh orhanizatsii [Division and separation as legal forms of deconcentration of business organizations]. *ScienceRise: Juridical Science*, No. 3(29), pp. 13-27.

23. Shcherbakova, N. V. (2024). Reorhanizatsiia: doktryna, zakonodavstvo, praktyka zastosuvannia [Reorganization: Doctrine, legislation, practice]. Kyiv (Ukraine): Yurinkom Inter.

24. Shcherbakova, N. V. (2021). Skladni reorhanizatsiini konstruktsii must have v zakonodavstvi Ukrainy [Complex reorganization structures “must have” in Ukrainian legislation]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*, No. 12, pp. 175-179.

25. Shcherbyna, V. S. (2008). Subiekty hospodarskoho prava [Subjects of business law]. Kyiv (Ukraine): Yurinkom Inter.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2025

Рекомендована до друку 11.09.2025

Оублікована 01.10.2025

УДК [347.122:347.214.2]:347.113
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-3-6>

ДЕТЕРМІНАНТИ КОНФЛІКТУ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ (НА ПРИКЛАДІ ЗАХИСТУ ПРАВ НА НЕРУХОМОЕ МАЙНО)

Спесівцев Денис Сергійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки
spiesivtsev.denys@vnu.edu.ua
orcid.org/0000-0001-7337-7907

Мета статті полягає у визначенні детермінант конфлікту способів захисту суб'єктивних цивільних прав на прикладі цивільних відносин, що складаються з приводу нерухомого майна. **Методи.** У ході дослідження активно використовується структурно-функціональний метод посередництвом якого здійснюється диференціація рівнів конфліктів як детермінант конфлікту способів захисту суб'єктивних цивільних прав, а також визначається характер їх впливу на протиставлення способів захисту суб'єктивних цивільних прав на нерухоме майно. Методи аналізу та синтезу використані для визначення правової природи конфлікту у цілому, а також окремих форм конфлікту способів захисту суб'єктивних цивільних прав на нерухоме майно.

Результати. Визначається, що конфлікти способів захисту суб'єктивних цивільних прав можуть ґрунтуватися на двох рівнях конфліктів – соціальному, що отримав юридичну форму, а також конфлікті правового регулювання цивільних відносин. Відносно останнього у цілому цивільне законодавство містить окремий набір інструментів, спрямованих на вирішенні колізій, що орієнтуються на «ранжування» регулятивних засобів за їх юридичною силою. Тим не менше, навіть сьогодні можна зустріти конфлікти правового регулювання відносин з приводу нерухомості, які безпосередньо впливають на порядок захисту прав учасниками майнового обороту.

Висновки. Актуальність феномену конфлікту способів захисту суб'єктивних цивільних прав була виведена на новий рівень практикою вищих судових інстанцій подальший розвиток якої може у кінцевому рахунку призвести до формування повноцінної прецедентної системи щонайменше у сфері правозастосування. Адже усунення конфліктів на такому рівні проблеми може призвести до формування чітких та уніфікованих юридичних треків вирішення спору з урахуванням конкретних практичних обставин, що, однак, неодмінно підніме питання дискреції позивача у виборі самої мети захисту, а також дискреції в обранні та конструюванні нових способів захисту своїх прав.

Ключові слова: юридичний конфлікт, спір, охорона, захист, спосіб захисту, нерухомість, права на нерухомість, право власності, речові права, захист прав на нерухомість, охорона прав на нерухомість.

DETERMINANTS OF CONFLICT IN METHODS OF PROTECTING SUBJECTIVE CIVIL RIGHTS (USING THE EXAMPLE OF PROTECTING RIGHTS TO REAL ESTATE)

Spiesivtsev Denys Serhiiovych,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Civil Law Disciplines
Lesya Ukrainka Volyn National University
spiesivtsev.denys@vnu.edu.ua
orcid.org/0000-0001-7337-7907

The purpose of the article is to identify the determinants of conflict in the methods of protecting subjective civil rights using the example of civil relations arising from immovable property. **Methods.** The study actively uses the structural-functional method, which is used to differentiate the levels of conflict as determinants of the conflict between methods of protecting subjective civil rights, as well as to determine the nature of their impact on the opposition between methods of protecting subjective civil rights to real estate. Methods of analysis and synthesis are used to determine the legal nature of the conflict as a whole, as well as individual forms of conflict in the methods of protecting subjective civil rights to immovable property. **Results.** It is determined that conflicts between methods of protecting subjective civil rights can be based on two levels of conflict: social conflict that has taken legal form, and conflict between legal regulations of civil relations. With regard to the latter, civil legislation generally contains a separate set of tools aimed at resolving conflicts, which are based on the “ranking” of regulatory measures according to their legal force. Nevertheless, even today, there are conflicts in the legal regulation of relations concerning real estate that directly affect the procedure for

protecting the rights of participants in property transactions. Conclusions. The relevance of the phenomenon of conflict between methods of protecting subjective civil rights has been brought to a new level by the practice of higher courts, the further development of which may ultimately lead to the formation of a full-fledged case law system, at least in the field of law enforcement. After all, the elimination of conflicts at this level of the problem may lead to the formation of clear and unified legal tracks for resolving disputes, taking into account specific practical circumstances, which, however, will inevitably raise the question of the plaintiff's discretion in choosing the very purpose of protection, as well as discretion in choosing and constructing new ways to protect their rights.

Keywords: *juridical conflict, dispute, guarding, protection, method of protection, real estate, real estate rights, property rights, real rights, protection of real estate rights, guarding of real estate rights.*

Вступ. Проблема конфлікту способів захисту суб'єктивних цивільних прав являє собою комплексну і водночас інтегральну проблему усієї цивільно-правової доктрини захисту. В умовах сьогодення її актуальність особливо підсвічується еволюцією норм цивільного законодавства, а також практикою правозастосування вищих судових інстанцій.

Досить складно не помітити того, наскільки після актуальної ітерації судової реформи, що розпочалася у 2014 році, були уточнені і поглиблені механізми захисту суб'єктивних цивільних прав. Відносно формальний підхід до вирішення судових справ, що був значною мірою відірваний від усього багатства конструкцій цивільного права України, поступився глибокій аналітичній та методичній роботі суб'єктів правозастосування. Однак при цьому і норми цивільного законодавства України були гармонізовані з цим процесом проявом чого стала відмова Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) від *numerus clausus* способів захисту суб'єктивних цивільних прав (Див.: Спесівцев, 2020а: 217–222).

Як результат сьогодні захист суб'єктивних цивільних прав, особливо на нерухоме майно, регулювання відносин щодо якого характеризується значною формалізованістю і великим обсягом охоронних механізмів, вимагає від суб'єкта правореалізації не просто базових знань цивільного законодавства, а володіння цілісними і системними знаннями, що формують комплексну картину охоронного впливу цивільного права на учасників цивільних відносин у всьому різноманітті та багатстві відповідних юридичних конструкцій. Вимоги, що висуваються до суб'єктів правозастосування, зокрема суддів, є ще вищими.

Результатом такого підходу стало формування розгалуженої системи треків захисту суб'єктивних цивільних прав у межах якої для досягнення переслідуваної мети в умовах конкретних значущих обставин можна використати чітко визначений інструментарій. Тобто мета досягається конкретними засобами. Одним з аспектів цієї проблеми є доктрина ефективності захисту суб'єктивних цивільних прав.

Проте насправді, проблема конфлікту способів захисту суб'єктивних цивільних прав має набагато глибший характер і у сутності є лише проявом соціальних та регулятивних проблем, проте на охоронному рівні, тобто «на верхівці» айсбергу, яку видно найбільше. Частиною цих проблем виступає проблема контрзахисту суб'єктивних цивільних прав (Див.: Спесівцев, 2021а), проблема зловживання правом на захист у цілому та ін. Тобто це усі передумови зустрічного зіткнення способів захисту, а також власне форми такого зіткнення, що, може спрямитися як аномалія, оскільки сам факт зіткнення способів захи-

сту, що застосовується різними особами змушує замислитися над тим, що хтось з учасників конфлікту використовує відповідний інструментарій безпідставно.

У зв'язку з цим розгляд цієї проблеми здатен з одного боку більш глибокого зрозуміти її корені, а з іншого – форми прояву, що у цілому сприятиме як більш комплексному її розгляду, так і вдосконаленню відповідних нормативних положень і підвищенню практики їх застосування в сучасних умовах. При цьому її аналіз на платформі охоронних цивільних відносин, що складаються з приводу нерухомого майна, може набувати найбільш ефективного характеру, зокрема у зв'язку зі значною формалізованістю механізмів набуття, переходу та припинення прав на відповідні майнові блага, а тому і можливості розкриття найбільш широкого діапазону аспектів піднятої проблеми.

Проблеми конфлікту способів захисту суб'єктивних цивільних прав тією чи іншою мірою ставали предметом розгляду таких вчених правників як С. В. Бобровник, О. В. Брусакова, В. В. Васильєв, В. В. Венедіктова, А. В. Духневич, І. П. Жигалкін, І. В. Жилінкова, К. В. Кім, С. О. Короєд, А. В. Коструба, О. О. Кот, Н. С. Кузнецова, О. В. Лаврухін, І. П. Лихолат, Р. А. Майданик, О. І. Мацегорін, В. В. Надьон, Р. О. Отрадна, Я. М. Романюк, В. Я. Погребняк, І. В. Спасибо-Фатеева, Г. Г. Харченко, Я. М. Шевченко, Р. Б. Шишка, О. А. Явор, В. Л. Яроцький та ін.

Також окремі форми конфлікту способів захисту розглядалися нами раніше в аспекті таких феноменів як «контрзахист» (Див.: Спесівцев, 2021а; Спесівцев, 2022), а також «ефективність» способу судового захисту суб'єктивних цивільних прав на нерухоме майно (Див.: Спесівцев, 2020б).

Мета статті полягає у визначенні детермінант конфлікту способів захисту суб'єктивних цивільних прав на прикладі цивільних відносин, що складаються з приводу нерухомого майна.

1. Конфлікт способів захисту прав на нерухомість як форма соціального конфлікту

У сутності піднята проблема являє собою один із проявів феноменології у тому числі індивідуального соціального конфлікту.

З цивільно-правової точки зору з питаннями конфліктології здебільшого пов'язуються охоронні норми цивільного права, що забезпечують виконання охоронної функції галузі, яка у широкому осмисленні може розглядатися як системне поєднання превентивної, прискальної, компенсаційної і навіть штрафної (Васильєв, 2022: 77–78) (каральної) функцій, які також можуть розглядатися і як окремі напрямки (треки) впливу норм цивільного законодавства України на суспільні відносини.

На відміну від регулятивних норм, що здебільшого орієнтовані на задоволення потреб та законних інтересів учасників цивільних відносин посередництвом наявних у них особистих немайнових чи майнових благ, або ж шляхом забезпечення можливості отримання чи передачі таких благ, охоронні норми цивільного права спрямовані на недопущення порушення суб'єктивних цивільних прав, припинення їх порушення або ліквідацію наслідків у разі їх порушення (Спесівцев, 2021б: 93). У сутності практично усі охоронні норми цивільного права спрямовані на регулювання реально чи потенційно конфліктних ситуацій або ж, якщо бути більш точним, на недопущення виникнення конфлікту як результату порушення суб'єктивних прав особи або ж на деескалацію конфлікту, його розв'язання та ліквідацію негативних наслідків. І при цьому в основі будь-якого юридичного конфлікту знаходиться соціальний конфлікт (конфлікт, що виникає поза юридичною сферою і набуває юридичної форми (Лаврухін, Кім, 2018: 63)).

При цьому, як зазначає з цього приводу І. П. Жигалкін, юридичною формою соціального конфлікту виступає юридичний спір. Однак, водночас, соціальна основа конфлікту визначає схильність його учасників до використання тих засобів досягнення своєї мети (в умовах різноспрямованості цілей обох учасників конфлікту) у межах юридичної форми його розвитку, що відповідають уявленням про способи вирішення конфлікту у соціальних умовах, у зв'язку з чим і юридичні заходи, що вживаються учасниками конфлікту у сутності втілюють їх психологічні та емоційні установки (Жигалкін, 2025: 72). У зв'язку з цим зустрічне застосування учасниками конфлікту способів захисту є закономірним і природним станом – проявом внутрішньої переконаності кожного у власній правоті, а тому і праві застосовувати ті способи захисту, що відповідають змісту права. Однак в результаті може виявитися, що лише один із учасників конфлікту володів правом, що підлягало захисту, або ж, що жоден з них не мав такого права.

Насправді проблема юридичного конфлікту у цивільному праві має багато глибший характер. Звісно, що саме у межах соціального конфлікту можна виявити широкий діапазон проявів «цивільно-правової конфліктології», однак насправді вона не зводиться до соціального конфлікту. Адже, крім спору між суб'єктами цивільного права, також можуть існувати забезпечені положеннями цивільного законодавства конфлікти між зустрічними інструментами захисту, що застосовуються різними учасниками конфлікту і навіть конфлікти між способами захисту, що застосовуються однією особою. У зв'язку з цим саме поняття «конфлікт» у кожному окремому випадку може мати різний прояв, а у цілому характеризуватися широким діапазоном форм.

2. Конфлікт способів захисту прав на нерухомість у системі цивільно-правових конфліктів

У цілому в сучасних лексикографічних джерелах «конфлікт» визначається як зіткнення протилежних інтересів, серйозна розбіжність або ж гостра суперечка (Бусел, 2005: 570). Крім того, у сучасних юридичних дослідженнях конфлікти розглядаються переважно в аспекті протиріч та різноспрямованості інтересів і потреб людей які

внаслідок настання обставин правової реальності – юридичних фактів (Лихолат, 2019: 54), тобто обставин, з якими закон пов'язує виникнення, перехід або припинення суб'єктивних цивільних прав та/або виникнення, зміну чи припинення цивільного правовідношення (Спесівцев, 2017: 19, 61, 70, 88, 99), стають юридичними конфліктами (Лихолат, 2019: 54), тобто конфліктами охопленими правом. Такий конфлікт з цивільно-правової точки зору являє собою правовий спір на вирішення якого законодавець спрямовує норми права, що визначають юридичну процедуру (процесуальну та матеріальну) його вирішення, яка також характеризується як спір (Брусакова, 2021: 55), проте вже у формальному розумінні.

Інакше кажучи, в юридичному сенсі поняття «спір» вживається у двох розуміннях – широкому та вузькому. У широкому розумінні – це соціальний конфлікт, зодягнений у юридичну форму, а у вузькому розумінні – це власне сама зовнішня форма – тобто другий рівень формалізації, який в окремих випадках може навіть бути відірваним від першого.

Сам факт перебування сторін у позовному провадженні за позовом про визнання права власності, наприклад, на об'єкт нерухомого майна, виступає свідченням існування юридичного спору – конфлікту між ними, проте не завжди свідчить про наявність реального соціального конфлікту. Прикладом виступає позов про визнання права власності на об'єкт нерухомого майна, право власності на який спадкодавця не було оформлене належним чином, що подається одним спадкоємцем до іншого за відсутності реального конфлікту у набутті права власності на це майно у зв'язку зі згодою відповідача щодо набуття права власності позивачем на відповідне майно, проте відсутності альтернативних механізмів досягнення відповідної мети.

Водночас варто виокремити ще один різновид конфлікту, яким є «регулятивний конфлікт», що виникає саме на стадії формалізації соціального конфлікту та визначення процедури його вирішення або ж навпаки виникає у результаті регулювання цивільних відносин, що складаються, зокрема з приводу об'єктів нерухомого майна.

Цю проблему можна окреслити при більш широкому погляді на неї з точки зору регулювання відносин стосовно нерухомості.

В сучасних умовах цивільне законодавство України спрямовується на упорядкування відповідних відносин шляхом запровадження рекомендованих та обов'язкових для їх учасників моделей поведінки реалізація яких в умовах практики спрямована на задоволення потреб та законних інтересів відповідних осіб. В цій частині реалізовується регулятивна функція цивільного права.

Другим і завершальним загальним напрямком правового регулювання цивільних відносин, що складаються з приводу нерухомості, є охоронний вплив на їх учасників (який включає охорону у вузькому розумінні та захист) з метою недопущення порушення прав учасників таких відносин на нерухомість, припинення вже розпочатих порушень або ж на ліквідацію негативних наслідків порушення (Спесівцев, 2021б: 93).

Таким чином регулювання цивільних відносин щодо нерухомості спрямоване на усунення індивідуальних соціальних конфліктів (а також

масштабних групових соціальних конфліктів як сукупності критичної маси індивідуальних конфліктів) у той час як механізми охорони та захисту суб'єктивних цивільних прав на нерухомість лише посилюють регулятивний вплив і «виправляють» конкретні практичні ситуації виникнення індивідуальних соціальних конфліктів (конфліктів між чітко визначеними особами з приводу конкретних майнових благ), що вже набули юридичної форми, тобто приводять їх у відповідність до відповідних моделей посередництвом превентивного, присікального і навіть штрафного (карального) впливу.

Проте цивільне право у цілому не здатне повністю нівелювати ймовірність виникнення індивідуальних соціальних конфліктів, адже часто в їх основі лежать неприємні міжособистісні стосунки, що не можуть бути виправлені нормами цивільного права. Більше того, саме регулювання відповідних відносин також може закладати основу для конфліктів, зокрема, якщо таке регулювання має конфліктний характер. Це, своєю чергою вже призводить до можливого конфлікту у ході захисту суб'єктивних цивільних прав. Крім того, складність правового регулювання цивільних відносин може сприяти виникненню конфліктів між різнопорядковими конструкціями, наприклад, між інтересами та правами.

І водночас слід урахувати, що сутність самого конфлікту може визначатися лише у межах відповідної процесуальної форми захисту суб'єктивних цивільних прав, наприклад, у ході розгляду судом відповідної справи під час якого буде встановлено реальний стан речей, а тому і правомірність захисту прав чи інтересів однієї особи, і водночас безпідставність застосування відповідних інструментів іншою (Див.: Спесівцев, 2021а: 107–108).

Таким чином можна розмежувати три рівні конфліктів, пов'язаних з правовим регулюванням відносин щодо нерухомого майна та необхідністю застосування захисного інструментарію.

Першим рівнем є індивідуальний соціальний конфлікт, який може набувати юридичну форму, якщо підстава його виникнення охоплена нормами цивільного права, тобто ставати юридичним конфліктом. Це може бути конфлікт на ґрунті особистої неприємності, який згодом внаслідок вчинення особами дій, охоплених правом, набуває юридичного характеру.

Досить складно оцінювати характер міжособистісних відносин посередництвом матеріалів справи, однак окремі їх ознаки можуть бути непрямо визначені посередництвом позовних вимог. Наприклад, у справі № 2-3815/11, що розглядалося у тому числі Касаційним цивільним судом у складі Верховного Суду позивач посилався на те, що на земельній ділянці біля частини будинку відповідача останній самовільно побудувала магазин, сарай та курник, а також встановила дах на своїй частині будинку, який має злив під його частину будинку, що призводить до його підтоплення та руйнування. Зливні води з даху зведеного відповідачем сараю підтоплюють його літню кухню. Також відповідач за допомогою будівельних матеріалів перекрила вікно у кухні у належній йому частині будинку.

Водночас відповідач подав зустрічний позов у якому зазначив про облаштування позивачем вікно у літній кухні, без погодження з нею, яке

виходить у її двір, чим створив їй незручності у зв'язку з поширенням неприємного запаху (постанова Суду від 30 жовтня 2019 року у справі № 2-3815/11) (Верховний Суд, 2019).

У такому разі перманентний індивідуальний соціальний конфлікт отримав юридичну форму посередництвом двох юридичних фактів: 1) модифікацією власником належної йому нерухомості; 2) формалізацією соціального конфлікту посередництвом подачі позову.

Однак у зв'язку з тим, що конфлікт це завжди протистояння (Бобровник, 2003: 4), а тому активне протистояння, індивідуальний конфлікт може залишатися латентним в аспекті права і формалізуватися в динамічних механізмах лише з початком відповідних юридичних процедур.

Другим рівнем конфліктів виступає регулятивний цивільно-правовий конфлікт. Тобто це вже не соціальний конфлікт і не юридичний конфлікт, а конфлікт регулювання цивільних відносин.

Цей вид конфліктів пов'язується з регулюванням цивільних відносин або, якщо точніше – з узгодженням та гармонізацією цивільно-правових конструкцій. Адже саме цивільно-правові норми, тобто сам факт їх існування, виводить регламентацію суспільних відносин, що складаються з приводу нерухомості, на більш високий рівень внаслідок чого відбувається формалізація таких відносин. Тобто вони підлягають оцінці (кваліфікації) з точки зору норм цивільного права. Це означає, що і учасники таких відносин повинні у ході вчинення актів правореалізації звертатися до відповідних норм. Однак, як відомо, часто це приводить до різночитань, а тому і виникнення вже соціальних та юридичних конфліктів.

В окремих випадках правове регулювання є гармонійним та узгодженим у зв'язку з чим виникнення соціального конфлікту пов'язується лише з різночитаннями, проте подекуди все ж таки і саме регулювання має конфліктний характер, тобто передбачає можливість застосування, конструкцій, що суперечать одна одній повністю або в певній частині. Такими конфліктами є, зокрема юридичні колізії (Бобровник, 2003: 5).

Третім рівнем конфліктів виступають власне конфлікти способів захисту суб'єктивних цивільних прав.

Якщо перший вид конфліктів відноситься до соціальних та соціальних, що отримали формалізацію і стали юридичними конфліктами, а другий – до конфліктів цивільно-правового регулювання, то конфлікти способів захисту виступають конфліктами сфери правореалізації та правозастосування. Інакше кажучи, саме на стадіях правореалізації (у тому числі якщо йдеться про здійснення права на самозахист прав на нерухомість) та правозастосування проявляються та підлягають вирішенню соціальні конфлікти, що отримали юридичну форму, а також конфлікти правового регулювання. Більше того, у силу того, що самі охоронні механізми запроваджуються у ході процесу правотворчості і у сутності мають охоронний характер лише у силу цільової спрямованості і характеру регульованих ними відносин (які, подекуди, не наділені конструктивними відмінностями відносно регулятивних норм), вони також можуть успадковувати «регулятивні вади».

Таким чином, саме у ході застосування способів захисту прав на нерухоме майно може бути виявлений весь діапазон конфліктів з приводу

нерухомості, а також особливості ситуацій, пов'язаних з їх відсутністю або ж динамікою. Більше того саме у динаміці розгляду відповідної справи і з'ясування її обставин може відбуватися «перекваліфікація» актів поведінки відповідних осіб у результаті чого вихідна попередня кваліфікація актів поведінки учасників конфлікту як презюмовано правомірних може бути змінена по ходу розгляду справа судом у результаті чого виявиться, що усі чи окремі акти поведінки одного чи обох учасників конфлікту були неправомірними чи неповністю правомірними.

3. Конфлікт способів захисту прав на нерухомість в умовах конфлікту та квазіконфлікту правового регулювання цивільних відносин

Окрему увагу слід присвятити проблемі захисту суб'єктивних цивільних прав на нерухомість в умовах конфліктів та квазіконфліктів правового регулювання цивільних відносин.

Однією з форм конфлікту правового регулювання, як ми зазначали, є колізія (Бобровник, 2003: 5), яка характеризується переважно як суперечливе регулювання цивільних відносин. Проте насправді цивільне законодавство містить окремий набір інструментів, спрямованих на вирішенні колізій, що орієнтуються на «ранжування» регулятивних засобів за їх юридичною силою. Інакше кажучи, правила, що застосовуються для диференціації дії нормативно-правових актів у часі, просторі, за колом осіб, а також розмежування юридичної сили в аспекті різнорівності таких актів і встановлення *lex generalis* та *lex specialis* у межах однорівневих конфліктуєчих актів майже повністю виключає можливість виникнення конфлікту правового регулювання. У зв'язку з цим при застосуванні відповідних положень судом може бути встановлено відповідне співвідношення між різними регулятивними інструментами, що у кінцевому рахунку вплине на кваліфікацію зустрічного конфлікту способів захисту суб'єктивних цивільних прав на нерухомість, тобто буде встановлено неефективність обраного способу захисту особою, яка має право на захист свого права, та/або здійснення іншим учасником спору контрзахисту суб'єктивних прав, тобто зловживання правом на захист (Див.: Спесівцев, 2021а: 107–108).

Тим не менше, навіть сьогодні можна зустріти конфлікти правового регулювання відносин з приводу нерухомості, які безпосередньо впливають на порядок захисту прав учасниками майнового обороту. В якості вже академічного прикладу виступають положення пункту 1 частини першої статті 2 та частини другої статті 3 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (Верховна Рада України, 2015), які не дозволяють чітко визначити момент виникнення прав на нерухомість і вносять варіативність у проблему обрання ефективних способів захисту усіма учасниками спору стосовно нерухомого майна. Ця проблема розглядалася вищими судовими інстанціями різних юрисдикцій, Конституційним Судом України і навіть ставала предметом нашого окремого розгляду (Див.: Спесівцев, 2023), проте динаміка її вирішення і навіть спроби остаточного розв'язання безпосередньо демонстрували і продовжують демонструвати її вплив на застосування способів захисту прав на нерухомість.

Водночас в якості квазіконфлікту правового регулювання відносин стосовно нерухомості, що впливають на конфлікт застосування способів прав на нерухоме майно можна навести співвідношення між статтями 764 ЦК України (Верховна Рада України, 2003) з одного боку та статтями 32-2 та 33 Закону України «Про оренду землі» (Верховна Рада України, 1998) – з іншого. Ця проблема також неодноразово ставала і продовжує ставати предметом аналізу у тому числі вищих судових інстанцій.

Одним з кейсів виступає справа № 538/378/23, розглядаючи яку, Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду у своїй постанові від 29 березня 2024 року, зокрема зазначив, що поновлення договору оренди землі в судовому порядку у передбачений статтею 33 Закону України «Про оренду землі» спосіб, вимагає укладення додаткової угоди між сторонами як єдиної підстави продовження орендних прав і обов'язків на новий строк» (Верховний Суд, 2019). Однак навіть у цій справі була висловлена окрема думка, яка демонструє неоднозначність вирішення піднятої проблеми на рівні судової практики. Тим не менше, поки що саме з відповідної позиції в умовах практики вирішуються проблеми ефективності способів захисту прав на земельні ділянки в аспекті орендних відносин, а також конфлікти способів захисту прав на відповідні майнові блага.

Висновки. Підводячи підсумок під викладеним вище, слід констатувати, що активний розвиток судової практики, а також цивільного законодавства сприяли конкретизації механізмів захисту прав на нерухоме майно. Результатом цього стало формування конкретних вимог до суб'єктів правореалізації та правозастосування в частині застосовуваних захисних інструментів. Тобто в умовах конкретних практичних обставин з урахуванням усього діапазону охоронних (захисних) цивільно-правових конструкцій існує найбільш оптимальний шлях досягнення визначеної захисної мети, який і є найбільш ефективний та підлягає застосуванню. Це означає потенційне існування конфліктів між самими способами захисту, що можуть застосовуватися конкретно особою.

На стадії після формалізації конфлікту обидва його учасники можуть застосовувати способи захисту один проти одного, що є найбільш поширеною формою конфлікту способів захисту. Однак, насправді, це лише зовнішні прояви соціальних конфліктів, а також конфліктів (неузгодженостей) у цивільно-правовому регулюванні суспільних відносин.

У зв'язку з цим феномен конфлікту способів захисту суб'єктивних цивільних прав є певною мірою закономірним результатом розвитку охоронних норм цивільного права. Однак значною мірою його актуальність була виведена на новий рівень практикою вищих судових інстанцій подальший розвиток якої може у кінцевому рахунку призвести до формування повноцінної прецедентної системи щонайменше у сфері правозастосування. Адже усунення конфліктів на такому рівні проблеми може призвести до формування чітких та уніфікованих юридичних треків вирішення спору з урахуванням конкретних практичних обставин, що, однак, неодмінно підніме питання дискреції позивача у виборі самої мети захисту, а також дискреції в обранні та конструюванні нових способів захисту своїх прав.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Спесівцев Д. С. Проблема *numerus clausus* способів судового захисту суб'єктивних цивільних прав на нерухоме майно. *Акт. пробл. держави і права*. Одеса, 2020. Вип. 86. С. 217–222.
2. Спесівцев Д. С. Правова природа контрзахисту суб'єктивних цивільних прав на нерухоме майно. *Юрид. наук. електрон. журн.*: електрон. наук. фахове вид. 2021. № 7. С. 105–108. URL: http://lsej.org.ua/7_2021/27.pdf (дата звернення: 21.08.2025).
3. Спесівцев Д. С., Духневич А. В. Способи здійснення контрзахисту суб'єктивних цивільних прав (за матеріалами судової практики у спорах про права на нерухоме майно). *Історико-правовий часопис*. 2022. № 2 (19). С. 33–40.
4. Спесівцев Д. Ефективність способу судового захисту суб'єктивних цивільних прав на нерухоме майно. *Юрид. вісн.* 2020. № 4. С. 109–116.
5. Васильєв В. В. Високий розмір неустойки за порушення умов договору: свобода саморегулювання майнових цивільних відносин чи порушення принципів цивільного права? *Юрид. вісн.* 2022. № 3. С. 74–81.
6. Спесівцев Д. Телеологічний аспект захисту суб'єктивних цивільних прав. *Правове регулювання суспільних відносин: питання теорії та практики*: монографія / А. В. Духневич, І. М. Якушев, Д. С. Спесівцев та ін. Луцьк: Завжди Поруч, 2021. С. 83–106.
7. Лаврухін О. В., Кім К. В. Сутність поняття «юридичний конфлікт». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. 2018. Вип. 26. С. 61–63.
8. Жигалкін І. Проблеми забезпечення незалежності суду в умовах діяльності Вищої ради правосуддя: вибр. пр. з дод. матеріалами. Харків: Право, 2025. 1024 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. з дод. і допов. Київ, Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
10. Лихолат І. П. Правові конфлікти та правові спори: диференціація понять і особливості їх вживання. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 52–55.
11. Спесівцев Д. С. Юридичні факти у механізмах виникнення, переходу та припинення речових прав на нерухомість в Україні: дис... канд. юрид. наук. (12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право). Харків, 2017. 225 с.
12. Брусакова О. В. Динаміка вирішення юридичних конфліктів. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 20 років у статусі національного*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 02 берез. 2021 р.). Харків: ХНУВС, 2021. С. 54–56.
13. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 30.10.2019 р., судова справа № 2-3815/11. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85646647> (дата звернення: 25.08.2025).
14. Бобровник С. В. Правовий конфлікт та юридичні колізії: взаємодія та взаємозалежність. *Часопис Київського університету права*. 2003. № 4. С. 3–9.
15. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV (в редакції Закону від 26.11.2015 р. № 834-VIII). *Відом. Верхов. Ради України*. 2016. № 1. Ст. 9 (зі змінами).
16. Спесівцев Д. Захист права власності на нерухомість у разі відмови у проведенні його первісної державної реєстрації: концептуальні проблеми у світлі висновків Конституційного Суду України. *Слово Нац. школи суддів України*. 2023. № 3 (44). С. 64–73.
17. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356 (із змінами).
18. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 р. № 161-XIV. *Відом. Верхов. Ради України*. 1998. №№ 46–47. Ст. 280 (із змінами).
19. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 29.03.2024 р., судова справа № 538/378/23. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/118109057> (дата звернення: 25.08.2025).

REFERENCES:

1. Spiesivtsev, D. S. (2020). Problema *numerus clausus* sposobiv sudovoho zakhystu subiektyvnykh tsyvilnykh prav na nerukhome maino [The problem of *numerus clausus* of judicial means of protection of subjective civil rights on immovable property]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Current Problems of State and Law*. Vyp. 86. S. 217–222.
2. Spiesivtsev, D. S. (2021). Pravova pryroda kontrzakhystu subiektyvnykh tsyvilnykh prav na nerukhome maino [Juridical nature of counter-protection of civil rights to immovable property]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal – Juridical scientific and electronic journal*. Issue 7. S. 105–108.
3. Spiesivtsev, D. S. & Dukhnevych, A. V. (2022). Sposoby zdiisnennia kontrzakhystu subiektyvnykh tsyvilnykh prav (za materialamy sudovoi praktyky u sporakh pro prava na nerukhome maino) [Ways of counter-protection of subjective civil rights (based on the judicial practice in disputes over rights to immovable property)]. *Istoryko-pravovyi chasopys – History & Law Journal*. Issue 2 (19). S. 33–40.
4. Spiesivtsev, D. (2020). Efektyvnist sposobu sudovoho zakhystu subiektyvnykh tsyvilnykh prav na nerukhome maino [The efficiency of judicial way of protection of subjective civil rights on immovable property]. *Yurydychnyi visnyk – Law Herald*. 2020. Issue 4. S. 109–116.
5. Vasyliiev, V. V. (2022). Vysoky rozmiar neustoiky za porushennia umov dohovoru: svoboda samorehuliuivannia mainovykh tsyvilnykh vidnosyn chy porushennia pryntsyviv tsyvilnoho prava? [Large penalty size for breach of contract: freedom of self-regulation of material civil relations or breach of civil law principles?]. *Yurydychnyi visnyk – Law Herald*. 2022. Issue 3. S. 74–81.
6. Spiesivtsev, D. (2021). Teleolohichni aspekt zakhystu subiektyvnykh tsyvilnykh prav [The teleological aspect of protecting subjective civil rights]. In A. V. Dukhnevych (Ed.) *Pravove rehuliuivannia suspilnykh vidnosyn: pytannia teorii ta praktyky* [Legal regulation of social relations: issues of theory and practice] (pp. 83–106). *Zavzhdy Poruch*.
7. Lavrukhin, O. V. & Kim, K. V. (2018) Sutytnist poniatia «iurydychnyi konflikt». *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya «PRAVO» – The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series: «Law»*. Issue. 26. S. 61–63.
8. Zhyhalkin, I. (2025). Problemy zabezpechennia nezalezhnosti sudu v umovakh diialnosti Vyschoi rady pravosuddia: vybr. pr. z dod. materialamy [Problems of ensuring the independence of the court in the context of the activities of the High Council of Justice]. *Pravo*.
9. Busel, V. T. (Ed). (2005). *Velykyi tлумачnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Large explanatory dictionary of modern Ukrainian language]. *Perun*.
10. Lykholat, I. P. (2019). Pravovi konflikty ta pravovi spory: dyferentsiatsiia poniat i osoblyvosti yikh vzhyvannia [Legal conflicts and legal disputes: differentiation of concepts and peculiarities of their use]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Law Review of Kyiv University of Law*. Issue. 1. S. 52–55.
11. Spiesivtsev, D. S. (2017). *Yurydychni fakty u mekhanizmak vynyknennia, perekhodu ta prypynennia rechovykh prav na nerukhomist v Ukraini* [Legal facts in mechanisms of emergence, transfer and termination of real rights on immovable things in Ukraine] [Unpublished Candidate of Science of Law dissertation Yaroslav Mudryi National Law University].
12. Brusakova, O. V. (2021, 02 bereznia) *Dynamika vyrishennia yurydychnykh konfliktiv* [The dynamics of resolving legal conflicts]. *Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav* [Conference]. *KhNUVS, Kharkiv*.
13. Postanova Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu [Judgment of Civil Cassation Court] vid 30.10.2019 r., sudova sprava № 2-3815/11. <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85646647>
14. Bobrovnyk, S. V. (2003). Pravovyi konflikt ta yurydychni kolizii: vzaiemodiia ta vzaiemozalezhnist [Legal conflict and legal collisions: interaction and interdependence]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Law Review of Kyiv University of Law*. Issue. 4. S. 3–9.

15. Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtiazhen [On State Registration of Corporeal Rights to Real Estate and Their Encumbrances]: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 01.07.2004 r. № 1952-IV (v redaktsii Zakonu vid 26.11.2015 r. № 834-VIII). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information from the Verkhovna Rada of Ukraine (2016). № 1. St. 9 (zi zminamy).

16. Spiesivtsev, D. (2023). Zakhyst prava vlasnosti na nerukhomist u razi vidmovy u provedenni yoho pervisnoi derzhavnoi reiestratsii: kontseptualni problemy u svitli vysnovkiv Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Protection of property right to real estate in case of refusal to provide its primary state registration: the conceptual problems in light of the Constitutional Court of Ukraine conclusions]. Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy – Slovo of the National School of Judges of Ukraine. Issue 3 (44). S. 64–73

17. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 16.01.2003 r. № 435-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information from the Verkhovna Rada of Ukraine (2003). Issues 40–44. St. 356 (iz zminamy).

18. Pro orendu zemli [On Land Lease]: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 06.10.1998 r. № 161-KhIV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information from the Verkhovna Rada of Ukraine (1998). Issues 46–47. St. 280 (iz zminamy).

19. Postanova Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu [Judgment of Civil Cassation Court] vid 29.03.2024 r., sudova sprava № 538/378/23. <http://reyestr.court.gov.ua/Review/118109057>

Стаття надійшла до редакції 29.08.2025

Рекомендована до друку 12.09.2025

Опублікована 01.10.2025

СЕКЦІЯ 4 АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК [342.9:347.91/.96]:004.773.5

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-3-7>

ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦВ'ЯЗКУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Паскар Ауріка Лазорівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
a.pascar@chnu.edu.ua
orcid.org/0000-0002-0765-1143

Стаття присвячена комплексному аналізу використання систем відеоконференцв'язку як ефективного інструменту діджиталізації адміністративного судочинства України. **Метою дослідження** є всебічне вивчення сучасного стану та практики застосування підсистеми відеоконференцв'язку в адміністративних судах, аналіз міжнародного досвіду та нормативно-правового регулювання її використання, визначення ключових переваг і недоліків, а також формулювання перспективних напрямів подальшого розвитку та удосконалення. У дослідженні використано формально-юридичний, порівняльно-правовий, системно-структурний та соціологічний **методи**, що дозволило здійснити всебічний аналіз ролі систем відеоконференцв'язку як інструменту діджиталізації адміністративного судочинства. **Результати дослідження.** У роботі розкрито правові засади організації дистанційної участі учасників процесу, окреслено коло законодавчих актів, що регламентують відповідні процедури, та проаналізовано особливості їх практичного застосування. Досліджено європейські стандарти застосування відеоконференцій у судочинстві, що дозволило ідентифікувати їх ефективну модель організації та технічного забезпечення. Серед основних переваг дистанційних слухань зазначено підвищення ефективності, доступності та прозорості правосуддя, економію часу і ресурсів, забезпечення безпеки учасників процесу, а також можливість швидкого та гнучкого реагування судової системи на виклики цифрової ери та потреби громадян. Водночас визначено проблемні аспекти впровадження цієї підсистеми, зокрема технічні збої, нерівномірний рівень технічного забезпечення судів, недостатню підготовку персоналу, складнощі у забезпеченні конфіденційності та потребу вдосконалення процесуальних норм. Запропоновано науково обґрунтовані напрями оптимізації, що включають модернізацію технічної інфраструктури, гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами, впровадження єдиних технічних вимог, підвищення рівня кібербезпеки та створення комплексних навчальних програм для суддів і персоналу. У **висновках** підсумовано, що реалізація цих заходів сприятиме розвитку електронного правосуддя в Україні, підвищенню ефективності адміністративного судочинства, забезпеченню рівного доступу до суду, зміцненню довіри до цифрових технологій у правовій сфері та створенню умов для більш прозорого і справедливого судового процесу.

Ключові слова: адміністративне судочинство, відеоконференцв'язок, діджиталізація правосуддя, дистанційні слухання, електронне правосуддя, правове регулювання.

USING VIDEO CONFERENCING SYSTEMS AS A TOOL FOR DIGITALIZATION OF ADMINISTRATIVE JUSTICE

Paskar Aurika Lazorivna,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Procedural Law
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
a.pascar@chnu.edu.ua
[/orcid.org/0000-0002-0765-1143](https://orcid.org/0000-0002-0765-1143)

This article provides a comprehensive analysis of the use of video conferencing systems as an effective tool for the digitalization of administrative justice in Ukraine. The study **aims** to examine the current state and practical implementation of video conferencing subsystems in administrative courts, analyze international experience and regulatory frameworks, identify key advantages and challenges, and outline prospective

*directions for further development and improvement. The study employs formal-legal, comparative-legal, systemic-structural, and sociological **methods**, which made it possible to comprehensively analyze the role of videoconferencing systems as an instrument of digitalization in administrative justice. **Research findings:** The research explores the legal foundations for organizing remote participation in judicial proceedings, outlines the relevant legislation governing such procedures, and examines the practical aspects of their application. European standards for the use of video conferencing in judicial processes are analyzed, allowing the identification of effective organizational and technical models. Key benefits of remote hearings include increased efficiency, accessibility, and transparency of justice, time and resource savings, enhanced participant security, and the ability of the judicial system to respond quickly and flexibly to the demands of the digital era and societal needs. At the same time, several challenges are highlighted, including technical malfunctions, uneven technical support across courts, insufficient staff training, difficulties in ensuring confidentiality, and the need to refine procedural rules. The article proposes evidence-based recommendations for optimization, including modernization of technical infrastructure, harmonization of national legislation with international standards, implementation of unified technical requirements, enhancement of cybersecurity measures, and the development of comprehensive training programs for judges and court personnel. The **conclusions** summarize that implementing these measures will contribute to the development of e-justice in Ukraine, improve the efficiency of administrative proceedings, ensure equal access to courts, strengthen trust in digital technologies within the legal sphere, and create conditions for a more transparent and fair judicial process.*

Keywords: administrative justice, video conferencing, digitalization of justice, remote hearings, e-justice, legal regulation.

Вступ. Діджиталізація судочинства передбачає впровадження та використання сучасних цифрових та онлайн-інструментів у судових процесах. Серед таких рішень – звернення до суду в електронній формі, використання електронного підпису та електронного документообігу, проведення судових засідань в режимі відеоконференцій тощо. Аналіз практики їх функціонування свідчить про наявність низки недоліків, що знижують ефективність їх використання. Зокрема, стосовно підсистеми відеоконференцзв'язку, це стосується питань забезпечення засад справедливого судового розгляду в ході проведення судових засідань в такому режимі, адже це може вплинути на взаємодію між судом та іншими учасниками судового процесу, на сприйняття і оцінку доказів. Існує ризик зниження якості комунікації, зокрема через технічні проблеми, недостатню якість звуку або зображення, а також затримки в передачі інформації. Не слід також ігнорувати той факт, що використання відеоконференції може вплинути на рівень доступності правосуддя, особливо для тих осіб, які не мають доступу до Інтернету, смартфонів чи іншого технічного оснащення потрібного для таких зв'язків. Це обумовлює необхідність систематизації та узагальнення наявної практики, виявлення проблемних аспектів та формування науково обґрунтованих пропозицій щодо перспективних напрямів удосконалення.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану та практики використання підсистеми відеоконференцзв'язку в адміністративному судочинстві України, дослідження міжнародного досвіду і нормативно-правового регулювання її застосування, виявлення переваг та недоліків, а також обґрунтування перспективних напрямів вдосконалення.

Для досягнення поставленої мети передбачено дослідити правові засади та порядок застосування відеоконференцзв'язку в адміністративному судочинстві України, проаналізувати міжнародний досвід та законодавче регулювання їх використання, визначити переваги та проблемні аспекти впровадження і запропонувати науково обґрунтовані шляхи оптимізації. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення) та спеціально-правові (порівняльно-правовий, формально-юридичний, системно-структурний)

методи. Логіка представлення матеріалу зумовлена поступовим переходом від аналізу національної нормативної бази до вивчення міжнародного досвіду, виявлення проблемних аспектів і формування пропозицій щодо їх удосконалення.

1. Використання відеоконференцій адміністративними судами

В Україні широке впровадження інформаційних технологій в роботу судів та інших органах судової влади, а також автоматизація їх діяльності розпочалося після визначення у якості ключового аспекту Стратегії реформування судової влади, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, яка була схвалена Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276 (Стратегія, 2015). Затверджена Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021 Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки визначає, зокрема, що недостатній рівень упровадження цифрових технологій у здійсненні правосуддя є однією з основних проблем, які зумовлюють необхідність подальшого удосконалення організації функціонування судової влади та здійснення правосуддя (Стратегія, 2021). Запровадження сучасних інформаційно – комунікативних технологій (далі – ІКТ) у діяльність органів судової влади стало однією з найзначніших змін. Будучи складовою електронного правосуддя, вони сприяють підвищенню ефективності судових процесів та роблять правосуддя більш доступним. Одним із найбільш перспективних та ефективних інструментів у цьому напрямі є відеоконференцзв'язок. Ним забезпечується дистанційна участь сторін у процесі та зменшуються витрати часу та ресурсів.

В адміністративному судочинстві України, участь суб'єктів провадження у судовому засіданні за допомогою відеоконференцзв'язку забезпечується Єдиною судовою інформаційно-комунікаційною системою (далі – ЄСІКС) (КАСУ, ч. 4 ст. 18). Процесуальний порядок участі учасників адміністративного судочинства у судових засіданнях у форматі відеоконференції встановлений адміністративним процесуальним законодавством. Зокрема ст. 195 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) визначає, що сторони справи та їхні представ-

ники можуть приєднуватися до засідання дистанційно – з іншого суду або з будь-якого місця за умови технічної можливості, якщо суд не визнав їхню особисту присутність обов'язковою. Для цього потрібно подати заяву не пізніше ніж за п'ять днів до засідання та повідомити інших учасників процесу. Суд розглядає заяву без виклику сторін і виносить ухвалу, де, за потреби, зазначає суд, відповідальний за організацію відеозв'язку. Дистанційна участь можлива через власні технічні засоби з використанням безпечних електронних ідентифікаторів, а у разі їх відсутності – за документами, що посвідчують особу. Ризик технічних збоїв при підключенні несе ініціатор відеоконференції, крім випадків, коли проблема виникла на боці суду. Свідки, перекладачі, експерти та спеціалісти можуть працювати в такому форматі лише з приміщення суду. Суд, що проводить або забезпечує відеоконференцію, перевіряє особи та повноваження учасників, а технічні засоби повинні гарантувати якісний звук і відео, безпеку передачі даних та можливість повноцінної участі в процесі. Уся відеоконференція фіксується, а записи зберігаються у матеріалах справи згідно з установленим порядком.

Щодо практичного використання відеоконференцзв'язку в судочинстві науковцями і практиками відмічається наявність низки проблем: недосконалість законодавчого регулювання (Ямковий, Теличко, Міма, Іванюк, 2021), технічною залежністю від обладнання та інтернет-з'єднання (Матеріали заходів, 2025), цифровою нерівністю серед учасників, ризиками кібербезпеки та захисту даних (Ільчишин, 2025), а також сумнівами у достовірності дистанційних свідчень і збереженні гласності процесу (Araujo, 2025). Ці фактори можуть ускладнювати доступ до правосуддя та впливати на ефективність судових засідань.

Проведений у 2024 році технічний та функціональний аудит ЄСІКС підтвердив наявність проблем у функціонуванні даної системи та було зроблено висновок про необхідність її комплексної модернізації. Як вирішення зазначеної проблеми, наказом Державної судової адміністрації України від 30 квітня 2025 року № 178 було затверджено нову Концепцію ЄСІКС. Вона покликана сформувати цілісне бачення її стану після модернізації, визначити підходи до впровадження, окреслити очікувані результати та потенційні ризики, передбачити необхідні законодавчі, інституційні й технічні зміни, а також забезпечити ефективну взаємодію всіх зацікавлених сторін (Наказ, 2025). Очікується, що реалізація даної концепції забезпечить створення ефективної інформаційної системи судочинства, здатної належним чином оперувати процеси електронного правосуддя та підвищувати доступність судових послуг для всіх учасників процесу.

2. Європейські стандарти відеоконференцзв'язку у судах

У рамках європейського права термін «електронне правосуддя» розглядається як такий, що охоплює широкий спектр ініціатив: використання електронної пошти; подання позовів у режимі онлайн; надання інформації в Інтернеті (включаючи судові рішення); відстеження в реальному часі реєстрації та стадій розгляду справи; можливість суддів і інших уповноважених осіб отримувати доступ до інформації в електронному вигляді; використання відеослухань та відеоконференцій

тощо (Посібник, 2016). У цілому технічні засоби розглядаються як такі, що сприяють підвищенню ефективності та прозорості судових проваджень та полегшення доступу до правосуддя для окремих осіб.

Парламентська асамблея Ради Європи заохочує розширення використання інструментів ІКТ, в тому числі відеоконференцій, як такі що сприяють обміну інформацією і мають потенціал для спрощення та прискорення процедур, підвищення послідовності та передбачуваності результатів (Доповідь, 2015). У посібнику з питань доступу до правосуддя у Європі підготовленого Агенцією Європейського Союзу з основних прав (European Union Agency for Fundamental Rights, FRA) і Радою Європи спільно з Секретаріатом Європейського суду з прав людини відмічається, що розвиток можливостей використання відеоконференцій та слухань у режимі відеозв'язку є одним із засобів сприяння правосуддю (Посібник, 2016). Так, використання відеоконференцзв'язку у судах розглядається як ефективний інструмент підвищення доступності правосуддя, оптимізації судових процедур та забезпечення передбачуваності судових рішень.

Комітет з правових питань та прав людини Парламентської асамблеї Ради Європи у спеціальній доповіді «Доступ до правосуддя та Інтернет: потенціал і проблеми» звертає увагу на потенціал онлайн-вирішення спорів для полегшення доступу осіб до правосуддя, що допомагає вирішувати суперечки швидше, за меншою вартістю та менш конфліктним способом, ніж традиційні судові процеси, з потенційно більшою гнучкістю у виборі використовуваних процедур та запропонованих рішень (Доповідь, 2015). Тому членам держав рекомендується просування та подальший розвиток механізмів онлайн-вирішення спорів.

Європейський суд з прав людини також накладає на держави позитивне зобов'язання обладнати суди та забезпечити засоби, необхідні для забезпечення використання технологій доступу до правосуддя. Зокрема, це було відмічено у рішенні у справі Лойер Партнерз а.с. проти Словаччини, у якій позивачу було відмовлено у реєстрації позову на тій підставі, що у суді не було необхідного обладнання для обробки електронних подань, тоді як закон фактично передбачав право заявника подавати позов в електронному вигляді (Рішення, 2009). Цей висновок вказує на те, що держава повинна забезпечити не лише законне право особи на доступ до суду, а й фактичні умови для його реалізації, зокрема технічне оснащення судів для подання позовів в електронному вигляді.

Щодо самої термінології, Європейська комісія з питань ефективності правосуддя у Керівництвах щодо проведення судових проваджень у режимі відео конференції, поняття «відео конференція» визначає як систему, яка дає змогу здійснювати одночасну двосторонню передачу зображення і звуку й таким чином забезпечує візуальну, аудіальну та вербальну взаємодію під час дистанційного слухання. А слухання, яке проводиться в режимі відео конференції визначається як «дистанційне слухання» (Керівні принципи, 2021). Узагальнено, поняття «відеоконференція» стосується саме технічної системи, яка забезпечує двосторонній обмін зображенням і звуком у реальному часі, тоді як «дистанційне слухання» описує сам формат проведення судового засідання за допо-

могою цієї технології. Такий підхід у термінології важливий, адже дозволяє відокремити інструмент (технічний засіб) від процесу (юридичної процедури), що сприяє точності нормативних документів і уникненню плутанини при регулюванні.

Серед основних переваг проведення судових засідань у режимі відеоконференцій відзначається те, що їх зростаюче використання даного способу зв'язку може знизити бар'єри для участі у судових засіданнях, особливо для осіб з обмеженою рухливістю, таких як особи з інвалідністю, які мають обмежений доступ до судової зали або складнощі в особистому спілкуванні (Доповідь, 2015). Однозначним є те, що використання таких технологій здатне підвищити оперативність та ефективність судових проваджень та полегшити доступ до правосуддя. Разом з тим, не слід ігнорувати наявність потенційного ризику обмеження або перешкоджання доступу до правосуддя іншим особам (наприклад тим, хто не має Інтернету), якщо вони повністю замінять традиційні процедури (Посібник, 2016). Вирішення даної проблеми можливе шляхом забезпечення збалансованого підходу між впровадженням цифрових технологій і збереженням доступу до традиційних способів участі в судовому процесі. Важливим є належне технічне оснащення судів, навчання та підтримка користувачів, а також якісне нормативно-правове регулювання.

У спеціальному висновку Консультативної Ради європейських суддів щодо технологій і правосуддя звертається увага на те, що організація відеоконференцій може полегшити проведення судових засідань з точки зору покращення умов безпеки та дистанційного отримання показань свідків чи експертів. Однак може виникнути недолік менш безпосереднього та менш точного сприйняття суддею слів чи реакцій сторони, свідка або експерта. Особливу увагу треба приділяти тому, щоб отримання свідчень за допомогою відеоконференцій не порушувало гарантованого права особи на захист (Висновок, 2011). З огляду на це важливим є забезпечення прав, закріплених у Європейській конвенції про захист прав людини (далі – Конвенція), зокрема права на справедливий суд (стаття 6) та права на ефективний засіб правового захисту (стаття 13). У цьому контексті варто відмітити, що сама Конвенція не встановлює конкретних специфічних вимог або стандартів щодо електронного правосуддя або до судових засідань в режимі відео конференції. Однак, їх застосування має відбуватися із дотриманням загальних вимог справедливого судового розгляду.

Важливим європейським правовим інструментом у сфері встановлення стандартів у сфері проведення судових проваджень у режимі відеоконференції є розроблення і затвердження на 36-му пленарному засіданні (16–17 червня 2021 р.) Європейською комісією з питань ефективності правосуддя Керівництв щодо проведення судових проваджень у режимі відео конференції (далі – Керівництва). У цьому документі викладено основні заходи, які держави та суди мають застосовувати під час судових проваджень у режимі відеоконференції, щоб захистити право на справедливий суд і забезпечити дотримання вимог щодо захисту персональних даних. Він окреслює ключові принципи проведення судових засідань онлайн, які мають слугувати орієнтиром

для держав і спрямовані на мінімізацію ризиків порушення прав сторін, зокрема права бути вислуханими, брати активну участь у процесі та користуватися правом на захист. Особлива увага приділяється технічним і організаційним вимогам для проведення таких судових засідань (Керівні принципи, 2021). У даних Керівництвах також рекомендовано судам залежно від вимог національного законодавства забезпечувати можливість участі осіб у судових засіданнях в режимі відеоконференції із залів суду, місць позбавлення волі, приміщень юридичних фірм чи інших безпечних місць, перелік яких не є вичерпним.

Висновки. Підсистема відеоконференцій зв'язку є важливим елементом діджиталізації адміністративного судочинства. Вона підвищує ефективність роботи судів і робить правосуддя більш доступним та прозорим. Використання відеоконференцій дозволяє економити час і ресурси та забезпечує дистанційну участь сторін у процесі. Разом з тим, існують технічні, організаційні та правові проблеми, які потребують вирішення.

Дистанційні слухання та відеоконференції полегшують доступ до суду та роблять процес швидшим і ефективнішим, але не повинні повністю замінювати традиційну особисту участь осіб у судових провадженнях.

Міжнародний досвід показує, що вдосконалення цієї підсистеми є перспективним і необхідним. Для цього важливо модернізувати технічну базу, узгодити законодавство з міжнародними стандартами та підвищити рівень кібербезпеки. Реалізація цих заходів сприятиме розвитку електронного правосуддя в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Access to justice and the Internet: potential and challenges. Report. Doc. 13918 of 10 November 2015. Parliamentary Assembly. URL : <https://pace.coe.int/en/files/22245/html>
2. Araujo, J. Technological Requirements for Videoconferencing Judicial Hearings: Enhancing the Credibility and Reliability of Remote Testimonies. 2025. URL : <https://arxiv.org/pdf/2507.19496>
3. European Commission For The Efficiency Of Justice (CEPEJ) Guidelines on videoconferencing in judicial proceedings Document adopted by the CEPEJ at its 36th plenary meeting (16 and 17 June 2021)) URL : <https://rm.coe.int/cepej-2021-4-guidelines-videoconference-en/1680a2c2f4>
4. Ilchysyn, N. Impact of digitalisation on the justice system: Challenges of administrative justice. Social and Legal Studies. 2025. Vol. 8, № 2. P. 238–247. DOI: <https://doi.org/10.32518/sals2.2025.238>
5. Lawyer Partners v. Slovakia, Application No. 54252/07, decision of 16 June 2009. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93220>
6. Vladyslav Yamkovyi, Oksana Telychko, Iryna Mima, Nina Ivaniuk. Legal Aspects of Remote Trial. SHS Web Conf. – 2021. – Vol. 100. – IV International Scientific Congress “Society of Ambient Intelligence”. – DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110003006>
7. Висновок № 14 (2011) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про правосуддя та інформаційні технології (IT). Страсбург, 9 листопада 2011 р. URL : <https://rm.coe.int/16807482fa>
8. Матеріали заходів. Ефективність та складнощі відеоконференцій у судових процесах. Вища школа адвокатури Національної Асоціації Адвокатів України. 26.05.2025. URL : <https://www.hsa.org.ua/blog/efektivnist-ta-skladnoshhi-videokonferencii-u-sudovix-procesax>
9. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

10. Наказ Державної судової адміністрації України від 30.04.2025 № 178 «Про затвердження Концепції ЄСІКС». URL : https://court.gov.ua/storage/portal/dsa/normatyvno-pravova%20baza/N_178_2025.pdf

11. Посібник з європейського права з питань доступу до правосуддя / Агенція Європейського Союзу з основних прав і Рада Європи. – 2016. – 235 с. – URL: <https://rm.coe.int/handbook-access-to-justice-ukr/1680a216af>

12. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки : Указ Президента України від 20.05.2015 № 276/2015. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text>

13. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>

REFERENCES:

1. Report (2015). Access to justice and the Internet: potential and challenges. Doc. 13918 of 10 November 2015. Parliamentary Assembly. URL: <https://pace.coe.int/en/files/22245/html>

2. Araujo, J. (2025). Technological Requirements for Videoconferencing Judicial Hearings: Enhancing the Credibility and Reliability of Remote Testimonies. Arxiv. URL: <https://arxiv.org/pdf/2507.19496>

3. CEPEJ (2021). European Commission For The Efficiency Of Justice. Guidelines on videoconferencing in judicial proceedings. URL: <https://rm.coe.int/cepej-2021-4-guidelines-videoconferencing-en/1680a2c2f4>

4. Ilchyshyn, N. (2025). Impact of digitalisation on the justice system: Challenges of administrative justice. Social and Legal Studies, 8(2), 238–247. DOI: <https://doi.org/10.32518/sals2.2025.238>

5. Decision (2009). Lawyer Partners v. Slovakia, Application No. 54252/07, decision of 16 June 2009. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93220>

6. Yamkovyi, V., Telychko, O., Mima, I., & Ivaniuk, N. (2021). Legal Aspects of Remote Trial. SHS Web Conf., 100. IV International Scientific Congress “Society of Ambient Intelligence”. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110003006>

7. Opinion (2011). Opinion No. 14 (2011) of the Consultative Council of European Judges to the Committee of Ministers

of the Council of Europe on Justice and Information Technologies. Strasbourg, France. URL: <https://rm.coe.int/16807482fa>

8. Workshop materials (2025). Efektyvnist ta skladnoshchi videokonferentsii u sudovykh protsesakh [Efficiency and Challenges of Videoconferencing in Judicial Proceedings]. Vyscha Shkola Advokatury Natsionalnoi Asotsiatsii Advokativ Ukrainy [High School of Advocacy, National Association of Advocates of Ukraine], 26.05.2025. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/efektivnist-ta-skladnoshhi-videokonferentsii-u-sudovix-procesax>

9. Code (2005). Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 06.07.2005 № 2747-IV [Code of Administrative Procedure of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

10. Order (2025). Nakaz Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy vid 30.04.2025 № 178 “Pro zatverdzhennia Kontseptsii YESIKS” [Order of the State Judicial Administration of Ukraine No. 178 “On Approval of the Concept of ESICS”]. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/dsa/normatyvno-pravova%20baza/N_178_2025.pdf

11. Handbook (2016). Posibnyk z yevropeiskoho prava z pytan dostupu do pravosuddia [Handbook on European Law on Access to Justice]. Agentsiia Yevropeiskoho Soiuzu z osnovnykh prav i Rada Yevropy [European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe], 2016, 235 p. URL: <https://rm.coe.int/handbook-access-to-justice-ukr/1680a216af>

12. Decree (2015). Pro Stratehiiu reformuvannia sudoustroiu, sudochynstva ta sumizhnykh pravovykh instytutiv na 2015–2020 roky: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 20.05.2015 № 276/2015 [On the Strategy of Reforming the Judiciary, Judicial Proceedings and Related Legal Institutions for 2015–2020: Decree of the President of Ukraine No. 276/2015]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text>

13. Decree (2021). Pro Stratehiiu rozvytku systemy pravosuddia ta konstytutsiinoho sudochynstva na 2021–2023 roky: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.06.2021 № 231/2021 [On the Strategy for the Development of the Judiciary and Constitutional Proceedings for 2021–2023: Decree of the President of Ukraine No. 231/2021]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>

Стаття надійшла до редакції 21.08.2025

Рекомендована до друку 12.09.2025

Опублікована 01.10.2025

УДК [331.103.1-048.445+331.221.1:336.24.07/.08]:347.122
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-3-8>

КЛАСИФІКАЦІЯ ПОСАД ТА СИСТЕМА ОПЛАТИ ПРАЦІ В МИТНИХ ОРГАНАХ УКРАЇНИ: НОВІ ПІДХОДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Черкунов Олександр Віталійович,
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
cherkunov.alex@gmail.com
orcid.org/0009-0007-8880-6955

Метою дослідження є правовий аналіз сучасної системи класифікації посад та оплати праці в митних органах України у контексті трансформації державної служби, імплементації європейських стандартів, а також запровадження компетентнісного підходу у кадровій політиці. Особливу увагу приділено дослідженню нормативно-правового змісту постанов Кабінету Міністрів України № 369 від 1 квітня 2025 року та № 618 від 23 травня 2025 року як ключових актів у процесі реформування інституційної моделі публічної служби.

Методи. У дослідженні застосовано формально-юридичний метод для аналізу законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, зокрема зазначених вище постанов уряду; порівняльно-правовий метод – для зіставлення національного підходу з положеннями Рамки митних компетенцій Європейського Союзу; системно-структурний метод – для розкриття логіки побудови класифікаційної моделі; функціональний підхід – для встановлення зв'язку між посадовими функціями та оплатою праці.

Результати. Установлено, що впровадження нової моделі класифікації посад державної служби, яка базується на функціональних сім'ях, рівнях посад, типах органів і юрисдикції, сприяє уніфікації кадрової системи та ефективності кадрового планування. У митних органах це дозволяє відобразити специфіку їх функціонального навантаження, а також впровадити розмежування посад за групами з урахуванням рівнів митних компетенцій. Важливим інструментом удосконалення кадрової політики визначено застосування Рамки митних компетенцій ЄС як методологічної основи.

Висновки. Запровадження системи класифікації посад та оплати праці на нових засадах постає не лише як засіб організаційного упорядкування, а як вияв глибших процесів реформування публічної служби в Україні. У митних органах ця система створює основу для професіоналізації персоналу, впровадження управління за результатами та наближення до європейських стандартів публічного адміністрування. Нова модель сприяє підвищенню інституційної спроможності митної служби, що є критично важливим в умовах євроінтеграційного вектору держави. Реалізація цієї моделі потребує системної підтримки з боку НАДС, методичного супроводу, а також участі експертного і наукового середовища.

Ключові слова: класифікація посад, митні органи, державна служба, публічна служба, оплата праці, кадрова політика, європейські стандарти.

POSITION CLASSIFICATION AND SALARY FRAMEWORK IN UKRAINE'S CUSTOMS SERVICE: EMERGING LEGAL APPROACHES

Cherkunov Oleksandr Vitaliiiovych
Candidate of Juridical Sciences,
Doctoral researcher at the Department of Administrative, Financial, and Information Law
State University "Uzhhorod National University"
cherkunov.alex@gmail.com
orcid.org/0009-0007-8880-6955

The aim of this study is to conduct a legal analysis of the current system of position classification and remuneration within Ukraine's customs authorities in the context of civil service transformation, the implementation of European standards, and the introduction of a competency-based approach to human resource policy. Particular attention is devoted to examining the regulatory content of Cabinet of Ministers Resolutions No. 369 of 1 April 2025 and No. 618 of 23 May 2025, which constitute key legislative instruments in the reform of the institutional model of public service.

Methods. The study employs a formal legal method to analyse legislative and subordinate regulatory acts, including the aforementioned government resolutions; a comparative legal method to juxtapose the national framework with the provisions of the European Union Customs Competency Framework; a systemic and structural method to uncover the internal logic of the classification model; and a functional approach to establish the correlation between job functions and remuneration.

Results. *It has been established that the introduction of a new model for the classification of civil service positions – based on functional families, position levels, types of authorities, and levels of jurisdiction – contributes to the unification of the personnel system and enhances the effectiveness of workforce planning. In the customs administration, this model enables a more accurate reflection of functional workload and facilitates the differentiation of positions by groups in accordance with the levels of customs competencies.*

Conclusions. *The introduction of a new system of position classification and remuneration should be viewed not merely as a tool for organizational restructuring, but as a manifestation of deeper reforms within Ukraine's public service. In the customs administration, this system lays the groundwork for staff professionalization, the implementation of results-based management, and alignment with European standards of public administration.*

Keywords: *position classification, customs authorities, civil service, public service, remuneration, human resources policy, European standards.*

Вступ. Система класифікації посад та оплати праці є ключовим елементом функціонування публічної служби, зокрема в митних органах, які відіграють важливу роль у забезпеченні фінансової безпеки держави, реалізації торговельної політики та протидії порушенням митних правил. В умовах трансформації державного управління та імплементації європейських стандартів, митні органи потребують перегляду підходів до правового регулювання кадрової політики, зокрема системи класифікації посад, функціонального навантаження та механізмів матеріального стимулювання. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 травня 2025 року № 618 заклала нову модель класифікації посад і оплати праці в митних органах.

Посадові особи митних органів належать до категорії державних службовців, а їх правовий статус визначається як нормами спеціального митного законодавства, так і положеннями Закону України «Про державну службу». Це забезпечує єдність стандартів професійної діяльності та умов проходження служби, але водночас вимагає врахування функціональної специфіки митної служби в межах загальної системи публічної служби. Відтак, постає завдання нормативної конкретизації та узгодження функціональної структури митної служби із загальнодержавною системою класифікації посад і стандартів державної служби.

У науковій літературі тематика правового регулювання класифікації посад і оплати праці в митних органах та, ширше, в системі публічної служби, досліджувалася як в загальноправовому, так і в галузевому аспектах. Серед українських науковців, які торкалися цієї проблематики, варто відзначити: О. Бандурка, М. Білинську, Л. Білу-Тіунову, Н. Гончарук, М. Іншина, С. Серьогіна, С. Федчишин.

Незважаючи на наявність певного масиву наукових досліджень, питання сучасної класифікації посад у митних органах у контексті реформування державної служби та імплементації європейських підходів, зокрема системи митних компетенцій, залишаються недостатньо висвітленими в науковому дискурсі. Це зумовлює актуальність звернення до нових матеріалів, зокрема Постанови № 618 та Рамки митних компетенцій ЄС (European Commission, 2023), у фокусі даного аналізу.

1. Нормативне регулювання класифікації посад державної служби

У 2025 році в Україні було завершено формування нової правової основи для впровадження уніфікованої системи класифікації посад державної служби, що відкриває етап практичного впровадження структурної реформи публічної

служби. Основним документом у цьому процесі стала постанова Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2025 року № 369, якою затверджено Каталог типових посад державної служби та критеріїв їх класифікації (Постанова № 369 від 01.04.2025).

Держава має свободу визначати повноваження місцевих органів влади, проте їхня автономія залежить від того, як саме фінансуються ці функції (Levitas, 2020).

Вперше на рівні офіційного нормативно-правового акта визначено 27 функціональних сімей посад, що охоплюють усі ключові напрями діяльності органів публічної влади – від адміністративного керівництва до внутрішнього аудиту, правового забезпечення, закупівель, антикорупційної діяльності, фінансів, управління персоналом тощо. Кожна сім'я містить посади дев'яти рівнів: від початкового фахового (IX) до найвищого керівного (I). Рівень посади визначається з урахуванням складності завдань, ступеня відповідальності та місця в організаційній структурі. Відповідність посади класифікаційному коду стає основою не лише для організаційного структурування, а й для застосування уніфікованої системи оплати праці.

Як зазначає українська дослідниця І. Бурик (2025), новий підхід до реформування державної служби передбачає деполітизацію, професіоналізацію та впровадження класифікації посад як інструменту впорядкування кадрової системи. Подібної думки дотримуються й інші науковці, наголошуючи, що відсутність чіткої класифікації посад стримує професійний розвиток державних службовців та унеможливорює ефективне управління персоналом (Маковійчук, Польовий, 2023). Класифікація посад передбачає присвоєння кожній посаді класифікаційного коду на основі чотирьох ознак: функціональної сім'ї, рівня, юрисдикції органу (загальнодержавна, регіональна чи місцева) та типу органу. Це уможливорює уніфікацію системи посад, їх автоматизовану обробку та прив'язку до нової системи оплати праці.

Впровадження класифікації покликане підвищити прозорість кадрових рішень, забезпечити об'єктивність оцінки посад, усунути дублювання функцій і сприяти гнучкому управлінню персоналом в органах державної влади. При цьому акцент зроблено на відповідність посад фактичному функціоналу, а не лише формальній назві, що є важливим для подальшої цифровізації кадрових процесів. Упровадження принципу «посада слідує за функцією» трансформує традиційну модель державної служби, орієнтуючи кадрові рішення не на формальну ієрархію, а на реальні завдання органу влади.

Як зазначає Т. Коломоець, «стабільна складова має бути гарантованою, а варіативна – прив'язаною до ініціативи та реального внеску службовця» (Коломоець, 2025).

Питання винагороди відіграє критичну роль в організації. Те, як дії працівника винагороджуються, визначає його зусилля та результати» (Adomavičiūtė, 2021).

Постанова передбачає чіткі строки приведення посад у відповідність до нових вимог залежно від чисельності органу, а також зобов'язує Національне агентство з питань державної служби організувати навчання щодо застосування нової системи (Постанова № 369 від 01.04.2025).

Доцільно наголосити на необхідності комплексного підходу до процедури переведення державних службовців на інші посади в межах органів державної влади. Видається обґрунтованим, що така процедура має здійснюватися не виключно з урахуванням належності посади до відповідної категорії (А, Б чи В), а й із обов'язковим врахуванням класифікаційних параметрів, визначених нормативно-правовим актом, зокрема рівня посади та юрисдикції органу.

З урахуванням того, що класифікаційний код посади відображає її місце в організаційній структурі, складність покладених завдань, обсяг відповідальності та функціональну належність, переведення без дотримання відповідності цих параметрів може спричинити спотворення цільового призначення самої класифікації, а також порушити принципи об'єктивності та рівності доступу до служби.

Отже, будь-яке кадрове рішення щодо переведення державного службовця має базуватися на співвіднесенні за ключовими ознаками класифікаційного коду. Це забезпечить як дотримання правових стандартів у сфері публічної служби, так і ефективну реалізацію завдань державного управління відповідно до функціональної логіки нового класифікаційного підходу.

Відповідно до роз'яснень НАДС, класифікація посад не є механічним перейменуванням, а вимагає змістовного аналізу функціоналу кожної посади, що має відповідати завданням і функціям державного органу. У разі невідповідності посадових обов'язків заявленому класифікаційному коду НАДС рекомендує провести уточнення структури органу, розподіл функцій та відповідальності.

Згідно з Порядком, класифікація посад здійснюється не пізніше ніж через 12 місяців з дати набрання чинності постановою, а в разі змін в організаційній структурі або функціоналі – повторно, в межах 30 календарних днів. Повторна класифікація також передбачена при реорганізації, злитті, поділі чи ліквідації органу, а також при створенні нових посад або виникненні істотних змін у змісті роботи (Постанова № 369 від 01.04.2025; Роз'яснення НАДС, 2025).

Таким чином, нова система класифікації посад спирається на функціональний підхід, що потребує від органів влади ретельного внутрішнього аналізу структур, компетенцій і завдань, а не лише формального перейменування посад.

У контексті загальнодержавної реформи класифікації посад, особливої уваги потребує аналіз специфіки застосування нової моделі в системі митних органів, з урахуванням їх функціональ-

ної багатовимірності, компетенційного підходу та особливостей контрактної форми публічної служби.

2. Особливості класифікації посад у митних органах України

У процесі реформування публічної служби в Україні важливим напрямом є уніфікація та чітке правове визначення класифікації посад у державних органах, зокрема в системі митної служби. Указане питання отримало нове нормативно-правове регулювання в контексті прийняття Постанови Кабінету Міністрів України від 23 травня 2025 р. № 618, яка комплексно врегульовує питання оплати праці посадових осіб та працівників митних органів (Кабінет Міністрів України, 2025). Проте ця постанова має значення не лише у сфері матеріального забезпечення, а й як системоутворюючий акт, що формує оновлену класифікаційну модель посад у митних органах.

Постановою передбачено розмежування посад за трьома ключовими напрямками: посади державної служби, посади працівників (які не мають статусу державного службовця) та посади фахівців з окремих питань. Такий підхід відображає диференціацію правового статусу осіб, які працюють у митних органах, а також відповідає принципу правової визначеності та прозорості організаційної структури.

Особливої уваги заслуговує оновлене групування посад державної служби за категоріями А, Б і В, що забезпечує вертикальну ієрархію відповідно до рівня управлінської відповідальності. Категорія А охоплює вищі керівні посади в центральному апараті, категорія Б – керівні посади середньої ланки, а категорія В – спеціалісти, які здійснюють функціональну (виконавчу) діяльність. Така класифікація корелює з положеннями Закону України «Про державну службу» та дозволяє узгодити кадрову політику митної служби з європейськими підходами до структурування публічної служби.

Окремо варто відзначити введення функціональних груп і рівнів посад, що деталізовано у додатках до постанови. Вони містять узагальнені описи посад, їх назви, рівні оплати праці, а також функціональні обов'язки та компетенції. Ці додатки відіграють роль нормативного класифікатора і є основою для формування штатних розписів та посадових інструкцій.

На відміну від традиційної державної служби, де переважає інститут безстрокового призначення, у митній системі всі посади – незалежно від категорії та рівня – мають контрактну основу, що зумовлює додаткову гнучкість, але водночас і підвищує ризики дискреційності у прийнятті кадрових рішень.

Впровадження нової класифікації посад, затвердження оновленого штатного розпису та приведення його у відповідність до функціональних груп і рівнів, визначених у додатках до Постанови № 618, де-факто означає проведення перепризначень на відповідні посади. З урахуванням контрактного характеру службових відносин це тягне за собою або укладення нового контракту, або припинення чинного – залежно від управлінського рішення керівника органу. У такій ситуації особливої актуальності набуває гарантія правової визначеності, передбачуваності та захищеності посадової особи, оскільки механізм переходу до нових «штатних клітинок» може бути

використаний не лише як інструмент оптимізації кадрової структури, а й як засіб тиску, витіснення або маніпуляцій з боку керівництва.

Окремим проблемним аспектом є визначення функціональних груп у межах митної компетенції, зокрема групи «Підтримка митниці». Її формування є надто загальним і концептуально невизначеним з позицій публічного управління. Невідомо, за якими критеріями, методологією чи аналітичною базою здійснювалося віднесення конкретних посад до цієї функціональної сім'ї.

На нашу думку, вкрай необхідним є проведення функціонального аудиту усіх посад у системі Державної митної служби України. Такий аудит має на меті виявлення дублюючих або надлишкових посад, функціональне навантаження яких не відповідає стратегічним цілям органу чи фактичним потребам митної системи.

Проведення функціонального аудиту дозволить: (1) об'єктивно оцінити відповідність посад фактичному функціоналу; (2) усунути дублювання функцій між підрозділами та окремими посадами; (3) скоригувати штатну структуру з урахуванням ефективності управлінських і виконавчих процесів; (4) вивільнити бюджетні ресурси для посилення ключових напрямів діяльності.

З огляду на це, доцільно ініціювати розроблення та затвердження порядку проведення функціонального аудиту посад Держмитслужби з обов'язковим залученням фахівців у сфері публічного управління, аналітики, кадрового менеджменту та цифрових технологій. Результати такого аудиту мають стати підставою для оптимізації організаційної структури, ухвалення рішень щодо скорочення зайвих посад і підвищення ефективності діяльності митних органів загалом.

Значущим є також визначення статусу фахівців з окремих питань – осіб, які залучаються для виконання спеціалізованих функцій або окремих проєктів, зокрема у сферах цифровізації, правового супроводу, фінансового аналізу тощо. Це відповідає сучасним тенденціям інституційної гнучкості та залучення експертного потенціалу до виконання функцій держави.

Класифікація посад, закріплена у Постанові № 618, має суттєве практичне значення, використовуючи загальні методологічні підходи, закладені постановою Кабінету Міністрів України № 369 від 1 квітня 2025 року та забезпечує можливість формування збалансованої системи оплати праці, підвищує прозорість управління рішень у сфері кадрів, сприяє запровадженню принципів управління за результатами та компетенціям. Поряд з тим такий підхід створює передумови для подальшої професіоналізації митної служби та її адаптації до стандартів Європейського Союзу.

Таким чином, постанова Кабінету Міністрів України від 23 травня 2025 р. № 618 не лише регулює питання матеріального забезпечення персоналу митних органів, а й відіграє ключову роль у формуванні сучасної моделі кадрової структури та класифікації посад у системі публічної служби.

З метою забезпечення професійної відповідності працівників митних органів покладеним на них завданням, в Україні поступово впроваджується підхід до кадрової політики, що базується на моделі митних компетенцій. Одним із орієнти-

рів у цьому процесі є Рамка митних компетенцій Європейського Союзу (EU Customs Competency Framework), схвалена Генеральним директором з питань оподаткування та митного союзу ЄК (European Commission, 2023).

Ця Рамка визначає 12 ключових професійних компетенцій митників, серед яких: управління ризиками, митне оформлення, боротьба з шахрайством, правозастосування, міжнародне співробітництво, етика, цифрова грамотність, аналітичне мислення, та інші. Кожна компетенція має чотири рівні складності (від базового до експертного), що відповідають ієрархії посад і характеру виконуваних функцій. Такий підхід дозволяє співвідносити рівень складності завдань із реальними знаннями, навичками й поведінковими характеристиками посадовців.

У контексті постанови Кабінету Міністрів України від 23 травня 2025 р. № 618, зазначена європейська рамка може застосовуватися як методологічна основа для визначення вимог до кандидатів на відповідні посади в митних органах. Зокрема, у процесі формування класифікацій посад і встановлення окладів доцільно враховувати не лише формальні ознаки посади (категорію, функціональну групу, управлінську роль), а й необхідний рівень володіння ключовими митними компетенціями, з урахуванням їх пріоритетності для кожної конкретної функції.

Так, для посад, пов'язаних із аналітикою ризиків, боротьбою з контрабандою або міжнародною взаємодією, мають висуватися підвищені вимоги до рівня відповідних компетенцій. Відповідно, рівень оплати праці та функціональні очікування мають формуватися з урахуванням не лише формального статусу посади, але й доведеного рівня професійної спроможності працівника.

Інтеграція такого підходу відповідає стратегічній меті гармонізації митної політики України із системою Європейського Союзу.

Висновки. Система класифікації посад і оплати праці є елементом публічної служби, що істотно впливає на ефективність кадрової політики та узгодженість інституційного функціонування органів державної влади. У контексті модернізації державної служби та імплементації європейських стандартів, її оновлення набуває особливого значення для митних органів, які поєднують адміністративно-фіскальні та правозастосовчі функції.

Прийняття Кабінетом Міністрів України постанови № 369 від 1 квітня 2025 року та № 618 від 23 травня 2025 року означає перехід до нової моделі класифікації посад, що базується на функціональному підході «посада слідує за функцією» та моделі митних компетенцій. Це дає змогу встановити об'єктивні критерії для визначення посад, функціонального навантаження та відповідного матеріального стимулювання.

У митних органах така система враховує особливості правового статусу посадових осіб, специфіку виконуваних завдань, а також потребу у гнучкому інституційному реагуванні на зовнішні та внутрішні виклики. Диференціація посад за категоріями (А, Б, В), функціональними групами та рівнями, а також виділення окремих категорій фахівців із питань цифровізації, правового супроводу чи аналітики, що відповідає загальноєвропейським підходам до організації публічної служби.

Інтеграція положень Рамки митних компетенцій Європейського Союзу (2023) до національного контексту відкриває нові можливості для впровадження професійних стандартів, заснованих на реальних знаннях, навичках і поведінкових моделях. У такий спосіб класифікація посад трансформується із формальної адміністративної процедури у дієвий інструмент стратегічного управління людськими ресурсами.

Отже, нормативно-правове врегулювання класифікації посад і оплати праці в митних органах постає не лише технічним оновленням штатного розпису, а індикатором глибших трансформацій у системі публічної служби. Його подальша реалізація потребує методичної підтримки, організаційної гнучкості, підвищення спроможності органів державної влади до аналітичного управління персоналом, а також активної взаємодії з науковою та експертною спільнотою задля досягнення стратегічної мети – формування професійної, політично нейтральної, ефективної митної служби європейського зразка.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кабінет Міністрів України. Деякі питання проведення класифікації посад державної служби: постанова від 01.04.2025 р. № 369. Київ, 2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/369-2025-п> (дата звернення: 05.08.2025).
2. Національне агентство України з питань державної служби. Роз'яснення щодо застосування постанови Кабінету Міністрів України від 01.04.2025 № 369. Київ, 2025. С. 1–5.
3. Маковійчук В. В., Польовий М. В. Класифікація посад державної служби як основа реформи державної служби // Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень : матеріали II Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Вінниця, ДонДУ ім. Василя Стуса). Вінниця, 2023. С. 97–99.
4. Коломоєць Т. О. Оплата праці державних службовців – інструмент їх мотивації чи залученості (у пошуках нової нормативної моделі) // Публічна служба: вектори реформування в умовах воєнного стану : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди Дня державної служби (м. Харків, 19 черв. 2025 р.). Харків, 2025. С. 98–103.
5. Бурик З. М. Концепція змін та реформ системи публічного управління / З. М. Бурик // Публічне управління і політика. – 2025. – № 5(9). – С. 1–9. – DOI: <https://doi.org/10.70651/3041-2498/2025.5.12>.
6. Левітас Т. Науково-аналітична записка: Щодо правової класифікації функцій органів місцевого самоврядування / Програма підтримки децентралізації, SKL International. 27 травня 2020. 9 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/342009140_On_the_Legal_Classification_of_

[Local_Government_Functions_Tony_Levitas_Support_to_Decentralization_Program_SKL_International](https://www.researchgate.net/publication/342009140_On_the_Legal_Classification_of_Local_Government_Functions_Tony_Levitas_Support_to_Decentralization_Program_SKL_International) (дата звернення: 05.08.2025).

7. Адомавічіуте Д. Motivational aspects of intellectual capital and EU customs competency framework / Danutė Adomavičiūtė // Матеріали міжнародної наукової конференції. Mykolas Romeris University. Vilnius, 2021. С. 1–11.

8. Кабінет Міністрів України. Деякі питання оплати праці посадових осіб та працівників митних органів: Постанова від 23 трав. 2025 р. № 618. Київ, 2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/618-2025-п>

9. European Commission. EU Customs Competency Framework. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2023.

REFERENCES:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2025). Some issues of classification of civil service positions: Resolution No. 369 of April 1, 2025. Retrieved August 5, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/369-2025-п>
2. National Agency of Ukraine for Civil Service. (2025). Clarification on the application of the Cabinet of Ministers Resolution No. 369 of April 1, 2025. Kyiv.
3. Makoviichuk, V. V., & Polovyi, M. V. (2023). Classification of civil service positions as the basis for civil service reform. In *Applied aspects of modern interdisciplinary research: Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference* (pp. 97–99). Donetsk National University named after Vasyl Stus.
4. Kolomoiets, T. O. (2025). Oplata pratsi derzhavnykh sluzhbovtziv – instrument yikh motyvatsii chy zaluchenosti (u poshukakh novoi normatyvnoi modeli). In *Publichna sluzhba: vektory reformuvannia v umovakh voiennoho stanu: zbirnyk materialiv vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z nahody dnia derzhavnoi sluzhby* (Kharkiv, 19 chervnia 2025 r.) (pp. 98–103). Kharkiv.
5. Buryk, Z. M. (2025). Kontseptsiiia zmin ta reform systemy publichnoho upravlinnia [Concept of changes and reforms in the public administration system]. *Publichne upravlinnia i polityka*, 5(9), 1–9. <https://doi.org/10.70651/3041-2498/2025.5.12>
6. Levitas, T. (2020, May 27). On the legal classification of local government functions [Policy note]. *Support to Decentralization Program, SKL International*. <https://www.researchgate.net/publication/342009140>
7. Adomavičiūtė, D. (2021). Motivational aspects of intellectual capital and EU customs competency framework. Vilnius: Mykolas Romeris University.
8. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2025). Certain issues of remuneration of officials and employees of customs authorities: Resolution No. 618 of May 23, 2025. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/618-2025-п>
9. European Commission. (2023). EU Customs Competency Framework. Publications Office of the European Union.

Стаття надійшла до редакції 06.08.2025

Рекомендована до друку 02.09.2025

Опублікована 01.10.2025

UDC [004.8:37.016:34]:340.5

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-3-9>

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON THE TRANSFORMATION OF LEGAL EDUCATION: A COMPARATIVE ANALYSIS AND STRATEGIC DIRECTIONS

Shamov Oleksii Anatoliiiovych,
Intelligent systems researcher,
Head of the Human Rights Educational Guild
yursprava@gmail.com
orcid.org/0009-0009-5001-0526

Modern legal practice is undergoing a fundamental transformation under the influence of artificial intelligence (AI) technologies, which automate routine tasks, enhance analytics, and create new models for delivering legal services. This technological revolution generates an acute gap between the labor market's demands for lawyer competencies and the outdated approaches to their training within traditional educational systems. This problem is particularly relevant for Ukraine, where the modernization processes in legal education fail to keep pace with global technological changes. This creates a risk of non-competitiveness for domestic specialists and hinders the country's digital transformation. The inertia of the educational system in response to AI challenges can lead to the training of lawyers whose skills are already partially irrelevant upon graduation, which necessitates immediate scientific reflection and the development of effective reform strategies.

*The **purpose** of this article is to conduct a comprehensive analysis of the impact of artificial intelligence on legal education, to carry out a comparative study of its transformation strategies in the USA, European countries, and Ukraine, and to develop a scientifically grounded, adapted model for modernizing the lawyer training system in Ukraine that meets current technological requirements.*

*To achieve this purpose, a complex of general scientific and special cognitive **methods** was employed. The comparative legal method was used to contrast the models of legal education reform in the USA, Europe, and Ukraine. The formal-logical method allowed for the analysis of legal acts and strategic documents regulating educational activities. System analysis helped to view legal education as a complex system interconnected with the labor market and the technological environment. The synthesis method was used to generalize the obtained data and formulate a cohesive hybrid reform model. Institutional analysis was applied to study the role of professional associations (ABA), supranational bodies (Council of Europe), and state institutions in the transformation process.*

*As a **result**, the study revealed that two main models of legal education transformation have emerged globally in response to AI challenges. The first is the American, market-oriented model, characterized by the rapid implementation of practical courses in Legal Tech, computational law, and entrepreneurship in leading universities with active support from professional associations. The second is the European, regulation-oriented model, where the emphasis is on developing ethical and legal frameworks for AI use, which is reflected in educational programs aimed at training lawyers capable of working under new, complex technological regulations. The analysis of the situation in Ukraine revealed a significant lag: key strategic documents on legal education reform were developed before the generative AI "boom" and do not contain specific provisions for technology integration. Initiatives are sporadic, "bottom-up", and not part of a systemic state policy.*

*In **conclusion**, simply copying Western models is ineffective for Ukraine. Instead, a hybrid, forward-looking model for transforming legal education is proposed, consisting of two components: 1) The introduction of a mandatory core module, "Digital Legal Literacy", for junior students, covering the basics of Legal Tech, AI ethics, digital evidence, and cybersecurity. 2) The creation of flexible interdisciplinary certificate programs for senior students in partnership with universities, IT clusters, and law firms, focused on specific market needs ("AI for Public Administration", "Legal Tech for Litigation"). This model will enable the provision of a mass basic level of technological competence and flexibly train specialized professionals, thereby enhancing the competitiveness of Ukrainian lawyers.*

Keywords: artificial intelligence, legal education, transformation, Legal Tech, digital competencies, curriculum, reform, future lawyer, comparative analysis, modernization.

ВПЛИВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТА СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ

Шамов Олексій Анатолійович,
дослідник інтелектуальних систем,
голова ГО "Просвітня фундація з прав людини"
yursprava@gmail.com
orcid.org/0009-0009-5001-0526

Сучасна юридична практика переживає фундаментальну трансформацію під впливом технологій штучного інтелекту (ШІ), що автоматизують рутинні завдання, вдосконалюють аналітику та створюють нові моделі надання юридичних послуг. Ця технологічна революція породжує гострий розрив між вимогами ринку праці до компетенцій юристів та застарілими підходами до їх підготовки в межах традиційних освітніх систем. Особливо актуальною ця **проблема** є для України, де процеси модернізації юридичної освіти не встигають за глобальними технологічними змінами, що створює ризик неконкурентоспроможності вітчизняних фахівців та гальмує цифрову трансформацію держави. Інертність освітньої системи у відповідь на виклики ШІ може призвести до підготовки юристів, чії навички будуть частково нерелевантними вже на момент випуску, що вимагає негайного наукового осмислення та розробки дієвих стратегій реформування.

Мета статті полягає у проведенні комплексного аналізу впливу штучного інтелекту на юридичну освіту, здійсненні порівняльного дослідження стратегій її трансформації в США, країнах Європи та Україні, а також у розробці науково обґрунтованої, адаптованої моделі модернізації системи підготовки юристів в Україні, яка б відповідала сучасним технологічним вимогам.

Для досягнення поставленої мети було використано комплекс загальнонаукових та спеціальних **методів** пізнання. Порівняльно-правовий метод застосовувався для зіставлення моделей реформування юридичної освіти в США, Європі та Україні. Формально-логічний метод дозволив проаналізувати зміст нормативно-правових актів та стратегічних документів, що регулюють освітню діяльність. Системний аналіз допоміг розглянути юридичну освіту як складну систему у її взаємозв'язку із ринком праці та технологічним середовищем. Метод синтезу був використаний для узагальнення отриманих даних та формування цілісної гібридної моделі реформування. Інституційний аналіз застосовувався для вивчення ролі професійних асоціацій (АВА), наднаціональних органів (Рада Європи) та державних інституцій у процесі трансформації.

В результаті дослідження виявлено, що у відповідь на виклики ШІ у світі сформувалися дві основні моделі трансформації юридичної освіти. Перша – американська, ринково-орієнтована, що характеризується швидким впровадженням практичних курсів з Legal Tech, обчислювального права та підприємництва в провідних університетах за активної підтримки професійних асоціацій. Друга європейська, регуляторно-орієнтована, де акцент робиться на розробці етичних та правових рамок використання, що знаходить відображення в освітніх програмах, спрямованих на підготовку юристів, здатних працювати в умовах нового складного регулювання. Аналіз стану справ в Україні виявив суттєве відставання: ключові стратегічні документи з реформування юридичної освіти були розроблені до «буму» генеративного ШІ і не містять конкретних положень щодо інтеграції технологій. Ініціативи носять точковий, «низовий» характер і не є частиною системної державної політики.

У висновку, просте копіювання західних моделей є неефективним для України. Натомість пропонується гібридна випереджувальна модель трансформації юридичної освіти, що складається з двох компонентів: 1) Впровадження обов'язкового базового модуля «Цифрова правова грамотність» для студентів молодших курсів, що охоплює основи Legal Tech, етику ШІ, роботу з цифровими доказами та кібербезпеку. 2) Створення гнучких міждисциплінарних сертифікатних програм на старших курсах у партнерстві університетів, IT-кластерів та юридичних фірм, орієнтованих на специфічні потреби ринку («AI для публічного адміністрування», «Legal Tech для судового процесу»). Ця модель дозволить забезпечити масовий базовий рівень технологічної компетенції та гнучко готувати спеціалізованих фахівців, сприяючи конкурентоспроможності українських юристів.

Ключові слова: штучний інтелект, юридична освіта, трансформація, Legal Tech, цифрові компетенції, навчальна програма, реформа, юрист майбутнього, порівняльний аналіз, модернізація.

Introduction. The Fourth Industrial Revolution, catalyzed by artificial intelligence (AI), is fundamentally changing the landscape of professional activities. The legal profession, long considered one of the most conservative and resistant to technological change, has found itself at the epicenter of this transformation. AI-based tools, particularly large language models (LLMs), are now capable of performing tasks that were previously the exclusive domain of junior lawyers and paralegals: analyzing large volumes of documents (e-discovery), reviewing contracts for risks, and drafting initial versions of lawsuits and legal memoranda. Companies like OpenAI and products like ChatGPT have demonstrated the vast capabilities of generative AI, spurring law firms and corporate legal departments to actively adopt technology to increase efficiency and reduce costs.

This new reality creates an acute practical problem: a fundamental gap is emerging between the skills provided by classical legal education and the competencies demanded by the modern, technologically saturated labor market. The traditional educational model, focused on studying doctrine, precedents, and procedural rules, is proving insufficient for preparing a specialist capable of working effectively in

a digital environment. The lawyer of the future must not only know the law but also understand the working principles of the technologies they use, be able to critically evaluate the results of AI's work, manage risks (such as model "hallucinations" or confidential information leaks), and participate in developing legal regulations for these very technologies.

The connection of this problem with important scientific and practical tasks is multifaceted. On a practical level, ignoring the need for educational reform will lead to a decrease in the competitiveness of Ukrainian lawyers in the global market and slow down the digital transformation of the state, which requires specialists capable of creating and implementing effective "digital" legislation. On a scientific level, the task arises of rethinking the very paradigm of legal education, researching new pedagogical approaches, and developing scientifically grounded models of curricula that would integrate legal knowledge with technological and ethical competencies. Thus, adapting legal education to the era of AI is not just a matter of modernization but a strategic task, the solution of which will determine the future of the legal profession and the quality of justice in Ukraine.

Analysis of recent research and publications.

The issue of technology's impact on the legal profession and education is not entirely new, but the explosive development of generative AI in recent years has given it unprecedented urgency and relevance. At the international level, professional and academic institutions play a leading role in analyzing the problem. The American Bar Association (ABA), through its Task Force on Law and Artificial Intelligence, regularly conducts research, surveys, and publishes reports analyzing the level of AI adoption in US law schools. In particular, their 2024 data shows that more than half of American law schools already offer courses related to AI, demonstrating a high pace of adaptation (ABA, 2024).

In Europe, the discourse is largely shaped by regulatory initiatives. The Council of Europe, by developing the world's first Framework Convention on Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law, sets high ethical standards that must inevitably be reflected in educational programs (Council of Europe, 2024). The Council of Bars and Law Societies of Europe (CCBE) is also actively developing guidelines for lawyers on the use of AI, emphasizing the principles of transparency and human control (CCBE, 2020).

In the academic community, leading universities act as both research centers and testing grounds for innovation. Institutions like Stanford Law School and Georgetown University Law Center are pioneers in developing courses on Computational Law and Legal Informatics, where students not only study technology but also participate in creating real LegalTech products (Georgetown Law, 2025; Stanford Law School, 2025). Some scholars, analyzing the technical aspects of large language models, stress the need to develop students' critical thinking and skepticism towards AI-generated results, proposing to limit their use in the initial stages of learning to build fundamental skills (Villasenor, 2024).

In the Ukrainian scientific discourse, the topic of AI's impact on law is also present. A number of scientists have studied the general aspects of the digitalization of justice and the use of AI in specific branches of law (IJIS Institute, 2022). However, most of these publications were created before the widespread adoption of generative AI and are mainly theoretical. At the same time, an analysis of key strategic documents that should define the directions for reforming legal education in Ukraine, particularly the Draft Concept for the Development of Legal Education, showed that they do not contain specific provisions on the integration of AI and digital competencies into curricula (Committee on Education, Science and Innovations of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2020).

Thus, the previously unresolved part of the general problem to which this article is dedicated is the absence of a comprehensive model for transforming legal education that is adapted to Ukrainian realities. The existing gap between theoretical discussions, isolated initiatives by practitioners, and the complete absence of a technological component in official educational policy needs to be filled by developing a concrete, scientifically grounded, and realistic strategy for implementation.

Purpose and objectives of the scientific research. The purpose of this research is to develop a scientifically grounded, hybrid model for modernizing the lawyer training system in Ukraine, which would systematically integrate technological competencies in response to the challenges associated with the spread of artificial intelligence.

To achieve this purpose, the following objectives were set:

- to analyze the key areas of influence of artificial intelligence on the content and nature of the legal profession;
- to conduct a comparative analysis of the models for transforming legal education that are emerging in the USA and European countries;
- to assess the current state and readiness level of the legal education system in Ukraine for integrating technological innovations by analyzing strategic documents and initiatives;
- to identify the key competencies necessary for a modern lawyer to work effectively in a technologically saturated environment;
- to formulate and substantiate a concrete, phased model for reforming curricula for Ukrainian law schools, taking into account international experience and national specifics.

Scientific methods used. The methodological basis of the research was a comprehensive approach that combines general scientific and special methods of cognition. The central method was the comparative legal method, used to compare the institutional and content-based approaches to reforming legal education in the USA (market-oriented approach) and Europe (regulation-oriented approach) with the current situation in Ukraine.

Institutional analysis allowed for the study of the role of key players in this process: professional associations (ABA), supranational bodies (Council of Europe), regulators (SRA in the UK), and ministries. The formal-logical method was applied to analyze the texts of regulations, draft concepts, and educational development strategies, which helped to identify the presence or absence of provisions related to the technological training of lawyers. Through system analysis, legal education was considered as a complex dynamic system influenced by external factors—technological progress and labor market demands.

The methods of analysis and synthesis were used to decompose the problem into its components, study international experience, and subsequently construct a holistic, original reform model for Ukraine on this basis.

1. Global trends and two vectors of transformation

The analysis of international experience allows us to identify two main vectors for adapting legal education to the AI era, which can be conditionally called American and European.

The American Model: A Response to Market Demand. This model is characterized by pragmatism and close cooperation between universities, technology companies, and law firms. Leading law schools, such as Stanford, Georgetown, and Suffolk, act as innovation hubs. The courses they offer can be divided into three groups. The first, "Legal Technology and Informatics", aims to provide students with practical skills in working with existing tools (e-discovery, document automation, project management) and an understanding of new business models (Dolin, 2012). The second, "AI and Law", focuses on theoretical and ethical aspects: liability for AI errors, algorithmic bias, and the impact on human rights (UCLA Law, 2025). The third and most advanced, "Computational Law", teaches students to "think in code" and participate in creating systems where legal norms are represented in a machine-readable format (MIT, 2025).

The American Bar Association (ABA) plays a key coordinating role, monitoring the situation and sha-

ping standards through surveys and reports (Cross, 2025). This approach is flexible, fast, and maximally market-oriented.

The European Model: Focus on Regulation and Ethics. The European vector of transformation is largely determined by the priority of protecting fundamental rights. The initiatives of the Council of Europe, particularly the development of the Framework Convention on AI, and the approach of the European Union, reflected in the AI Act, create a complex regulatory framework (Council of Europe, 2024). Accordingly, legal education in Europe is increasingly focused on training specialists capable of navigating this new body of legislation. Leading European universities, such as Bucerius Law School in Germany, are also developing centers for legal technology, but a significant emphasis is placed on the compliance of technology with the principles of the rule of law, non-discrimination, and transparency (Summer Schools in Europe, 2025). The Council of Bars and Law Societies of Europe (CCBE) in its recommendations constantly emphasizes the “human-in-the-loop” principle, which also influences the formation of educational programs (CCBE, 2020).

Separately, it is worth noting the approach of the United Kingdom, where the regulator (Solicitors Regulation Authority, SRA) has already approved the first law firm based entirely on AI. This sets a powerful precedent and a signal to the education system: graduates must be prepared not just to use, but to supervise the work of AI and bear professional responsibility for it (Cross, 2025).

2. The Ukrainian context: A gap between need and policy

Against the backdrop of dynamic processes in the USA and Europe, the situation in Ukraine appears alarming. An analysis of key documents that should define the vector for the development of legal education demonstrates a complete disregard for the technological factor. The 2020 Draft Concept for the Development of Legal Education, although containing progressive ideas regarding a unified state qualifying exam and standards, makes no mention of digital competencies, Legal Tech, or artificial intelligence (Committee on Education, Science and Innovations of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2020). The development strategies of leading legal research institutions were also drafted before the generative AI “boom” and do not contain relevant provisions.

This creates a paradoxical situation. On the one hand, practicing lawyers and leading firms are actively interested in technology, as evidenced by events organized, for example, by the Ukrainian Bar Association (UBA) (Zakon i Biznes, 2025). That is, there is a “bottom-up” initiative driven by market necessity.

On the other hand, the higher education system, which should be proactive, remains inert due to the lack of a strategic vision and political will from the “top-down.” This gap is the main threat to the future of the Ukrainian legal profession. It is impossible to build a digital state and a competitive economy with lawyers trained according to 20th-century standards.

3. The Proposal

A hybrid, forward-looking model for Ukraine simply copying the American or European model would be ineffective and unrealistic for Ukraine. The American model requires significant investment and close integration with a developed technology market, which does not exist in Ukraine on a comparable scale. The European model is less flexible and could

slow down the implementation of innovations due to excessive regulation.

Instead, the most rational path is to develop a hybrid, forward-looking model that combines the best elements of both approaches and is adapted to Ukrainian realities. This model should consist of two levels.

First Level: A Mandatory Core Module “Digital Legal Literacy”. This module should be integrated into the curriculum for all law students in their 1st-2nd years. Its goal is not to turn a lawyer into a programmer, but to provide them with the fundamental knowledge and skills for survival and prosperity in the digital world. The content of the module should include:

- Basics of Legal Tech: An overview of modern technological solutions for legal practice (management systems, e-discovery, contract analytics).
- Introduction to AI and its Ethics: Principles of how major types of AI work, the concepts of “hallucinations”, algorithmic bias, and issues of confidentiality and liability.
- Working with Digital Evidence: Rules for collecting, preserving, and evaluating evidence obtained from digital sources.
- Cybersecurity Basics for Lawyers: Protecting client confidentiality and personal data in digital communications.

The introduction of such a mandatory module will ensure a unified standard of basic technological competence for all graduates, regardless of their future specialization.

Second Level: Flexible Interdisciplinary Certificate Programs. In their senior years, students should have the opportunity to obtain an advanced specialization by choosing one or more certificate programs.

These programs should be developed in close partnership between universities, IT companies, leading law firms, and government bodies.

They must be flexible and quickly updated according to market demands. Examples of such programs:

- “Technology for Public Administration and Justice”: Training specialists for the digital transformation of the state, implementation of the “E-Court” and “rules as code” systems.
- “Artificial Intelligence and Corporate Law”: In-depth study of the use of AI for due diligence, compliance, and contract management.
- “Legal Regulation of the IT Sphere and Artificial Intelligence”: Training lawyers for work in IT companies and for developing new legislation.
- “Legal Tech and Access to Justice”: Developing technological solutions to provide legal aid to vulnerable populations.

Such a two-level structure will, on the one hand, ensure a mass increase in digital literacy and, on the other hand, flexibly train elite, highly specialized professionals who will become drivers of innovation. This will allow Ukraine not just to catch up, but to form its own unique educational proposition.

Conclusions. The conducted research leads to the conclusion that the impact of artificial intelligence on the legal profession is not a temporary trend but a fundamental shift that requires an immediate and systemic response from legal education. While leading countries are actively seeking and implementing models of adaptation, forming market-oriented (USA) and regulation-oriented (Europe) approaches, the legal education system in Ukraine demonstrates a dangerous inertia, creating a strategic gap between the training of specialists and the demands of modernity.

The key result of the research is the substantiation that mechanically copying foreign experience is counterproductive. Instead, an original hybrid, forward-looking model of reform is proposed, based on a two-level approach: the introduction of a mandatory core module "Digital Legal Literacy" for all students and the creation of flexible interdisciplinary certificate programs for advanced specialization. This model is realistic for implementation in Ukrainian conditions, as it allows for the rational allocation of resources, providing mass basic training and targeted training of highly specialized personnel in cooperation with the market. The implementation of this proposal will not only reduce the lag but also turn the challenge of AI into a unique opportunity for the Ukrainian legal system.

Prospects for further exploration in this area are broad and multifaceted. Firstly, there is an urgent task of developing detailed syllabi, methodological materials, and evaluation criteria for the proposed core module and certificate programs. Secondly, the impact of AI on specific legal professions (judge, prosecutor, advocate, notary) requires separate in-depth research and the development of relevant professional development programs. Thirdly, an important direction is the analysis of the legislative and organizational changes necessary for the effective implementation of educational reform, including updating higher education standards and accreditation requirements.

BIBLIOGRAPHY:

1. American Bar Association. ABA Profile of the Legal Profession 2024. *American Bar Association Website*. 2024. URL: <https://www.americanbar.org/news/profile-legal-profession/>
2. Villasenor, J. Generative Artificial Intelligence and the Practice of Law: Impact, Opportunities, and Risks. *Minnesota Journal of Law, Science & Technology*. 2024. Vol. 25. Iss. 2. pp. 25–48. URL: <https://scholarship.law.umn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1563&context=mjlst>
3. Georgetown Law. Master of Law and Technology (M.L.T.). *Georgetown Law Website*. 2025. URL: <https://curriculum.law.georgetown.edu/llm/llm-programs-non-lawyers/masters-law-technology/>
4. Stanford Law School. Policy Practicum: AI For Legal Help. *Stanford Law School Website*. 2025. URL: <https://law.stanford.edu/courses/policy-practicum-ai-for-legal-help/>
5. Council of Europe. Council of Europe adopts first international treaty on artificial intelligence. *Council of Europe Newsroom*. 2024. URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/-/council-of-europe-adopts-first-international-treaty-on-artificial-intelligence>
6. Council of Bars and Law Societies of Europe. CCBE considerations on the legal aspects of artificial intelligence. *CCBE Website*. 2020. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/IT_LAW/ITL_Guides_recommendations/EN_ITL_20200220_CCBE-considerations-on-the-Legal-Aspects-of-AI.pdf
7. MIT. MIT Computational Law Report. *MIT Website*. 2025. URL: <https://law.mit.edu/>
8. Summer Schools in Europe. AI, Legal Technology and Operations. *Summer Schools in Europe Website*. 2025. URL: <https://www.summerschoolsineurope.eu/course/legal-technology-and-operations/>
9. IJIS Institute. Artificial Intelligence in Justice and Public Safety. *IJIS technology and architecture committee White Paper*. 2022. URL: https://ijis.org/wp-content/uploads/2022/01/IJIS_White_Paper_Artificial_Intelligence_FINAL.pdf
10. Комітет з питань освіти, науки та інновацій Верховної Ради України. Проект концепції розвитку юридичної освіти. *Веб-портал Верховної Ради України*. 2020. URL: https://kno.rada.gov.ua/news/main_news/75465.html
11. Cross, M. SRA approves '£2 letter' AI law firm Garfield. *The Law Society Gazette*. 2025. URL: <https://www.lawgazette.co.uk/news/sra-approves-2-letter-ai-law-firm/5123191.article>
12. Dolin, R. Legal Technology & Informatics: Syllabus. *Legal Design Lab Website*. 2012. URL: <https://www.legaltechdesign.com/wp-content/uploads/2014/05/LegalTechnologyInformaticsSyllabus1.pdf>
13. UCLA Law. Artificial Intelligence Law. *UCLA Law Website*. 2025. URL: <https://law.ucla.edu/academics/curriculum/artificial-intelligence-law>
14. Закон і Бізнес. Вебінар «Штучний інтелект: практичні та етичні питання у роботі юриста». *Вебсайт видання Закон і Бізнес*. 2025. URL: <https://zib.com.ua/ua/166993.html>

REFERENCES:

1. American Bar Association. (2024). ABA Profile of the Legal Profession 2024. *American Bar Association Website*. Retrieved from: <https://www.americanbar.org/news/profile-legal-profession/>
2. Villasenor, J. (2024). Generative Artificial Intelligence and the Practice of Law: Impact, Opportunities, and Risks. *Minnesota Journal of Law, Science & Technology*. Volume 25 Issue 2, pp. 25–48. Retrieved from: <https://scholarship.law.umn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1563&context=mjlst>
3. Georgetown Law. (2025). Master of Law and Technology (M.L.T.). *Georgetown Law Website*. Retrieved from: <https://curriculum.law.georgetown.edu/llm/llm-programs-non-lawyers/masters-law-technology/>
4. Stanford Law School. (2025). Policy Practicum: AI For Legal Help. *Stanford Law School Website*. Retrieved from: <https://law.stanford.edu/courses/policy-practicum-ai-for-legal-help/>
5. Council of Europe. (2024). Council of Europe adopts first international treaty on artificial intelligence. *Council of Europe Newsroom*. Retrieved from: <https://www.coe.int/en/web/portal/-/council-of-europe-adopts-first-international-treaty-on-artificial-intelligence>
6. Council of Bars and Law Societies of Europe. (2020). CCBE considerations on the legal aspects of artificial intelligence. *CCBE Website*. Retrieved from: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/IT_LAW/ITL_Guides_recommendations/EN_ITL_20200220_CCBE-considerations-on-the-Legal-Aspects-of-AI.pdf
7. MIT. (2025). MIT Computational Law Report. *MIT Website*. Retrieved from: <https://law.mit.edu/>
8. Summer Schools in Europe. (2025). AI, Legal Technology and Operations. *Summer Schools in Europe Website*. Retrieved from: <https://www.summerschoolsineurope.eu/course/legal-technology-and-operations/>
9. IJIS Institute. (2022). Artificial Intelligence in Justice and Public Safety. *IJIS technology and architecture committee White Paper*. Retrieved from: https://ijis.org/wp-content/uploads/2022/01/IJIS_White_Paper_Artificial_Intelligence_FINAL.pdf
10. Komitet z pytan osvity, nauky ta innovatsii Verkhovnoi Rady Ukrainy. (2020). Proiekt konseptsii rozvytku yurydychnoi osvity. *Web-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy [Committee on Education, Science and Innovations of the Verkhovna Rada of Ukraine]*. (2020). *Draft Concept for the Development of Legal Education*. *Web Portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: https://kno.rada.gov.ua/news/main_news/75465.html
11. Cross, M. (2025). SRA approves '£2 letter' AI law firm Garfield. *The Law Society Gazette*. Retrieved from: <https://www.lawgazette.co.uk/news/sra-approves-2-letter-ai-law-firm/5123191.article>
12. Dolin, R. (2012). Legal Technology & Informatics: Syllabus. *Legal Design Lab Website*. Retrieved from: <https://www.legaltechdesign.com/wp-content/uploads/2014/05/LegalTechnologyInformaticsSyllabus1.pdf>
13. UCLA Law. (2025). Artificial Intelligence Law. *UCLA Law Website*. Retrieved from: <https://law.ucla.edu/academics/curriculum/artificial-intelligence-law>
14. Zakon i Biznes. (2025). Webinar «Shtuchnyi intelekt: praktichni ta etichni pytannia u roboti yurysta». *Vebsait vydan-nia Zakon i Biznes [Law and Business]*. (2025). *Webinar "Artificial Intelligence: Practical and Ethical Issues in the Work of a Lawyer"*. *Law and Business website*. Retrieved from: <https://zib.com.ua/ua/166993.html>

Стаття надійшла до редакції 07.07.2025

Рекомендована до друку 28.07.2025

Опублікована 01.10.2025

СЕКЦІЯ 5 КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК [34.03:343.1]:355.271

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-3-10>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Калініна Ольга Валентинівна,
аспірантка кафедри національного,
міжнародного права та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету
olha.kalinina@university.kherson.ua
orcid.org/0009-0004-7372-6504

У статті **поставлено за мету** дослідження правових засад реалізації принципів кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Для досягнення поставленої мети та отримання об'єктивних результатів було застосовано комплекс загальнонаукових та спеціально-правових методів, а саме: діалектичний, системно-структурний, формально-юридичний та метод аналізу і синтезу. **Результати та висновки такої діяльності.** У статті виконано комплексне дослідження сутності принципів кримінального процесу, визначено їх роль як базових орієнтирів у функціонуванні системи правосуддя. Здійснено узагальнення наукових підходів до розуміння принципів кримінального провадження, розкрито їх регулятивну, гарантійну та системоутворюючу функції. Визначено, що саме в період дії воєнного стану принципи набувають особливого значення як засіб забезпечення балансу між публічними інтересами держави та охороною прав і свобод людини.

Проаналізовано особливості правового регулювання кримінального процесу у воєнний час, визначено напрями трансформації процедурних норм та механізмів реалізації основоположних принципів. Здійснено характеристику проблем, пов'язаних з обмеженням доступу до правосуддя, ускладненням збирання доказів, визначенням територіальної підсудності та організацією судових засідань в екстремальних умовах. Виконано аналіз особливостей тлумачення й застосування окремих процесуальних норм, здійснено оцінку їх впливу на гарантії прав людини. Узагальнено, що функціонування кримінального провадження в умовах воєнного стану потребує не лише нормативного врегулювання, а й постійного доктринального осмислення, аби уникнути девальвації основоположних принципів правосуддя. Дослідження підтверджує необхідність пошуку оптимального балансу між захистом державних інтересів і забезпеченням фундаментальних прав людини.

Ключові слова: кримінальне провадження, принципи права, принципи кримінального провадження, воєнний стан, права людини, гарантії правосуддя, процесуальні норми.

LEGAL PRINCIPLES OF IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Kalinina Olha Valentynivna,
Postgraduate Student at the Department of National,
International Law and Law Enforcement
Kherson State University
olha.kalinina@university.kherson.ua
orcid.org/0009-0004-7372-6504

The article **aims** to study the legal principles of the principles of criminal proceedings in the conditions of martial law.

To achieve this goal and objective results, a complex of general scientific and special-legal methods was applied, namely: dialectical, system-structural, formal legal and method of analysis and synthesis. **Results and conclusions of such activity.** The article performs a comprehensive study of the essence of the principles of criminal process, defines their role as basic guidelines in the functioning of the justice system. Summarizing scientific approaches to understanding the principles of criminal proceedings, their regulatory, warranty

and system – forming functions are revealed. It is determined that it is during the period of martial law that the principles are of particular importance as a means of ensuring the balance between the public interests of the state and the protection of human rights and freedoms.

The peculiarities of legal regulation of criminal process in wartime are analyzed, the directions of transformation of procedural norms and mechanisms of implementation of fundamental principles are determined. The problems related to restriction of access to justice, complication of evidence, determination of territorial jurisdiction and organization of court sessions in extreme conditions were characterized. Analysis of the peculiarities of interpretation and application of individual procedural norms was carried out, their influence on the guarantees of human rights was evaluated. It is summarized that the functioning of criminal proceedings in martial law requires not only regulatory settlement, but also constant doctrinal understanding in order to avoid the devaluation of the fundamental principles of justice. The study confirms the need to find the optimal balance between protecting state interests and ensuring fundamental human rights.

Keywords: criminal proceedings, principles of law, principles of criminal proceedings, martial law, human rights, justice guarantees, procedural rules.

Вступ. Актуальність дослідження теми «Правові засади реалізації принципів кримінального провадження в умовах воєнного стану» зумовлюється тим, що сучасні умови збройної агресії РФ проти України поставили перед системою кримінального юстиції безпрецедентні виклики, які потребують нормативного, організаційного та доктринального переосмислення. Воєнний стан суттєво ускладнює реалізацію основоположних принципів кримінального процесу, зокрема законності, доступу до правосуддя, змагальності, рівності сторін і забезпечення права на захист, адже в екстремальних обставинах виникає необхідність у гнучких процедурах та розширенні повноважень органів досудового розслідування і прокуратури.

Дослідження правових засад реалізації принципів кримінального провадження в умовах воєнного стану виступає важливим аспектом для формування ефективного механізму функціонування кримінального процесу, який би, з одного боку, відповідав потребам національної безпеки та дозволяв забезпечувати оперативне реагування на злочини в умовах війни, а з іншого – гарантував дотримання міжнародних стандартів прав людини та не допускав звуження змісту і обсягу базових правових гарантій. Наукове опрацювання правових засад реалізації принципів кримінального провадження у воєнний час сприятиме вдосконаленню законодавства та виробленню належних орієнтирів для правозастосовної практики.

Метою статті є дослідження правових засад реалізації принципів кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Для досягнення поставленої мети та отримання об'єктивних результатів було застосовано комплекс загальнонаукових та спеціально-правових методів, а саме: діалектичний, системно-структурний, формально-юридичний та метод аналізу і синтезу.

1. Принципи кримінального провадження

Принципи права становлять собою фундаментальні, керівні ідеї, що визначають сутність правового регулювання суспільних відносин та слугують основою для формування і застосування правових норм. У науковому дискурсі вони розглядаються як елементи, що забезпечують системну єдність, внутрішню несуперечливість і соціальну ефективність правової системи. Значення принципів права полягає в тому, що вони не лише окреслюють загальні вектори розвитку законодавства, а й виступають критерієм оцінки його відповідності демократичним цінностям. Таким чином, правові принципи виконують регулятивну,

системоутворюючу, інтерпретаційну та ідеологічну функції, забезпечуючи стабільність, передбачуваність і справедливість правових відносин у суспільстві.

На думку М.О. Тимошенко «Визначення поняття «загальних засад кримінального провадження» у Главі 2 КПК України свідчить про принциповість та фундаментальність тих положень, на яких має бути засноване кримінальне провадження» (Тимошенко, 2015). При цьому слід зауважити, що самого визначення поняття «засади кримінального провадження/принципи кримінального провадження» КПК України не містить, тому перед науковою спільнотою стоїть завдання сформулювати його уніфіковане та вичерпне визначення, що сприятиме системному тлумаченню і належній реалізації цих засад на практиці, а також підвищенню ефективності правосуддя (Верховна Рада України, 2012). Так, О.Ю. Дидич визначає принципи (засади) кримінального провадження як «закріплені в законі основоположні правові ідеї, які врегульовують суспільні відносини, що виникають із моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчуються виконанням судових рішень, та, діючи системно, відповідають реаліям сьогодення, характеризуються універсальністю й непорушністю, визначають векторну спрямованість, форму та зміст кримінального судочинства з метою захисту прав, свобод і законних інтересів його суб'єктів для досягнення завдань, поставлених перед кримінальним процесом» (Дидич, 2016). Як зауважують Н.С. Моргун, В.В. Седакова та С.В. Бондар основоположні положення кримінального провадження, закріплені в законі, визначають його доктрину, обов'язкові правила та процесуальну форму діяльності, забезпечуючи гарантії прав і свобод людини та справедливості розслідування й судового розгляду, виступають базовою основою для інших процесуальних інститутів, слугують підґрунтям для вирішення суперечливих питань і розвитку процесуальної форми (Моргун, Седакова, Бондар, 2022).

Аналіз закріплених у кримінально-процесуальному законодавстві принципів дозволяє визначити наступні критерії їх класифікації: за змістом та спрямованістю (загально-правові, міжгалузеві та власне галузеві – кримінально-процесуальні), за функціональним призначенням (організаційні, гарантійні, регулятивні), за сферою дії (досудові, судові, універсальні), за джерелом закріплення (конституційні, принципи визначення у міжнародних стандартах і у кримінально-процесуальному законодавстві) та ін.

Наприклад, у відповідності до такого критерію класифікації принципів кримінального процесу, як джерело закріплення виділяють конституційні принципи, які є основою для всієї правової системи, принципи, визначені в міжнародних стандартах, що відображають зобов'язання України перед міжнародною спільнотою, та принципи, закріплені в кримінально-процесуальному законодавстві, які деталізують порядок і процедури здійснення кримінального провадження. Так, принципи судочинства, які закріплені в Конституції України (ст. 129) (Верховна Рада України, 1996), становлять фундамент правової системи й визначають зміст та спрямованість правосуддя, забезпечують демократичний характер судової влади, захист прав і свобод людини, прозорість, неупередженість та ефективність правосуддя. Конституційне закріплення цих принципів гарантує їх обов'язковість, а порушення тягне за собою скасування судових рішень та притягнення до відповідальності причетних осіб. Як зауважує М.О. Тимошенко «судочинство, а точніше правосуддя, розглядається в Конституції України, як окремий вид державної діяльності, і як раз у принципах знаходить вираз специфіки такої діяльності» (Тимошенко, 2015).

Зокрема, Глава 2 КПК України містить наступний перелік загальних засад кримінального провадження «верховенство права; законність; рівність перед законом і судом; повага до людської гідності; забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла чи іншого володіння особи; таємниця спілкування; невтручання у приватне життя; недоторканність права власності; презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; забезпечення права на захист; доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень; змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; безпосередність дослідження показань, речей і документів; забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; публічність; диспозитивність; гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; розумність строків; мова, якою здійснюється кримінальне провадження» (Верховна Рада України, 2012). Зауважимо, що принципи, закріплені у КПК України, формують комплексну систему, яка забезпечує захист прав людини і дотримання демократичних засад у кримінальному провадженні. Ці принципи можна умовно поділити на дві основні групи: перша група включає конституційні та загально-правові принципи, такі як верховенство права, законність та повага до людської гідності, які створюють загальний фундамент для здійснення правосуддя; друга група – специфічні процесуальні принципи (наприклад, змагальність сторін, презумпція невинуватості), які деталізують процедуру кримінального провадження і виступають основними гарантіями прав його учасників. Слід зауважити, що взаємозв'язок цих двох груп принципів забезпечує справедливе та ефективне кримінальне правосуддя.

Слушною на нашу думку є позиція І.Л. Беспалько який у системі принципів кримінального процесу виділяє підсистему принципів, яка відображає змагальний тип кримінального процесу та підсистему принципів, яка відображає розшуковий тип кримінального процесу (Беспалько, 2011). Значення такого підходу полягає в тому, що він дозволяє глибше зрозуміти функціональну спрямованість і внутрішню логіку кримінального провадження, а також чіткіше визначити баланс між роллю та процесуальними можливостями сторін. Змагальна підсистема принципів забезпечує рівність процесуальних прав та обов'язків учасників, відкритість і гласність процесу, формує умови для ефективної реалізації права на захист в межах кримінального провадження. Натомість розшукова підсистема відображає активну, ініціативну діяльність органів досудового розслідування, спрямовану на своєчасне, повне та об'єктивне встановлення обставин кримінального правопорушення. Розмежування підсистем сприяє уникненню колізій і протиріч у правозастосуванні, допомагає визначити, який тип принципів домінує на конкретній стадії кримінального процесу, та забезпечує узгодженість процесуальних дій. Крім того, такий підхід слугує методологічним орієнтиром для подальшого розвитку кримінального процесуального законодавства з урахуванням специфіки кожної підсистеми та сучасних тенденцій правового регулювання.

Міжнародні стандарти які закріплюють принципи кримінального провадження знайшли своє відображення в ряді міжнародно-правових актів, зокрема таких як: Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини, 1950 р.), Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 р.), Європейська Хартія про статус суддів (1998 р.), рішення Європейського суду з прав людини та ін. Наприклад, ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визначає, що «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення» (Рада Європи, 1950). Слід зауважити, що міжнародні стандарти, що закріплюють принципи кримінального провадження, мають ключове значення як універсальні орієнтири правосуддя, оскільки визначають мінімальні гарантії справедливого кримінального провадження та зобов'язують держави-учасниці забезпечувати їх реальне втілення у національних правових системах.

Отже, принципи кримінального провадження – це законодавчо закріплені фундаментальні ідеї та норми, які відображають доктрину кримінального процесу, визначають суть, зміст і процесуальну форму кримінального судочинства, виступають системним орієнтиром для правозастосовної діяльності, забезпечують баланс між публічними інтересами та захистом прав, свобод і законних інтересів учасників провадження.

Вони мають універсальний і стабільний характер, формують процесуальну форму здійснення кримінального судочинства, слугують методологічним підґрунтям для тлумачення та реалізації інших правових норм, забезпечуючи справедливість, ефективність та дотримання прав людини.

2. Реалізація принципів кримінального провадження в умовах воєнного стану

Воєнний стан як особливий правовий режим суттєво впливає на функціонування усієї правової системи, адже в умовах збройної агресії держава змушена поєднувати забезпечення національної безпеки з дотриманням фундаментальних прав і свобод людини. Зокрема, Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 64/2022 «у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України» введено військовий стан в Україні (Президент України, 2022). Відповідно до п. 3 Указу «У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»» (Президент України, 2022).

Функціонування кримінального провадження в умовах воєнного стану супроводжується низкою системних проблем, які обумовлені поєднанням загальних викликів, притаманних особливому правовому режиму, та специфічних загроз, пов'язаних із безпосереднім перебігом бойових дій., зокрема, визначальним чинником ускладнень є необхідність балансування між завданнями забезпечення національної безпеки та дотриманням фундаментальних прав і свобод людини. Серед складнощів кримінального провадження в умовах воєнного стану можна виділити наступні: в умовах воєнного стану обмежуються права учасників кримінального провадження, що знижує рівень гарантій справедливого суду; доступ до правосуддя ускладнюється через руйнування інфраструктури судових і правоохоронних органів, евакуацію установ та небезпеку для учасників процесу; виникають проблеми з визначенням територіальної підсудності у зв'язку з окупацією і переміщенням судів; збір доказів у зоні бойових дій і на тимчасово окупованій території стає проблематичним через руйнування інфраструктури судових і правоохоронних органів та обмежений доступ до свідків чи потерпілих; забезпечення участі сторін у процесі ускладнюється через евакуацію, перебування за кордоном та недостатній розвиток дистанційних технологій; органи правосуддя перевантажені великою кількістю нових кримінальних правопорушень, зокрема військових, воєнних та «коллабораційних»; баланс між забезпеченням національної безпеки і дотриманням прав людини часто зміщується на користь обмежень, що створює ризики зловживань; виконання процесуальних рішень у зоні бойових дій та тимчасово окупованих територій є об'єктивно ускладненим або неможливим. Так,

законодавці у пояснювальній записці до проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного, надзвичайного стану» зауважують, що «для забезпечення ефективності здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану Верховною Радою України було прийнято низку Законів України, яким внесено зміни та доповнення до кримінального процесуального законодавства України в частині оптимізації повноважень слідчого, прокурора, слідчого судді, керівника органу прокуратури під час здійснення досудового розслідування в умовах введення в Україні або окремих її місцевостях воєнного, надзвичайного стану, проведення анти-терористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації та/або інших держав проти України» (Народні депутати України, 2022).

Стаття 615 Розділу IX-1 КПК України «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану» встановлює особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану, адаптуючи процесуальні норми до надзвичайних обставин, зокрема, передбачаючи низку винятків для забезпечення безперервності і ефективності правосуддя. Наприклад, у разі технічної неможливості доступу до реєстрів або інформаційних систем, рішення можуть прийматися в обхід звичних процедур, а повноваження слідчого судді може тимчасово виконувати керівник прокуратури, також допускаються зміни в процедурах, що стосуються затримання осіб, строків тримання під вартою та досудового розслідування (Верховна Рада України, 2012). Ці норми спрямовані на те, щоб правоохоронні органи могли продовжувати свою роботу, навіть коли традиційні механізми стають неможливими через бойові дії або інші фактори, пов'язані з воєнним станом.

Загалом, Розділ IX-1 КПК України, вносить корективи у принципи кримінального процесу, адаптуючи їх до реалій воєнного часу. Хоча основні засади, такі як законність, верховенство права, право на захист, змагальність сторін та доступ до правосуддя зберігаються, їх реалізація набуває гнучкого характеру. Наприклад, принцип законності та верховенства права вимагає суворого дотримання всіх норм кримінального процесуального законодавства, але в умовах воєнного стану можливі відступи від стандартних процедур. Зокрема, п. 1 ст. 615 КПК України дозволяє приймати рішення про початок досудового розслідування без негайного внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань закріплюючи норму у відповідності до якої якщо відсутня технічна можливість доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань, то «рішення про початок досудового розслідування приймає дізнавач, слідчий, прокурор, про що вноситься відповідна постанова, яка повинна містити відомості, передбачені частиною п'ятою статті 214 цього Кодексу. У невідкладних випадках до винесення дізнавачем, слідчим, прокурором постанови про початок досудового розслідування може бути проведений огляд місця події (постанова приймається невідкладно після завершення огляду)» (Верховна Рада України, 2012).

Узагальнюючи зміст положень розділу IX-1 КПК України, слід констатувати, що законодавець прагне зберегти дієвість базових принципів кримінального провадження навіть в умовах воєнного стану. Особливу увагу приділено таким засадам, як право на захист, забезпечення доступу до правосуддя, гласність процесу та можливість судового контролю за ключовими процесуальними рішеннями. Водночас здійснюється суттєва трансформація процесуальної моделі, яка проявляється у перерозподілі функціональних повноважень між учасниками кримінального провадження, зокрема у посиленні ролі прокурора, який у низці випадків наділяється повноваженнями, характерними для слідчого судді.

Зaproваджені механізми дозволяють адаптувати кримінальний процес до екстремальних умов та забезпечити його безперервність, однак водночас породжують ризики зниження рівня гарантій прав і свобод людини у кримінальному провадженні. Зокрема, розширення дискреції прокуратури, гнучке регулювання процесуальних строків, а також можливість відтермінування окремих процедур створюють потенційні передумови для обмеження реального змісту принципу верховенства права, рівності сторін та розумності строків судового розгляду. У цьому аспекті особливої ваги набуває питання балансування між необхідністю оперативного реагування держави на виклики воєнного часу та дотриманням міжнародних стандартів захисту прав людини.

Таким чином, положення розділу IX-1 КПК України можна розглядати як винятковий правовий режим, що спрямований на забезпечення функціонування кримінального процесу в умовах воєнного стану, проте одночасно потребує подальшого доктринального осмислення та практичного контролю за метою недопущення девальвації засадничих принципів правосуддя.

Висновки. Розгляд проблематики реалізації принципів кримінального провадження в умовах воєнного стану свідчить про необхідність поєднання стабільності фундаментальних засад правосуддя із гнучкістю їх практичного застосування. Принципи, закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві та міжнародних актах, становлять єдину систему, що гарантує дотримання прав людини, справедливості і законності провадження. Воєнний стан не скасовує цих положень, однак вносить істотні корективи у порядок їх реалізації, зумовлені специфікою надзвичайних обставин. Аналіз норм розділу IX-1 КПК України засвідчує прагнення законодавця зберегти дію ключових гарантій, насамперед права на захист, доступу до правосуддя та контролю за процесуальною діяльністю, при цьому допускається перерозподіл функцій між органами правосуддя і прокуратурою. Таке розширення дискреційних повноважень прокурора, а також гнучке тлумачення строків та процесуальних процедур створюють умови для безперервності правосуддя, але водночас знижують рівень забезпечення прав людини.

Функціонування кримінального процесу в умовах воєнного стану відбувається у площині пошуку балансу між потребами національної безпеки та обов'язком гарантувати справедливості судочинства, що забезпечує адаптацію процесу

до екстремальних викликів, проте потребує подальшого теоретичного осмислення й постійного контролю з боку правозастосовних органів для запобігання звуженню змісту та обсягу основоположних принципів кримінального провадження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тимошенко М.О. Загальні засади(принципи) кримінального провадження в системі принципів права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія Право*. 2015, Випуск 35. Частина 1. Том 3. С.132-135. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/14927/1/%D0%97%D0%90%D0%93%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%86%D0%20%D0%97%D0%90%D0%A1%D0%90%D0%94%D0%98%D0%20%D0%9F%D0%A0%D0%98%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%9F%D0%98%D0%29%D0%9A%D0%A0%D0%98%D0%9C%D0%86%D0%9D%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%9E%D0%93%D0%9E%D0%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%92%D0%90%D0%94%D0%96%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF.pdf> (дата звернення: 14.06.2025)
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n430> (дата звернення: 16.06.2025)
3. Дидич О.Ю. Поняття та особливості принципів кримінального провадження. *Актуальні проблеми держави і права*. 2016. С. 51-56. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/739397c3-aa5e-4302-9dff-6f1ceea81cc2/content> (дата звернення: 11.06.2025)
4. Моргун Н.С., Сєдакова В.В., Бондар С.В. Засади кримінального провадження: поняття та сутність. *Приватне та публічне право*. №2/2022. С. 34-39. URL: http://pp-law.in.ua/archive/2_2022/6.pdf (дата звернення: 03.06.2025)
5. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4760> (дата звернення: 04.06.2025)
6. Беспалько І.Л. Система принципів кримінального процесу та проблема їх класифікації: монографія. Х.: Вид-во «ФІНН», 2011. 216 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15228/1/Bespalko_2011.pdf (дата звернення: 12.06.2025)
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Рада Європи від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 13.06.2025)
8. Про введення воєнного стану в Україні Указу Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 20.06.2025)
9. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 18.06.2025)
10. Пояснювальна записка до проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного, надзвичайного стану»: Народні депутати України від 20.03.2022р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/72cc5b2a-10b8-4938-a439-23ebd8b1c717> (дата звернення: 11.06.2025)

REFERENCES:

1. Tymoshenko M.O. Zahalni zasady (pryntsyipy) kryminalnoho provadzhennia v systemi pryntsyipiv prava [General principles (principles) of criminal proceedings in the system of principles of law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Seriya Pravo*. 2015, Vypusk 35. Chastyna 1. Tom 3. S.132-135. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/14927/1/%D0%97%D0%90%D0%93%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%86%D0%20%D0%97%D0%90%D0%A1%D0%90%D0%94%D0%98%D0%20%D0%9F%D0%A0%D0%98%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%9F%D0%98%D0%29%D0%9A%D0%A0%D0%98%D0%9C%D0%86%D0%9D%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%9E%D0%93%D0%9E%D0%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%92%D0%90%D0%94%D0%96%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF.pdf> [in Ukrainian]

2. Kryminalnyi protsesualnykh kodeks Ukrainy [The Criminal Procedure Code of Ukraine] vid 13.04.2012 r. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n430> [in Ukrainian]

3. Dydych O.Yu. Poniattia ta osoblyvosti pryntsyviv kryminalnoho provadzhennia [The concept and peculiarities of the principles of criminal proceedings]. Aktualni problemy derzhavy i prava. 2016. S. 51-56. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/739397c3-aa5e-4302-9dff-6f1ccea81cc2/content> [in Ukrainian]

4. Morhun N.S., Siedakova V.V., Bondar S.V. Zasady kryminalnoho provadzhennia: poniattia ta sutnist [Principles of criminal proceedings: concept and essence]. Pryvatne ta publichne pravo. № 2/2022. S. 34-39. URL: http://pp-law.in.ua/archive/2_2022/6.pdf [in Ukrainian]

5. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4760> [in Ukrainian]

6. Bepalko I.L. Systema pryntsyviv kryminalnoho protsesu ta problema yikh klasyfikatsii [The system of criminal principles and the problem of their classification]: monohrafiia. Kh.: Vyd-vo «FINN», 2011. 216 s. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15228/1/Bespalko_2011.pdf [in Ukrainian]

7. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention on the Protection of Human Rights and Fun-

damental Freedoms]: Rada Yevropy vid 04.11.1950 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian]

8. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [On the introduction of martial law in Ukraine]: Ukazu Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 r. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> [in Ukrainian]

9. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [On the legal regime of martial law]: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 r. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian]

10. Poiasniuvalna zapyska do proiektu Zakonu "Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo udoskonalennia poriadku zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho, nadzvychainoho stanu" [Explanatory note to the project of the Law "On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine on Improving the Procedure for Criminal Proceedings in Conditions of Military, Emergency"]: Narodni deputaty Ukrainy vid 20.03.2022 r. URL: [blob: https://itd.rada.gov.ua/72cc5b2a-10b8-4938-a439-23ebd8b1c717](https://itd.rada.gov.ua/72cc5b2a-10b8-4938-a439-23ebd8b1c717) [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 03.09.2025

Рекомендована до друку 12.09.2025

Опублікована 01.10.2025

УДК 316.37-053.2-058.5/.7:342.722:343.13
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-3-11>

ОКРЕМІ ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ ВРАЗЛИВИХ ОСІБ

Сотула Олександр Сергійович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету
sotula6464@gmail.com
orcid.org/0000-0003-4633-4500

Гавловська Аліна Олександрівна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету
ahavlovska@ksu.ks.ua
orcid.org/0000-0002-7973-7560

Метою статті є здійснення комплексного юридичного аналізу нормативно-правових засад та практичних механізмів забезпечення ефективності принципів кримінального провадження для вразливих учасників кримінального процесу в Україні, виявлення наявних прогалин та ризиків і обґрунтування рекомендацій щодо їх усунення з урахуванням особливостей ролей учасників кримінальних процесуальних правовідносин.

Методи. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально правові методи, зокрема діалектичний, формально-юридичний (догматичний), герменевтичний, метод системного аналізу, метод теоретичного узагальнення.

Результати. На основі аналізу національного законодавства, практики правозастосовної діяльності судів, доктринальних джерел та емпіричних спостережень:

- окреслено принцип рівності учасників кримінального процесу як можливості осіб не лише брати участь у провадженні, а й ефективно впливати на його хід керуючись своїми законними інтересами;
- ідентифіковано ключові категорії вразливих учасників (підозрювані / обвинувачені з психічними чи інтелектуальними порушеннями, неповнолітні, особи з інвалідністю, іноземці/особи, які не володіють державною мовою, травмовані потерпілі) та їхні специфічні процесуальні потреби;
- проаналізовано нормативно-правову базу й практику, виявлено фрагментарність регулювання спеціальних заходів для підозрюваних у порівнянні зі свідками та нестачу чітких процедур оцінки вразливості;
- досліджено механізми забезпечення рівності учасників та сторін провадження (залучення перекладача, адаптовані процедури, документування заходів) та вимог до них);

Висновки. Належне дотримання права вразливих учасників кримінального провадження є елементом права на судовий захист, принципів доступності правосуддя та рівності учасників провадження. Відсутність єдиного визначення поняття «вразливі особи» у процесуальному законодавстві спричиняє фрагментарність правового регулювання й ускладнює його застосування. Аналіз чинних норм і практики свідчить про існування різних видів процесуальних вразливостей, кожна з яких потребує специфічних гарантій. Наявна нормативна база лише частково забезпечує захист таких осіб і містить суттєві прогалини.

Ключові слова: кримінальне провадження, рівність сторін, учасники кримінального провадження, право на справедливий суд, доступ до суду, судовий розгляд, досудове розслідування, перекладач, неповнолітні особи.

CERTAIN PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCEDURE IN THE CONTEXT OF PROTECTING PROCEDURAL RIGHTS OF VULNERABLE PERSONS

Sotula Oleksandr Serhiiiovych,
Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of National, International Law and Law Enforcement
Kherson State University
sotula6464@gmail.com
orcid.org/0000-0003-4633-4500

Havlovskaya Alina Oleksandrivna,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Acting Head of the Department of National, International Law and Law Enforcement
Kherson State University
ahavlovskaya@ksu.ks.ua
orcid.org/0000-0002-7973-7560

The purpose of this article is to conduct a comprehensive legal analysis of the regulatory and legal framework and practical mechanisms for ensuring the effectiveness of criminal proceedings for vulnerable participants in the criminal process in Ukraine, to identify existing gaps and risks, and to justify recommendations for their elimination, taking into account the specific roles of participants in criminal procedural legal relations.

Methods. The methodological basis of the study consists of general scientific and special legal methods, in particular dialectical, formal-legal (dogmatic), hermeneutic, systematic analysis, and theoretical generalization methods.

Results. Based on an analysis of national legislation, court enforcement practices, doctrinal sources and empirical observations:

- the principle of equality of participants in criminal proceedings has been outlined as the ability of individuals not only to participate in proceedings, but also to effectively influence their course in accordance with their legitimate interests;
- key categories of vulnerable participants (suspects/defendants with mental or intellectual disabilities, minors, persons with disabilities, foreigners/persons who do not speak the official language, traumatised victims) and their specific procedural needs have been identified;
- The regulatory framework and practice have been analysed, revealing the fragmentary nature of the regulation of special measures for suspects compared to witnesses and the lack of clear vulnerability assessment procedures.
- mechanisms for ensuring the equality of participants and parties to proceedings (involvement of interpreters, adapted procedures, documentation of measures) and requirements for them were examined;

Conclusions. Proper observance of the rights of vulnerable participants in criminal proceedings is an element of the right to judicial protection, the principles of accessibility of justice and equality of participants in proceedings. The absence of a single definition of the concept of 'vulnerable persons' in procedural law leads to fragmentation of legal regulation and complicates its application. An analysis of current regulations and practice shows that there are different types of procedural vulnerabilities, each of which requires specific guarantees. The existing regulatory framework only partially protects such persons and contains significant gaps.

Keywords: criminal proceedings, equality of parties, participants in criminal proceedings, right to a fair trial, access to court, court proceedings, pre-trial investigation, interpreter, minors.

Вступ. Одне з ключових завдань вітчизняної юридичної науки, законодавчої діяльності та правозастосування полягає в закріпленні демократичних принципів, що забезпечують формування правової держави й реальну охорону прав і свобод людини за допомогою ефективних правових механізмів. Метою побудови правової держави є створення такого правового порядку, в якому кожна особа матиме стійку можливість захищати свої права, свободи та інтереси засобами права. За таких умов особливу вагу набувають фундаментальні принципи судочинства, зокрема доступ до правосуддя та гарантована рівність усіх учасників процесу перед законом і судом.

Попри те, що засада рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом прямо передбачена у пункті другого частини третьої статті 129 Конституції України (Конституція України, 1996), у діючому кримінально-процесуальному законі недостатньо регламентовані питання щодо забезпечення принципу доступу до правосуддя вразливих учасників кримінального процесу.

Інформаційно-аналітичний центр Міжнародної спільноти з прав людини (IAC ISHR) у 2024 році провів опитування адвокатів різних практик з метою з'ясування їх думки щодо рівня дотримання рівності сторін у судовому

провадженні. Отримані дані свідчать про системність проблеми:

- 69,8% респондентів вказали, що більш ніж у 75% справ регулярно стикаються з порушенням цього принципу;
- 18,8% повідомили про такі випадки у половині чи навіть більшій частині своїх справ (50–75%);

Загалом 88,6% опитаних констатували, що нерівність сторін у судовому процесі має регулярний характер (Юридична газета, випуск від 13.03.2025).

На нашу думку, очевидним є той факт, що найбільш критичним порушенням принципу рівності учасників кримінального провадження є в тих категоріях справ, у яких беруть участь вразливі особи. Саме тому, вважаємо обрану тему актуальною й такою що потребує наукового осмислення, жвавої дискусії в експертному середовищі та напрацювання практичних рекомендацій, що допоможуть поліпшити стан дотримання важливих вихідних засад кримінального процесу.

1. Теоретико-правові засади принципу рівності сторін у кримінальному процесі

Стаття 10 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) визначає, що «не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах, передбачених цим Кодексом, за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних

чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками.» (КПК, 2012). У даній нормі законодавець закладає основу політики протидії будь-яким проявам дискримінацій та процесуальних зловживань у ході кримінального провадження стосовно осіб, які за певними характеристиками (особистісними, соціально-економічними, національними, анатомічними тощо) можуть бути віднесені до категорії «вразливих» у контексті кримінальних процесуальних правовідносин.

Право на судовий захист є фундаментальною конституційною гарантією можливості особи звертатися до суду з метою відновлення чи захисту своїх прав, свобод та законних інтересів. Конституція України (ст. 55) закріплює, що Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (Конституція України, 1996). На рівні Acquis Європейського Союзу це право конкретизується у статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка встановлює право на справедливий і публічний розгляд справи судом (Конвенція, 1950). Таким чином, право на судовий захист є універсальною підвалиною реалізації інших (похідних) процесуальних прав та принципів.

Категорія «доступність правосуддя», у свою чергу, виступає важливою умовою реалізації права на судовий захист. Вона охоплює як інституційні, так і практичні аспекти здійсненості для кожної конкретної особи права на звернення до суду. На думку О.М. Овчаренко, «доступність правосуддя розглядається як принцип організації та діяльності судової влади, сутність якого полягає у відсутності фактичних і юридичних перешкод для звернення зацікавлених осіб до суду за захистом своїх прав та визначається як стан організації судової системи і юрисдикційної діяльності суду в демократичному суспільстві, який задовольняє потребу суспільства у вирішенні юридично значущих справ» (Овчаренко О.М., 2008). Доступність правосуддя означає не лише формальне існування судових органів, а й реальну можливість їхнього використання: належне територіальне розташування, фінансова посиленість судових витрат, доступність правової допомоги (в т.ч. безоплатної), відкритість інформації про процедури, а також гарантії процесуальної підтримки для вразливих категорій осіб. За відсутності забезпечення описаних умов, право на судовий захист ризикує залишитися суто декларативним.

Принцип рівності учасників судового процесу перед законом і судом можна оцінити як конкретизований прояв і права на судовий захист, і принципу доступності правосуддя. Його нормативне закріплення міститься у ст. 24 Конституції України та ст. 22 КПК, де визначено, що сторони кримінального провадження користуються рівними правами для відстоювання своїх позицій. У правотворчій практиці Європейського суду з прав людини (далі – Суд, ЄСПЛ) цей принцип відомий як «рівність сторін» (equality of arms). Так, у справі *Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands* 1993 року Суд підкреслив, що рівність сторін означає необхідність забезпечення кожній стороні розумної можливості представити свою позицію в умовах, які не ставлять її у суттєво менш сприят-

ливе становище порівняно з опонентом (*Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands*, 1993). У справі *Steel and Morris v. the United Kingdom* 2005 року ЄСПЛ наголосив, що рівність процесуальних можливостей набуває особливого значення для осіб, які перебувають у вразливому становищі, оскільки відсутність належної підтримки позбавляє їх ефективної участі в процесі (*Steel and Morris v. the United Kingdom*, 2005). Це особливо актуально для неповнолітніх, осіб з інвалідністю чи учасників, що не володіють мовою судочинства, адже рівність у такому випадку досягається шляхом надання додаткових процесуальних гарантій.

На підставі проведеного нами аналізу законодавства та наукової літератури, можемо виокремити кілька ключових ознак рівності учасників судового процесу перед законом і судом як самостійної засади кримінального судочинства:

- **Універсальність поширення.** Рівність перед судом поширюється на всіх учасників кримінального провадження незалежно від їхнього процесуального статусу, соціального становища, громадянства чи інших ознак;

- **Єдність процесуальних можливостей.** Сторони наділяються однаковим обсягом прав і обов'язків для здійснення захисту чи обвинувачення. Це означає не лише формальне закріплення рівності, а й забезпечення реальної можливості їх реалізації;

- **Виключення дискримінації.** Будь-які відмінності у правовому становищі учасників процесу мають ґрунтуватися виключно на об'єктивних критеріях, а не на дискримінаційних ознаках;

- **Неупередженість і незалежність суду.** Суд виступає гарантом рівності сторін, забезпечуючи однакові умови для доведення позиції та розгляду доказів;

- **Процесуальні гарантії для вразливих осіб.** «Рівність» тотожна «однаковості», адже передбачає застосування додаткових гарантій для тих категорій осіб, які у силу об'єктивних обставин не можуть належним чином захистити свої права, свободи та законні інтереси на підставі загальних процедур і механізмів.

Отже, перелічені нами категорії перебувають у відношенні взаємозалежності та ієрархії. Право на судовий захист можна визначити як загальну конституційну гарантію; доступність правосуддя – як умову його практичної реалізації; рівність учасників процесу – як конкретний принцип, що забезпечує ефективність і справедливість реалізації як права на судовий захист, так і доступності правосуддя.

У контексті досліджуваної нами теми слід також звернути увагу на істотну важливість для належного забезпечення кримінальних процесуальних прав вразливих категорій осіб таких засад кримінального провадження як диспозитивність, забезпечення права на захист та повага до людської гідності, передбачених статтями 11, 20 та 26 КПК відповідно. Диспозитивність у кримінальному процесі полягає в забезпеченні гнучкості і наданні сторонам можливості більш активно впливати на хід провадження, водночас надаючи суду роль арбітра, а не ініціатора всіх процесуальних дій. За таких умов, вразливим учасникам кримінального провадження гарантується право на свій розсуд обирати додаткові процедури захисту своїх прав, у межах, передбачених чинним законодавством. Принцип забезпечення права на захист є критично важливим, оскільки

без належної правової підтримки вразливі учасники провадження ризикують бути позбавленими ефективного захисту. Реалізація цього принципу вимагає індивідуалізованого підходу до учасників процесу, з урахуванням їхніх особливостей, а також застосування додаткових процесуальних гарантій. Принцип поваги до людської гідності носить найбільш декларативний характер з-поміж усіх розглянутих нами, втім його значущість не є менш вираженою, адже у випадку застосування до вразливих категорій осіб, він певною мірою розширює їхні процесуальні можливості. Наприклад, неповнолітні, особи з психічними розладами або фізичними вадами потребують адаптованих процедурних умов, щоб не зазнавати додаткового стресу та не бути обмеженими у праві на ефективну участь у процесі (Тищенко О.І., 2024).

Приписи частин другої – четвертої статті 29 КПК дозволяють особам, які не володіють або недостатньо бути повідомленими про підозру, давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді та вчиняти інші процесуальні дії, передбачені законом рідною або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись у разі необхідності послугами перекладача в порядку, передбаченому КПК (КПК, 2012). Мовні гарантії у кримінальному провадженні забезпечують рівність учасників процесу та фактично реалізують права окремої категорії осіб на захист та доступ до правосуддя. Справедливим є твердження, що можливість користування рідною мовою є умо-

вою ефективною участі особи у провадженні, адже лише за таких умов вона здатна усвідомлено реалізовувати свої процесуальні права (Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін, 2019).

2. Вразливі учасники кримінального провадження та особливості реалізації їхніх прав

Кримінальне процесуальне законодавство прямо не визначає поняття «вразливі особи» з мотивів неоднозначності його трактування та різномірного кола суб'єктів до яких можна застосовувати це визначення. Однак, замість єдиної легальної дефініції та уніфікованого підходу до регламентації особливостей захисту прав свобод та законних інтересів розглядуваної нами категорії осіб, законодавець застосовує фрагментарне регулювання конкретних процедур і практик, учасниками яких є вразливі особи.

Так, окремі норми КПК України забезпечують реалізацію додаткових процесуальних гарантій для певних категорій осіб, які можуть бути віднесені до вразливих. Йдеться, зокрема, про неповнолітніх (глава 38 КПК), потерпілих від деяких видів злочинів (ст. 56 КПК), осіб з психічними та фізичними вадами (ст. 52, 69, 71 КПК), свідків, які перебувають під загрозою (ст. 66, 352 КПК), а також іноземців чи осіб, які не володіють державною мовою (ст. 29, 68 КПК).

Для більш ґрунтовного осмислення поставленої проблеми проведемо класифікацію вразливих учасників відповідно до нормативного регулювання чинного законодавства (у таблиці 1).

Таблиця 1

Класифікація вразливих учасників кримінального процесу

Категорії вразливих осіб	Характеристика	Процесуальний наслідок	Правова база
Неповнолітні (діти та підлітки)	процесуальні особливості спрямовані на захист психологічної стійкості неповнолітнього, участь законного представника, педагога, психолога, обмеження тривалості допиту, спеціальні підходи до повідомлення і виклику	застосування спеціального порядку допиту, забезпечення участі представників, особливості судового розгляду	глава 38 КПК; ст. 484–499) та спеціальні норми щодо допиту і участі законних представників (зокрема ст. 226, ст. 491 та ін.)
Особи з ознаками психічного розладу або сумнівною осудністю	основна ознака – наявність медичних даних або поведінкових проявів, що дають підстави сумніватися в осудності особи; процесуальний статус (обмежена осудність/неосудність) та можливість застосування специфічних примусових або лікувальних заходів.	призначення психіатричної експертизи, оцінка здатності особи усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, можливість відкладення слідчих чи судових дій або застосування спеціальних засобів захисту	загальні положення про судові експертизи (ст. 242) і норми про психіатричну експертизу (ст. 509), що регламентують підстави й обов'язок органів провадження ініціювати експертизу
Особи, які не володіють державною мовою (іноземці, особи без громадянства, мовні меншини)	мовний бар'єр є процедурною перешкодою для розуміння обвинувачення, участі у допитах і захисті; реальна доступність правосуддя у таких випадках вимагає забезпечення перекладу/тлумача	надання перекладача, право здійснювати процесуальні дії рідною чи іншою мовою, оформлення процесуальних документів у встановленому порядку	ст. 29 КПК (мова, якою здійснюється кримінальне провадження) та суміжні положення про забезпечення перекладу і права на виступ рідною/іншою мовою (ст. 68).
Потерпілі від сексуальних злочинів, жертви домашнього насильства та інші категорії, що вимагають захисту від вторинної віктимізації	особи, які зазнали насильницьких злочинів, мають підвищену потребу в заходах захисту інформації, конфіденційності та особливих режимах допиту.	застосування заходів щодо захисту інтересів потерпілих, обмеження доступу до інформації, спеціальні умови допиту та взаємодія зі службами підтримки	норми КПК, що регулюють права потерпілого (ст. 56), а також спеціальні акти (наприклад, Закон України про запобігання та протидію домашньому насильству)
Категорії, які звільнені від примусових заходів	правове обмеження примусових засобів для певних суб'єктів з огляду на їхній фізичний/соціальний стан	неможливість застосування приводу до перелічених категорій; необхідність використовувати інші, більш легкі способи забезпечення явки чи участі в слідчих діях	Правова база: ст. 140 КПК (привід) – у частині третій перелічено категорії, до яких привід свідка не може бути застосований (неповнолітні, вагітні жінки, інваліди I–II груп, особи, які одноосібно виховують дітей віком до 6 років або дітей з інвалідністю тощо).

Як бачимо, аналіз класифікації за декількома критеріями вразливих осіб в кримінальному процесуальному розумінні дає змогу оцінити варіативність та різноманітність законодавчо гарантованих процедур та механізмів захисту конкретних індивідів, які підпадають під ті чи інші ознаки. У рамках доктринального осмислення відповідних норм чинного КПК Можемо визначити такі види кримінальних процесуальних вразливостей:

- Статусна (юридично встановлена) вразливість. Особа має певний соціальний статус, закріплений юридично і офіційно оформлений.

- Медико-психологічна вразливість. Підставою стає стан здоров'я або психічний стан, що обґрунтовується медичною документацією або експертними висновками.

- Рольова/функціональна вразливість. Пов'язана із процесуальною роллю особи (потерпілий, свідок, підозрюваний).

- Мовна/комунікаційна вразливість. Визначається фактом нездатності особи сприймати або висловлюватися мовою кримінального провадження.

- Ситуативна (контекстуальна) вразливість. тимчасове становище (шок, травма, ізоляція тощо), яке сторони і суд мають враховувати при застосуванні загальних і спеціальних норм.

Практичними наслідками проведеної класифікації є визначення прогалин у правовому регулюванні кримінальних процесуальних прав і свобод вразливих категорій осіб.

Так, наприклад, можна дійти висновку, що глава 38 КПК не повною мірою регламентує участь захисника у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Як зазначає О.В. Ільченко: «у КПК відсутнє нормативне закріплення рівня компетенції такого суб'єкта провадження хоча, зважаючи на закріплене право «особливого захисту неповнолітнього», правова допомога даним суб'єктам провадження повинна надаватися лише висококваліфікованими фахівцями».

У той же час, недостатньо детально, на нашу думку, прописані й положення статті 68 КПК щодо залучення перекладача для цілей кримінального провадження. Так, невіршеними залишаються питання щодо критеріїв професійності відповідних спеціалістів, їх відповідальності, особливостей роботи під час негласних слідчих розшукових дій тощо.

Висновки. Проведене нами дослідження дозволяє дійти висновку, що забезпечення прав вразливих учасників кримінального провадження є одним з ключових елементів реалізації права на судовий захист, принципів доступності правосуддя та рівності учасників кримінального провадження перед законом і судом.

Відсутність уніфікованого визначення поняття «вразливі особи» в кримінально-процесуальному законодавстві України зумовлює «розпорошеність» правовстановлюючих норм по КПК й певною мірою ускладнює правове регулювання відповідних питань, що в свою чергу актуалізує потребу проведення доктринальних узагальнень. Натомість, аналіз норм КПК та практики їх застосування дозволяє виокремити різні види кримінальних процесуальних вразливостей, кожна з яких обумовлює потребу в спеціальних (унікальних) процесуальних гарантіях для окремих категорій суб'єктів кримінального процесу.

Сучасна нормативна база закладає підвалини захисту прав окремих категорій вразливих учасників, проте не позбавлена прогалин, зокрема щодо рівня компетентності захисників у провадженнях за участі неповнолітніх, належного нормативного регулювання діяльності перекладачів тощо. Ці прогалини істотно впливають на ефективність реалізації конституційних гарантій і створюють ризик лише формального, а не реального забезпечення рівності сторін.

Отже, удосконалення правового регулювання має ґрунтуватися на комплексному підході, який передбачатиме як розширення й конкретизацію законодавчих норм, так і впровадження практичних механізмів їх реалізації. У центрі таких змін повинна перебувати ідея, що формальна рівність є недостатньою для осіб, які перебувають у вразливому становищі, адже їх потреби є якісно й кількісно більшими, специфічними у кожному індивідуальному випадку порівняно із особами, які підпадають під дію загальних норм.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. Київ, 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.08.2025).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Урядовий кур'єр. 2012. № 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#996> (дата звернення: 08.08.2025).
3. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (з протоколами) (Сіропейська конвенція з прав людини). Рим, 1950. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 08.08.2025).
4. Благута Р. І., Гуцуляк Ю. В., Дуфенюк О. М. та ін. Кримінальний процес: підручник. Львів: ЛДУВС, 2019. 76 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2819/3/кримінальний%20процес%20ч.%201.pdf> (дата звернення: 08.08.2025).
5. Ільченко О. В. Ткаченко О. А. До питання специфіки кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Том 3 № 81 (2024). 85 с. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/301855> (дата звернення: 08.08.2025).
6. Овчаренко Н. А. Вокальна методологія: до проблеми системного дослідження. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. 2020. № 3. С. 166–170. URL: <https://elib.nakkkim.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3136/Ovcharenko%20N.%20Vocal.pdf?isAllowed=y&sequence=1> (дата звернення: 08.08.2025).
7. Тищенко О. І. Кримінальне провадження за участю осіб, які страждають на психічні розлади. 2024. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2819/3/кримінальний%20процес%20ч.%201.pdf> (дата звернення: 08.08.2025).
8. Юридична газета. Системні порушення права на справедливий суд в Україні: аналіз опитування ІАС ISHR [Електронний ресурс]. Вип. від 13.03.2025. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/sistemni-porushennya-prava-na-spravedliviy-sud-v-ukrayini-analiz-opituvannya-iac-ishr.html> (дата звернення: 08.08.2025).
9. Справа ЄСПЛ Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands, 1993 [Електронний ресурс]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57850%22%5D%7D> (дата звернення: 08.08.2025).
10. Справа ЄСПЛ [Електронний ресурс]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-68224%22%5D%7D> (дата звернення: 08.08.2025).

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 1996, No. 30, p. 141. Kyiv, 1996. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text> (date of access: 08.08.2025).

zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text (data zvernennia: 08.08.2025).

2. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 r. № 4651–VI. Uriadovyy kur'yer. 2012. № 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#996> (data zvernennia: 08.08.2025).

3. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with protocols) (European Convention on Human Rights). Rome, 1950. The Convention was ratified by Law No. 475/97-BP of 17.07.97 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (access date: 08.08. 2025).

4. Blahuta R. I., Hutsulyak Yu. V., Dufen'iuk O. M. ta in. Kryminal'nyy protses : pidruchnyk. Lviv : LDUVS, 2019. 76 s. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2819/3/кримінальний%20процес%20ч.%201.pdf> (data zvernennia: 08.08.2025).

5. Ilchenko O. V. Tkachenko O. A. On the issue of the specificity of criminal proceedings against minors. Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law. Volume 3 No. 81 (2024). 85 p. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/301855> (data zvernennia: 08.08.2025).

6. Ovcharenko N. A. Vokal'na metodolohiia: do problemy systemnoho doslidzhennia. Visnyk Natsional'noyi akademiyi kerivnykh kadriv kultury i mystetstv : nauk. zhurnal. 2020.

№ 3. S. 166–170. URL: <https://elib.nakkkim.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3136/Ovcharenko%20N.%20Vocal.pdf?isAllowed=y&sequence=1> (data zvernennia: 08.08.2025).

7. Tyshchenko O. I. Kryminal'ne provadzhennia za uchastiu osib, yaki strazhdaiut' na psykhični rozlady. 2024. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2819/3/кримінальний%20процес%20ч.%201.pdf> (data zvernennia: 08.08.2025).

8. Yurydychna hazeta. Systemni porushennia prava na spravedlyvyy sud v Ukraini: analiz opytuvannia IAC ISHR [Elektronnyy resurs]. Vyp. vid 13.03.2025. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/sistemni-porushennya-prava-na-spravedliviy-sud-v-ukrayini-analiz-opituvan-iac-ishr.html> (data zvernennia: 08.08.2025).

9. Sprava YESPL Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands, 1993 [Elektronnyy resurs]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57850%22%5D%7D> (data zvernennia: 08.08.2025).

10. Sprava YESPL [Elektronnyy resurs]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-68224%22%5D%7D> (data zvernennia: 08.08.2025).

Стаття надійшла до редакції 29.08.2025

Рекомендована до друку 08.09.2025

Опублікована 01.10.2025

СЕКЦІЯ 6 СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК [328.185:343.85]:347.993

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-3-12>

РОЛЬ СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СПРАВЕДЛИВОГО ПРАВОСУДДЯ В СУДАХ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

Зарадюк Зоряна Валентинівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
lawyer.st@ukr.net
orcid.org/0000-0002-3364-9565

Метою цієї статті є дослідження ролі та значення суб'єктів запобігання корупції у забезпеченні справедливого правосуддя в судах першої інстанції України з урахуванням міжнародних стандартів, практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та сучасних викликів.

Методи. У процесі дослідження було застосовано загальнонаукові методи: аналіз та синтез (для вивчення окремих елементів системи запобігання корупції та їх взаємозв'язку), системно-структурний (при розгляді діяльності ВАКС, НАБУ, САП, судів як взаємопов'язаних елементів), а також метод функціонального аналізу при оцінці функцій кожного суб'єкту запобігання та метод кейс-стаді при аналізі конкретних корупційних справ.

Результати. В Україні, де боротьба з корупцією є умовою європейської інтеграції, особливого значення набуває ефективна взаємодія між суб'єктами запобігання корупції та судами першої інстанції, які є основною ланкою судочинства. У статті зазначено, що суди першої інстанції є ключовою ланкою у здійсненні правосуддя та забезпечують безпосередню реалізацію права на справедливий суд.

Проаналізовано конкретні справи Європейського суду з прав людини та як результат виявлено, що суди першої інстанції фактично стали інструментом політичного тиску чи формального виконання рішень виконавчої влади, що суперечить принципу верховенства права. Справедливе правосуддя можливе лише за умов незалежного суду, рівності сторін та реального забезпечення прав обвинуваченого, а також підтвердила, що політичні права (зокрема свобода слова на виборах) мають особливий захист у демократичному суспільстві.

Аналізуючи систему суб'єктів запобігання корупції при забезпеченні справедливого правосуддя, автор доходить висновку, що корупція в судах та серед правоохоронців підриває довіру суспільства до держави, тому саме діяльність прокурорів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Національного антикорупційного бюро, Вищого антикорупційного суду України є ключовою гарантією дотримання принципу верховенства права, а розподіл функцій між суб'єктами забезпечує баланс і контроль.

Висновки. Справедливе правосуддя неможливе без діючої системи запобігання корупції. Система суб'єктів запобігання корупції в Україні відіграє стратегічну роль у забезпеченні справедливого правосуддя. Їх значення полягає у гарантуванні незалежного розслідування та судового розгляду справ щодо високопосадовців; створенні умов для прозорості та підзвітності суддів і чиновників; зміцненні довіри громадян та міжнародних партнерів до українського правосуддя.

Ключові слова: протидія корупції, антикорупційна політика, правосуддя, судовий розгляд, кримінальне провадження, антикорупційна система, Європейський суд з прав людини.

THE ROLE OF CORRUPTION PREVENTION ENTITIES IN ENSURING FAIR JUSTICE IN COURTS OF FIRST INSTANCE

Zaradiuk Zoriana Valentynivna,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Criminal Justice and Law Enforcement
Lesya Ukrainka Volyn National University
lawyer.st@ukr.net
orcid.org/0000-0002-3364-9565

The purpose of this article is to study the role and significance of corruption prevention actors in ensuring fair justice in the courts of first instance of Ukraine, taking into account international standards, the practice of the European Court of Human Rights (hereinafter – ECHR), and contemporary challenges.

Methods. In the course of the study, general scientific methods were used: analysis and synthesis (to study individual elements of the corruption prevention system and their interrelationships), systemic-structural (when considering the activities of the High Anti-Corruption Court, the National Anti-Corruption Bureau, the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, and the courts as interrelated elements), as well as the method of functional analysis when assessing the functions of each corruption prevention entity and the case-study method when analyzing specific corruption cases.

Results. In Ukraine, where the fight against corruption is a condition for European integration, effective interaction between corruption prevention agencies and courts of first instance, which are the main link in the judicial system, is of particular importance. The article notes that courts of first instance are a key link in the administration of justice and ensure the direct implementation of the right to a fair trial.

Specific cases of the European Court of Human Rights were analyzed, and as a result, it was found that courts of first instance have effectively become an instrument of political pressure or formal enforcement of executive decisions, which contradicts the principle of the rule of law. Fair justice is only possible under conditions of an independent court, equality of the parties, and real protection of the rights of the accused, and it has also been confirmed that political rights (in particular, freedom of speech during elections) enjoy special protection in a democratic society.

Analyzing the system of actors involved in preventing corruption while ensuring fair justice, the author concludes that corruption in the courts and among law enforcement officials undermines public trust in the state, therefore, the activities of prosecutors from the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, the National Anti-Corruption Bureau, and the High Anti-Corruption Court of Ukraine are key guarantees of compliance with the principle of the rule of law, and the distribution of functions among actors ensures balance and control.

Conclusions. Fair justice is impossible without an effective system for preventing corruption. The system of corruption prevention entities in Ukraine plays a strategic role in ensuring fair justice. Their importance lies in guaranteeing independent investigation and judicial review of cases involving high-ranking officials; creating conditions for transparency and accountability of judges and officials; strengthening the trust of citizens and international partners in Ukrainian justice.

Keywords: anti-corruption, anti-corruption policy, justice, judicial proceedings, criminal proceedings, anti-corruption system, European Court of Human Rights.

Вступ. Корупція продовжує залишатися на другому місці серед основних проблем в Україні після збройної агресії росії. Корупційні злочини є однією з найбільш небезпечних форм злочинності так як підривають верховенство права, довіру до державних інституцій, справедливість та розвиток суспільства. В свою чергу особливо небезпечною є корупція в судах, оскільки може порушувати принцип рівності перед законом, підривати довіру до судової системи, ослаблювати верховенство права та негативно впливати на економіку та суспільство.

Корупція є однією з найбільших загроз демократичному розвитку та верховенству права в Україні. За оцінками міжнародних організацій, рівень корупційних ризиків у судовій системі залишається значним, що зумовлює потребу у формуванні ефективних механізмів їх подолання.

Дослідженнями з означеної проблематики займалися такі науковці, як Бенедисюк О., Корнієць П. Ю., Петрова А. С., Сачко О. В., Тертишник В. М., Улютіна О.А. та ін. Деякі аспекти функціонування суб'єктів антикорупційної діяльності, є об'єктом дискусій багатьох вітчизняних та іноземних науковців. Проте недосконалість чинного законодавства, реорганізаційні зміни в системі органів державної влади, обумовлюють появу нових суперечливих питань, які потребують подальшого дослідження. Хоча є достатня кількість наукових публікацій в сфері антикорупційної діяльності, дослідженню питання суб'єктів запобігання корупції у забезпеченні справедливого правосуддя в судах першої інстанції приділено не досить уваги.

Першорядна причина корупції в судах – це можливість зловживання повноваженнями наданими державою через відсутність єдиної практики застосування чинного законодавства

(Станік, 2023). Основними передумовами корупції в судах загальної юрисдикції є неефективність державної політики у сфері протидії злочинності та корупції, а також відсутність реальних дій, спрямованих на реформування системи правоохоронних органів та судової гілки влади (Бенедисюк, 2014). Варто погодитись з думкою, що правове виховання, формування специфічної антикорупційної національної свідомості повинно стати на заваді подальшому поширенню корупції в Україні, включаючи сферу правосуддя (Колодязний, 2017: 106).

Суди першої інстанції, як ключова ланка у здійсненні правосуддя, забезпечують безпосередню реалізацію права на справедливий суд. Водночас їхня діяльність перебуває у тісному взаємозв'язку з роботою спеціалізованих суб'єктів запобігання та протидії корупції. На запобігання корупції в судах впливає ціла система суб'єктів: від державних органів і суддівського самоврядування до громадських організацій та міжнародних структур.

1. Вищий антикорупційний суд України

Згідно з Конституцією України (Конституція України) (ст. 129), правосуддя має ґрунтуватися на принципах верховенства права, незалежності та безсторонності суддів, змагальності сторін та рівності учасників процесу. Забезпечення цих принципів у справах щодо корупційних злочинів є неможливим без ефективної взаємодії судів першої інстанції та антикорупційних органів. Організаційний аспект формування шляхів удосконалення системи правосуддя у кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів полягає в аналізі системи правосуддя таких проваджень. Ключовим елементом цієї системи є Вищий антикорупційний суд України (далі – ВАКС), який став важливою інституцією у системі боротьби з таким негативним явищем на найви-

щик рівнях влади. Його створення продемонструвало готовність держави виконувати міжнародні зобов'язання та відповідати вимогам суспільства щодо справедливого правосуддя.

В діяльності ВАКС значне місце посягає питання його ефективності, яке прямо залежить від ефективності здійснення правосуддя ВАКС як судом I інстанції (Гарматюк, 2022: 108). Міжнародні стандарти мають бути визначальними при розгляді кримінального провадження в суді I інстанції. Що стосується антикорупційних стандартів у сфері судової діяльності, то ними мають бути: – гарантії на незалежність судових органів від органів законодавчої, виконавчої гілок влади та місцевого самоврядування; фінансування судової системи, в тому числі оплати праці працівників суду, не нижче рівня фінансування оплати праці порівняльних категорій осіб, які заміщують державні посади чи посади державних службовців; опублікування в офіційних друкованих засобах масової інформації відомостей про кандидатів у судді в обсязі та порядку, встановлених для кандидатів у депутати парламенту держави; – гарантії на певні обмеження: на закритий та (або) одноособовий розгляд уповноваженою посадовою особою справ про правопорушення; позасудовий порядок призначення заходів відповідальності за правопорушення; тривалість етапів розгляду справ про правопорушення; недоторканність суддів, які вчинили корупційні правопорушення; – гарантії на заборони: на незаконне втручання в судову діяльність; розгляд справи про правопорушення суддями, які прямо чи опосередковано зацікавлені у вирішенні таких справ» (Петрова, 2017: 170).

З моменту створення Вищого антикорупційного суду у 2019 році Transparency International Ukraine постійно моніторила його діяльність. Згідно звіту де було проаналізовано тенденції судового розгляду корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень у 2024 році зроблено такі висновки:

1) парламент прийняв кілька нормативних актів, якими покращив законодавчу базу роботи суду, зокрема у питанні одноособового розгляду кримінальних проваджень та скасування обмежень строків досудового розслідування у кримінальних провадженнях без підозрюваних;

2) ВАКС удосконалив практику застосування «поправок Лозового» в об'єднаних кримінальних провадженнях – все частіше судді враховують змістовну подібність «старого» та «нового» кримінальних проваджень. А також покращилася ситуація з аналізом складу кримінального правопорушення при оцінці слідчими суддями попередньої кримінально-правової кваліфікації на запобіжних заходах;

3) залишаються інші нагальні проблеми діяльності ВАКС, серед яких неможливість застосувати до адвокатів грошове стягнення за неявку в судові засідання, відсутність ефективного регулювання інституту протидії зловживанню процесуальними правами, наявність імперативного обов'язку суду закривати кримінальні провадження у зв'язку зі спливом строків досудового розслідування, недосконалість правового регулювання інституту звільнення від кримінальної відповідальності та покарання за спливом строків давності (Transparency International Ukraine).

Судовий контроль слідчих суддів Вищого антикорупційного суду за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальних провадженнях необхідно розглядати як інститут кримінального процесу, який урегульований системою норм КПК України та Закону України «про Вищий антикорупційний суд» й спрямований на реалізацію судового контролю у кримінальних провадженнях що підсудні ВАКС (Гарматюк, 2022: 136).

Загалом, створення та діяльність ВАКС є позитивним, це є важливий елемент антикорупційної системи, хоча можливо не настільки ефективним як того очікувало суспільство. Для підвищення його результативності потрібно в подальшому зміцнювати незалежність суддів, удосконалювати процесуальне законодавство, мінімізувати тиск з боку політиків і високопосадовців.

2. Характеристика справ ЄСПЛ

Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував на необхідності гарантування незалежності та безсторонності суду. Справа «Салов проти України» (Верховна рада України) показала, що справедливе правосуддя можливе лише за умов незалежного суду, рівності сторін та реального забезпечення прав обвинуваченого, а також підтвердила, що політичні права (зокрема свобода слова на виборах) мають особливий захист у демократичному суспільстві. Справа стала орієнтиром для майбутніх рішень ЄСПЛ щодо справедливого суду та свободи вираження поглядів у виборчому процесі.

Суд першої інстанції зобов'язаний забезпечувати дотримання принципів змагальності сторін, рівності учасників процесу та своєчасного розгляду справ. Основними викликами у сфері розгляду корупційних справ судами першої інстанції залишаються: надмірна тривалість розгляду справ; тиск на суддів з боку політичних чи економічних груп; низька якість досудового розслідування. Водночас позитивним є впровадження автоматизованого розподілу справ, електронних сервісів судочинства, публічності судових рішень у Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Справа «Ситник проти України» демонструє, що для забезпечення справедливого правосуддя в Україні необхідно гарантувати незалежність судів, нейтральність процесу та реальні механізми захисту прав обвинувачених. Порушення цих принципів призводить до непропорційного обмеження прав особи і ставить під сумнів легітимність рішень судів першої інстанції у справах із політичним або антикорупційним підтекстом. Процес проти Ситника містив елементи політичного впливу, що суперечить принципу справедливого судочинства (Платформа LIGA360).

Яскравим прикладом корупційного зловживання та політичного тиску на суд першої інстанції, які призводять до порушення основних прав людини – свободи, справедливого судового розгляду та рівності сторін є Справа «Корбан проти України» (Платформа LIGA360). Судові засідання у цій справі часто проводилися з процесуальними порушеннями, включаючи обмеження права на захист та недостатній час для підготовки. Це свідчить про порушення принципу рівності сторін і змагальності процесу. Для забезпечення справедливого правосуддя Україна повинна гарантувати незалежність судів від виконавчої та політичної влади, дотримуватись процесуаль-

них стандартів ЄСПЛ та запобігати використанню кримінального процесу як інструменту політичного тиску.

Отже, у всіх цих справах ЄСПЛ зафіксував недостатню незалежність та неупередженість судів, порушення права на справедливий суд (ст.6 Конвенції). Виявлено, що суди першої інстанції фактично стали інструментом політичного тиску чи формального виконання рішень виконавчої влади, що суперечить принципу верховенства права.

3. Діяльність НАБУ та САП

Ефективність правосуддя залежить від узгодженої роботи детективів Національного антикорупційного бюро (далі – НАБУ), прокурорів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (далі – САП) та суддів першої інстанції. Недостатність доказової бази або процесуальні порушення на досудовому етапі часто стають підставами для виправдувальних вироків.

Детективи НАБУ, прокурори САП і суди першої інстанції утворюють єдиний ланцюг запобігання та протидії корупції в Україні. НАБУ забезпечує збір доказів, САП – їх процесуальне оформлення і підтримку обвинувачення, а суди першої інстанції – справедливу оцінку дій сторін і прийняття рішень. Їхня взаємодія визначає ефективність протидії корупції, адже саме від якості досудового розслідування, процесуального керівництва та судового розгляду залежить, чи будуть винні особи притягнуті до відповідальності, а суспільство задоволення та віру в справедливість.

У 2019 році НАБУ «стало першим в Україні та одним із перших у Європі та світі правоохоронним органом, який підтвердив повну відповідність його системи управління заходами протидії корупції вимогам міжнародного стандарту ISO 37001:2016» (Національне антикорупційне бюро України) та отримав відповідний сертифікат. Корнієць П. Ю. акцентує увагу на важливості міжнародних організацій у процесах, що пов'язані з запобіганням і протидією корупції в НАБУ, особливо з урахуванням євроінтеграційних процесів, які тривають в Україні (Корнієць, 2022: 44).

У сьогоднішній день варто зазначити, що ефективність діяльності НАБУ полягає у виявленні та документуванні корупційних злочинів на найвищому рівні. Проте, є певні недоліки: – не доведення справ до реальних вироків; – обмежені повноваження превентивного характеру; – залежність від судової системи то. то. Сачко О. В., які зазначають, що удосконалення гарантій діяльності слідчих органів потребує забезпечення їх максимальної незалежності від виконавчої влади та політичних формувань законодавчої влади. Усі слідчі органи мають отримати статус державних правоохоронних органів та максимальної незалежності від інших гілок влади. Зокрема НАБУ, щонайменше, має бути виведене з підпорядкування Кабінету міністрів України (Тертишник, Сачко, 2024: 110).

Особливе місце у системі антикорупційних органів посідає Спеціалізована антикорупційна прокуратура. Відповідно до ст. 8¹ Закону України «Про прокуратуру» САП утворюється в Офісі Генерального прокурора на правах самостійного структурного підрозділу. САП відіграє ключову роль у підтриманні державного обвинувачення

в судах першої інстанції, а також виступає «посередником» між роботою детективів та судом: саме прокурори визначають правову кваліфікацію дій та формують стратегію обвинувачення.

Поява інституту САП України об'єктивно зумовлена прагненням суспільства створити ефективний державний антикорупційний механізм кримінального переслідування корупційних злочинів та осіб, які їх вчинили. Аналіз зарубіжної теорії та практики прокурорської діяльності дає підстави стверджувати, що легітимізація спеціалізованої антикорупційної прокуратури в окремих європейських країнах ґрунтується на правовому постулаті ліберальної конституційно-правової доктрини щодо невизнання абсолютного характеру засад єдності та ієрархічної залежності органів прокуратури та їх похідного характеру від конституційних принципів верховенства права, законності та незалежності (Улютіна, 2021: 139).

Висновки. Отже, можна підсумувати, що справедливе правосуддя неможливе без дійової системи запобігання корупції. Система суб'єктів запобігання корупції в Україні відіграє стратегічну роль у забезпеченні справедливого правосуддя. Їх значення полягає у гарантуванні незалежного розслідування та судового розгляду справ щодо високопосадовців; створенні умов для прозорості та підзвітності суддів і чиновників; зміцненні довіри громадян та міжнародних партнерів до українського правосуддя. Водночас ефективність цієї системи залежить від узгодженої взаємодії всіх органів, усунення дублювання повноважень, а також відсутності політичного тиску. Тільки в такому разі можна досягти головної мети – справедливого правосуддя, яке відповідає європейським стандартам.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Станік С. Уніфікація практики – основа подолання корупції в судовій владі. URL: <https://pravo.ua/unifikatsiia-praktyky-osnova-podolannia-koruptsii-v-sudovii-vladi/>
2. Бенедисюк О. Подолання корупції в судовій системі (10 жовтня 2014 р.). URL: <http://ratadmin.gov.ua/upravlinnia-iustytii-informuiu/item/2408-podolannya-korupcii-v-sudoviy-systemi>
3. Колодяжний М.Г. Корупція у судовій системі України: стратегії запобігання. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції*. Харків, 2017. С. 106-107.
4. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini>
5. Гарматюк В.О. Теоретико-прикладні аспекти здійснення правосуддя у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів: дис. доктора філос. 081 Право. Хмельницький, 2022. 236с.
6. Петрова А. С. Міжнародні антикорупційні стандарти у судовій системі. *Наше право*. 2017. № 3. С. 165-171.
7. Як ВАКС розглядає корупційні справи: головні виклики, результати і рекомендації. URL: <https://ti-ukraine.org/research/yak-vaks-rozglydaye-koruptsiyni-spravy-golovni-vyklyky-rezultaty-i-rekomendatsiyi/>
8. Справа «Салов проти України» (Заява N 65518/01): рішення Європейського суду з прав людини від 06.09.2005 р. Офіційний переклад URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_428#Text
9. Справа «Ситник проти України» (Заява № 16497/20): рішення Європейського суду з прав людини від 24.04.2025 р. Офіційний переклад URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO02093>
10. Справа «Корбан проти України» (Заява N 26744/16): рішення Європейського суду з прав людини від 09.12.2019 р. Офіційний переклад URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO01225>

11. Система протидії корупції у НАБУ відповідає вимогам стандарту ISO 37001:2016 // Новини та публікації. Офіційний веб-сайт Національного антикорупційного бюро України. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/systema-protydiyi-korupciyi-u-nabu-vidpovidaye-vymogam-standartu-iso-370012016>.

12. Корнієць П. Ю. Особливості структури та змісту форм запобігання і протидії корупції в Національному антикорупційному бюро України: адміністративно-правовий аспект. *Juris Europensis Scientia*. № 6. 2022. С. 41–47.

13. Тертишник В. М., Сачко О. В. Доктринальні аспекти діяльності національного антикорупційного бюро України, державного бюро розслідувань та бюро економічної безпеки. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 4. 2024. С. 108–116.

14. Улютіна О.А. Інститут спеціалізованої антикорупційної прокуратури в Україні та зарубіжних країнах: порівняльно-правовий аналіз. «Право. Людина. Довкілля». № 12 (1), 2021. С. 134–141.

REFERENCES:

1. Stanik S. Unifikatsiya praktyky – osnova podolannya koruptsiyi v sudoviy vladi [Unification of practice – the basis for overcoming corruption in the judiciary] URL: <https://pravo.ua/unifikatsiya-praktyky-osnova-podolannya-koruptsii-v-sudovii-vladi/> [in Ukrainian].

2. Benedysyuk O. (2014) Podolannya koruptsiyi v sudoviy systemi [Overcoming corruption in the judicial system] URL: <http://ratadmin.gov.ua/upravlinnia-iustytisii-informuie/item/2408-podolannya-korupciyi-v-sudoviy-systemi> [in Ukrainian].

3. Kolodyazhnyy M.H. (2017). Koruptsiya u sudoviy systemi Ukrainy: stratehiyi zapobihannya [Corruption in the judicial system of Ukraine: prevention strategies]. Kryminal'no-pravovi ta kryminolohichni zasady protydiyi koruptsiyi – Criminal law and criminological principles of combating corruption. Kharkiv. 106–107 [in Ukrainian].

4. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine]. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstitutsiya-ukrayini> [in Ukrainian].

5. Harmatyuk V.O. (2022). Teoretyko-prykladni aspekty zdysnennya pravosudдя u kryminal'nomu provadzhenni shchodo koruptsiynykh zlochyniv [Theoretical and applied aspects of the administration of justice in criminal proceedings regarding corruption crimes]: dys. doktora filos.081 Pravo. – dissertation of the doctor of philosophy.081 Law. Khmel'nyts'kyi. 236 [in Ukrainian].

6. Petrova A. S. (2017). Mizhnarodni antykoruptsiyni standarty u sudoviy systemi [International anti-corruption standards in the judicial system]. *Nashe pravo – Our law*. 3. 165–171 [in Ukrainian].

7. Yak VAKS rozglyadaye koruptsiyni spravy: holovni vyklyky, rezul'taty i rekomendatsiyi [How the Supreme Court of Justice deals with corruption cases: main challenges, results and recommendations]. URL: <https://ti-ukraine.org/research/>

yak-vaks-rozglyadaye-koruptsiyni-spravy-golovni-vyklyky-rezultaty-i-rekomendatsiyi/ [in Ukrainian].

8. Sprava “Salov proty Ukrainy” (Zayava N 65518/01): rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny vid 06.09.2005 r. [Case “Salov v. Ukraine” (Application No. 65518/01): decision of the European Court of Human Rights of 06.09.2005]. Ofitsiynyy pereklad – Official translation URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_428#Text [in Ukrainian].

9. Sprava “Sytnyk proty Ukrainy” (Zayava № 16497/20): rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny vid 24.04.2025 r. [Case “Sytnyk v. Ukraine” (Application No. 16497/20): decision of the European Court of Human Rights of 24.04.2025]. Ofitsiynyy pereklad – Official translation URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO02093> [in Ukrainian].

10. Sprava “Korban proty Ukrainy” (Zayava N 26744/16): rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny vid 09.12.2019 r. [Case “Korban v. Ukraine” (Application No. 26744/16): decision of the European Court of Human Rights of 09.12.2019]. Ofitsiynyy pereklad – Official translation URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO01225> [in Ukrainian].

11. Sistema protydiyi koruptsiyi u NABU vidpovidaye vymogam standartu ISO 37001:2016. [The anti-corruption system at NABU meets the requirements of the ISO 37001:2016 standard]. *Novyny ta publikatsiyi. Ofitsiynyy veb-sayt Natsional'noho antykoruptsiynoho byuro Ukrainy – News and publications. Official website of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine*. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/systema-protydiyi-korupciyi-u-nabu-vidpovidaye-vymogam-standartu-iso-370012016> [in Ukrainian].

12. Korniyets' P. YU. (2022). Osoblyvosti struktury ta zmistu form zapobihannya i protydiyi koruptsiyi v Natsional'nomu antykoruptsiynomu byuro Ukrainy: administratyvno-pravovyy aspekt [Peculiarities of the structure and content of forms of prevention and counteraction to corruption in the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine: administrative and legal aspect]. *Juris Europensis Scientia – Juris Europensis Scientia*. 6. 41–47 [in Ukrainian].

13. Tertyshnyk V. M., Sachko O. V. (2024). Doktrynal'ni aspekty diyal'nosti natsional'noho antykoruptsiynoho byuro Ukrainy, derzhavnoho byuro rozsliduvan' ta byuro ekonomichnoyi bezpeky [Doctrinal aspects of the activities of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the State Bureau of Investigation and the Bureau of Economic Security]. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoyi yurysprudentsiyi – Current problems of domestic jurisprudence*. 4. 108–116 [in Ukrainian].

14. Ulyutina O.A. (2021). Instytut spetsializovanoyi antykoruptsiynoyi prokuratury v Ukraini ta zarubiznykh krayinakh: porivnyal'no-pravovyy analiz [Institute of Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office in Ukraine and foreign countries: comparative legal analysis]. “Pravo. Lyudyna. Dovkillya” – “Law. Man. Environment”. 12 (1). 134–141 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29.08.2025

Рекомендована до друку 08.09.2025

Опублікована 01.10.2025

УДК [347.99:328.185]:303.71.716

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-3-13>

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО СУДУ (У СТАТИСТИЧНИХ ПОКАЗНИКАХ)

Кравченко Марина Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури
Національного університету «Одеська юридична академія»
demenchuk_m@ukr.net
orcid.org/0000-0003-2680-8430

Кісліцина Ірина Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури
Національного університету «Одеська юридична академія»
kislitsyna.ira@gmail.com
orcid.org/0000-0002-7215-0791

Метою дослідження є аналіз діяльності Вищого антикорупційного суду за допомоги статистичних показників з метою оцінки результатів його роботи. Задля цього буде приділено увагу: 1) показникам діяльності ВАКС у 2024 році; 2) показникам діяльності ВАКС у першому півріччі 2025 року; 3) рівню довіри населення до Вищого антикорупційного суду у різні роки; 4) тривалості розгляду справ ВАКС.

Методи. У дослідженні використано статистичний метод збору, обробки та аналізу даних щодо діяльності ВАКС. Крім того, використовувались інші методи наукового пізнання (аналіз та синтез, індукція та дедукція, герменевтика, прогнозування тощо). Дотримано принципи об'єктивності, системності та конкретності дослідження.

Результати. Аналіз статистичних показників свідчить про зростання навантаження на суд-дівський корпус та поступове підвищення ефективності розгляду справ, зокрема у першому півріччі 2025 року. Позитивною тенденцією є збільшення кількості вироків та підвищення частки рішень, ухвалених по суті заявлених вимог. Хоча ВАКС було створено як ключовий елемент системи інституційної протидії корупції в Україні, рівень довіри населення до нього залишається невисоким. Це пояснюється як суб'єктивними чинниками (до прикладу, недовіра до судової влади в цілому), так і об'єктивними проблемами (кадровий дефіцит, організаційні проблеми у діяльності суду). Тривалість строку розгляду справ створює ризики впливу строків давності притягнення осіб до кримінальної відповідальності, що прямо впливає на ефективність боротьби з корупцією.

Висновки. Аналіз статистичних показників дозволяє дійти висновку щодо неповного досягнення цілей та задач, що обумовлювали створення Вищого антикорупційного суду. Окрім висвітлених у науковому дослідженні статистичних показників, можуть використовуватись і інші, які додатково відображають діяльність Вищого антикорупційного суду.

Ключові слова: суд, судоустрій, корупція, Вищий антикорупційний суд, статистика

GENERAL CHARACTERISTICS OF THE ACTIVITIES OF THE HIGH ANTI-CORRUPTION COURT (IN STATISTICAL INDICATORS)

Kravchenko Maryna Oleksandrivna,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Organization of Judicial,
Law Enforcement Bodies and Advocacy,
National University "Odesa Law Academy"
demenchuk_m@ukr.net
orcid.org/0000-0003-2680-8430

Kislitsyna Iryna Oleksandrivna,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Organization of Judicial,
Law Enforcement Bodies and Advocacy,
National University "Odesa Law Academy"
kislitsyna.ira@gmail.com
orcid.org/0000-0002-7215-0791

The purpose of the study is to analyze the activities of the High Anti-Corruption Court using statistical indicators in order to assess the results of its performance. To achieve this, attention is paid to: 1) the performance indicators of HACC in 2024; 2) the performance indicators of HACC in the first half of 2025; 3) the level of public trust in the High Anti-Corruption Court in different years; 4) the duration of case consideration by HACC.

Methods. The study applies the statistical method of collecting, processing, and analyzing data on the activities of HACC. In addition, other methods of scientific cognition were used (analysis and synthesis, induction and deduction, hermeneutics, forecasting, etc.). The principles of objectivity, systematic approach, and specificity were observed.

Results. The analysis of statistical indicators demonstrates an increasing workload on the judiciary and a gradual improvement in the efficiency of case consideration, particularly in the first half of 2025. A positive trend is the growing number of verdicts and the increase in the proportion of decisions made on the merits of claims. Although HACC was established as a key element of the institutional anti-corruption system in Ukraine, the level of public trust in it remains low. This is explained both by subjective factors (e.g., general distrust towards the judiciary) and by objective problems (staff shortages, organizational difficulties in the functioning of the court). The lengthy duration of case consideration creates risks of expiration of the statute of limitations for bringing individuals to criminal liability, which directly affects the effectiveness of the fight against corruption.

Conclusions. The analysis of statistical indicators leads to the conclusion that the goals and objectives that determined the establishment of the High Anti-Corruption Court have not been fully achieved. In addition to the statistical indicators highlighted in this study, other indicators may also be used to further reflect the performance of the High Anti-Corruption Court.

Keywords: court, judiciary, corruption, High Anti-Corruption Court, statistics

Вступ. Система судоустрою України зазнала численних змін, що були обумовлені рядом політичних, економічних, соціальних та інших факторів. Зміни у системі судоустрою відбувались і через вимоги з боку міжнародних та європейських інституцій. До прикладу, створення Вищого антикорупційного суду вимагалось Міжнародним валютним фондом.

Проблема корупції в нашій державі вже тривалий час є однією з найбільш гострих. Про це свідчать численні випадки вчинення корупційних правопорушень, результати опитувань щодо рівня довіри населення до інститутів держави, місце нашої країни у Рейтингу сприйняття корупції. Отже, створення Вищого антикорупційного суду обґрунтовано вважалось своєчасним та необхідним кроком.

Аналіз статистичних показників, що відображають різні аспекти функціонування Вищого антикорупційного суду, дозволить прослідити тенденції у його діяльності, вирішити питання щодо його ефективності та відповідності очікуванням, що на нього покладались під час створення.

Метою дослідження є висвітлення діяльності Вищого антикорупційного суду у статистичних показниках. Досягнення цієї мети потребує вирішення ряду завдань: 1) висвітлення статистичних показників діяльності ВАКС у 2024 році; 2) аналіз статистичних показників діяльності ВАКС у першому півріччі 2025 року; 3) дослідження рівня довіри населення до Вищого антикорупційного суду у різні роки; 4) висвітлення тривалості розгляду справ ВАКС.

Методологія. Ключовим методом дослідження виступатиме статистичний метод дослідження. Поняття «статистика» походить від латинського «status», тобто – «стан». З цього слова утворилися слова «stat» – «держава», «statista» – «знавець держави» та «statistica» – «сума знань про державу». У загальному сенсі статистичний метод полягає у збиранні, обробці та аналізі даних з метою отримання кількісних характеристик показників, що відображають специфіку досліджуваного об'єкта. При цьому варто враховувати, що аналіз кількісних і якісних показників повинен здійснюватися з урахуванням конкретних умов, простору та часу проведення дослідження.

Утім, окрім статистичного методу пізнання використовуватимуться і інші методи, до прикладу, загальнофілософський (діалектичний) метод пізнання, метод аналізу та синтезу, метод індукції та дедукції, герменевтичний метод, метод прогнозування тощо. Дослідження базується на таких принципах пізнання як об'єктивність, конкретність, системність, обґрунтованість, закономірність тощо.

1. Загальна характеристика діяльності Вищого антикорупційного суду у 2024 роках

Відповідно до Закону України «Про Вищий антикорупційний суд», Вищий антикорупційний суд є постійно діючим вищим спеціалізованим судом у системі судоустрою України. Відповідно до ст. 3 цього закону, метою його функціонування є захист особи, суспільства та держави від корупційних і пов'язаних із ними кримінальних правопорушень та здійснення судового контролю за досудовим розслідуванням цих кримінальних правопорушень, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, а також вирішення питання про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави тощо (Закон України «Про Вищий антикорупційний суд»).

Аналіз статистичних звітів діяльності цього суду свідчить, що у 2024 році у провадженні ВАКС як суду першої інстанції перебувало 11 766 справ і матеріалів, а саме:

- 375 кримінальних проваджень (становлять 3 % загального обсягу справ і матеріалів суду);
- 11300 клопотань, скарг, заяв під час досудового розслідування кримінальних проваджень (96 % загального обсягу справ і матеріалів суду);
- 10 заяв про перегляд судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами (у кримінальному провадженні);
- 17 клопотань, заяв, подань у порядку виконання судових рішень (15 – у кримінальному провадженні та 2 – у цивільному);
- 16 позовних заяв про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави;
- 5 заяв про відвід судді в адміністративному провадженні;
- 7 заяв про забезпечення доказів, позову до подання позовної заяви (у цивільному провадженні);

– 3 скарги на дії або бездіяльність державної виконавчої служби, приватного виконавця (у цивільному провадженні).

У 2024 році до до ВАКС надійшло 11406 справ і матеріалів, з яких:

– 122 кримінальних провадження (1 % загального обсягу надходження справ і матеріалів до суду);

– 11205 клопотань, скарг, заяв під час досудового розслідування (98 %);

– 27 позовних заяв про застосування санкції, передбаченої пунктом 1-1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції»;

– 8 заяв про перегляд судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами (у кримінальному провадженні);

– 17 клопотань у порядку виконання судових рішень (15 – у кримінальному провадженні, 2 – у цивільному);

– 12 позовних заяв про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави;

– 5 заяв про відвід судді в адміністративному провадженні;

– 7 заяв про забезпечення позову до подання позовної заяви (у цивільному провадженні);

– 3 скарги на дії або бездіяльність державної виконавчої служби, приватного виконавця (у цивільному провадженні).

Заслуговує на увагу також порівняння дослідження цих показників із показниками 2023 року, що відображені на рис. 1 нижче (Аналіз здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом у 2024 році (як судом першої інстанції), 2025).

2. Загальна характеристика кримінальних правопорушень, що перебували на розгляді ВАКС

Щодо видів кримінальних правопорушень, розгляд яких завершено ВАКС у 2024 році, то усього було завершено розгляд 88 правопорушень, з них:

– 3 справи проти громадської безпеки (створення, керівництво злочинноспільнотою або організацією, а також участь у ній);

– 7 справ у сфері господарської діяльності (легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом);

– 12 проти власності (10 справ пов'язані з привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, та 2 справи, пов'язані із шахрайством);

66 справ у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (з них 25 справ, пов'язані зі зловживанням владою або службовим становищем, 20 справ – з прийняттям пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, 12 справ – з пропозицією, обіцянкою або наданням неправомірної вигоди службовій особі, 5 справ – зі зловживанням впливом, 3 справи – з декларуванням недостовірної інформації, 2 справи – зі зловживанням повноваженнями особами, які надають публічні послуги, 1 справа – з незаконним збагаченням) (Аналіз здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом у 2024 році (як судом першої інстанції), 2025).

Звернемо увагу, що кількість кримінальних проваджень, розгляд яких завершено упродовж 2024 року порівняно із 2023 роком, збільшилась на 4 одиниці або на 5 % (у 2023 році кількість кримінальних проваджень, розгляд яких завершено становила 84). Серед завершених розглядом частка проваджень, розглянутих із ухваленням вироку, складає 88 %. Кількість ухвалених у 2024 році вироків (77 вироків) збільшилась у порівнянні з попереднім роком – на 12 судових рішень або на 18 %.

Вкрай позитивно, що упродовж 2024 року набрали законної сили вирокі щодо 79 засуджених та 3 виправданих осіб. Із числа засуджених 20 осіб було засуджено до позбавлення волі. До 10 осіб було застосовано основне покарання у виді штрафу, 47 осіб було звільнено від відбування покарання з випробуванням, а 2 особи було звільнено від покарання з інших підстав.

За вирокими, що набрали законної сили, основне покарання у виді позбавлення волі на строк:

– до п'яти років призначено чотирьом особам або у 20 % випадків засудження;

– від 5 до 10 років призначено 13 особам або у 65 % випадків;

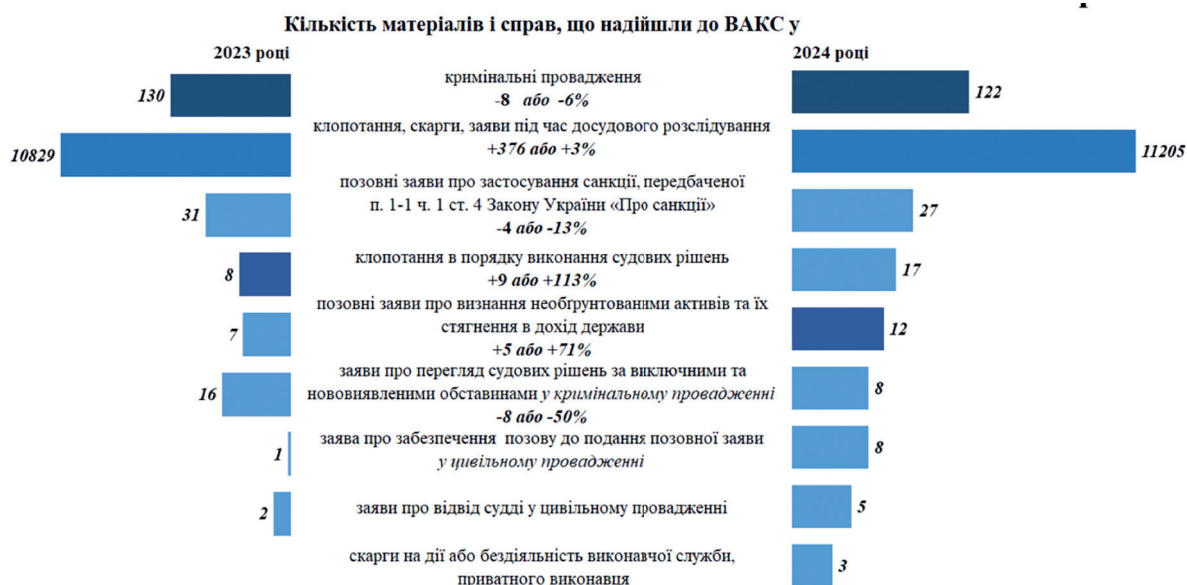

Рис. 1. Кількість матеріалів і справ, що надійшло до ВАКС у 2023 та 2024 роках

– на строк від 10 до 15 років призначено 3 особам або у 15 % випадків.

Крім цього, згідно з вироками ВАКС, що набрали законної сили у 2024 році, до засуджених застосовано додаткові покарання:

– до 54 осіб застосовано позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;

– до 26 осіб застосовано штраф;

– до 21 особи застосовано конфіскацію майна;

– 1 особу позбавлено військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

Виглядає логічним, що населення завжди цікавить коло суб'єктів, які притягаються до відповідальності за корупційні правопорушення. У минулому році вирoki щодо засуджених осіб, які набрали законної сили, стосувалися:

– посадових та службових осіб юридичних осіб приватного права – 16 осіб (20%);

– посадових та службових осіб державних підприємств – 11 осіб (14%);

– керівників державних підприємств – 9 осіб (12%);

– суддів – 5 осіб (6%);

– державних службовців, працівників патронатної служби – 5 осіб (6%);

– голів та депутатів місцевої ради – 4 особи (5%);

– народних депутатів України – 4 особи (5%);

– адвокатів – 4 особи (5%);

– фізичних осіб-підприємців – 3 особи (4%);

– непрацюючих – 2 особи (3%);

– прокурорів – 1 особа (1%);

– військовослужбовців – 1 особа (1%);

– осіб з іншим видом заняття – 14 осіб (18%)

(Аналіз здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом у 2024 році (як судом першої інстанції), 2025).

3. Статистичні показники діяльності Вищого антикорупційного суду у першому півріччі 2025 р.

У першому півріччі 2025 року судочинство у ВАКС як у суді першої інстанції здійснювали 27 суддів, 1 суддю було відряджено до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, 1 суддя перебуває у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку (Аналіз здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом (як судом першої інстанції) у першому півріччі 2025 р., 2025). Нагадаємо, що задля подолання кадрової кризи у судах, у тому числі Вищому антикорупційному суду, 03 червня 2025 року було оголошено конкурс на зайняття 23 вакантних посад ВАКС (13 вакантних посад суддів до першої інстанції та 10 посад суддів до Апеляційної палати ВАКС) (Оголошено конкурс на зайняття 23 вакантних посад суддів Вищого антикорупційного суду, 2025).

Заслуговує на увагу тенденція зростання показника надходження справ та матеріалів до ВАКС з 2023 року (у звітному періоді порівняно з показником 1 півріччя 2024 року цей показник збільшився на 1,37%). Крім того, у першому півріччі 2025 року порівняно з аналогічним періодом 2024 року відзначається підвищення ефективності ВАКС (співвідношення показника розгляду справ до показника надходження) з 97% до 99%. Зокрема, цей показник збільшився на:

– 1% щодо кримінальних проваджень;

– 2% щодо матеріалів, розглянутих слідчими суддями;

– 51 % щодо позовів про застосування санкції, передбаченої п. 1-1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції».

Кількість справ і матеріалів, розгляд яких завершено постановленням вироку або іншого судового рішення по суті заявлених вимог, у першому півріччі 2025 року збільшилася на 8% порівняно з 1 півріччям 2024 року, тобто з 4817 до 5188 судових рішень. Крім того, на 49 % зросла кількість ухвалених ВАКС вироків у першому півріччі 2025 року (з 35 до 52). Частка вироків серед усіх ухвалених за результатами розгляду кримінальних проваджень судових рішень становить 98% (у першій половині 2024 року дещо менше – 83%) (Аналіз здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом (як судом першої інстанції) у першому півріччі 2025 р., 2025).

4. Тривалість розгляду справ Вищим антикорупційним судом

Відповідно до даних судової статистики за 2024 рік, середня тривалість розгляду справ у ВАКС становить 618 днів, причому 97 справ залишаються нерозглянутими понад два роки. Моніторинг діяльності суду показав, що середня тривалість одного засідання у кримінальних справах по суті складає 1 годину 32 хвилини. Станом на початок 2025 року на розгляді у ВАКС перебувало 286 справ. На перший погляд, такі показники можуть виглядати прийнятними, особливо у порівнянні з тривалістю розгляду гучних корупційних справ в інших судах до створення ВАКС. Водночас фактична ситуація свідчить про інше, оскільки строки давності притягнення до кримінальної відповідальності спливають незалежно від того, який саме суд розглядає справу.

Зауважимо, що серед основних причин відкладення судових засідань можна назвати: 1) відсутність зазначення причини; 2) неявку захисників; 3) перенесення за ініціативою суду без оприлюднення відповідної інформації на порталі «Судова влада». Додатково до цього, відтермінування засідань зумовлювали й такі обставини, як: 1) перебування судді у нарадчій кімнаті в іншій справі чи участь в іншому засіданні; 2) хвороба або госпіталізація обвинуваченого; 3) необхідність надати новому захиснику час для ознайомлення з матеріалами справи; 4) протиправна поведінка сторони захисту – зірвані засідання, неналежна процесуальна поведінка чи інші дії, спрямовані на перешкоджання розгляду (Звіт з моніторингу роботи ВАКС з 1 жовтня 2023 по 30 червня 2024 року).

5. Рівень довіри населення до Вищого антикорупційного суду

Довіра – багатовимірне й складне поняття, що охоплює взаємини як між окремими особами, так і між людиною та колективом, суспільством, державою чи її окремими інституціями. Відповідно до тлумачного словника української мови, слово «довіра» походить від «довір'я», тобто ставлення до кого-небудь, що виникає на підставі віри в чийсь правоту, чесність, щирість тощо (Словник української мови). Варто пам'ятати, що рівень довіри може як збільшуватися, так і зменшуватися. Зазначена теза також прийнятна і щодо ставлення населення до ВАКС.

Розглянемо рівень довіри до ВАКС у різні роки. До прикладу, у 2020 р. повністю довіряли цьому суду 2,1% (зовсім не довіряли 44,3%). У 2025 році недовіра ВАКС досягла 70% (такий самий високий показник недовіри отримали НАБУ та САП) (Уніан,

2025). Цікавим є той факт, що прогнозами ВАКС очікується відновлення довіри громадян до правосуддя близько на 53% (Судово-юридична газета, 2024).

У той саме час, варто пам'ятати, що результати соціологічних опитувань мають суб'єктивний характер. Так, результати залежать від кількості опитаних, їх віку, наявності правничих знань, досвіду взаємодії із судовою системою загалом.

Висновки. Аналіз статистичних показників діяльності Вищого антикорупційного суду свідчить про зростання навантаження на суддівський корпус та поступове підвищення ефективності розгляду справ. Водночас, тривалі строки розгляду справ, значна кількість відкладених засідань та проблеми з процесуальною дисципліною учасників проваджень суттєво знижують результативність судочинства. Це створює ризики спливу строків давності притягнення осіб до кримінальної відповідальності, що прямо впливає на ефективність боротьби з корупцією. Ці та деякі інші проблеми дозволяють дійти висновку щодо неповного досягнення цілей та задач, що обумовлювали створення цього суду.

Важливим аспектом у розумінні діяльності ВАКС є те, що корупція має латентний характер. Значна частина корупційних правопорушень залишається нерозкритою, а офіційна статистика не відображає реального рівня корупційних проявів. Це підкреслює обмеженість можливості використання кількісних показників як єдиного критерію оцінки ефективності антикорупційних інституцій, у тому числі ВАКС. Варто також зазначити, що окрім висвітлених у науковому дослідженні статистичних показників, можуть використовуватись і інші, які додатково відображатимуть діяльність Вищого антикорупційного суду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 07.06.2018 р. № 2447-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19>
2. Аналіз здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом у 2024 році (як судом першої інстанції). Вебсайт Вищого антикорупційного суду. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/hcac/statistics/analyses/justice_2025_1.pdf
3. Аналіз здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом (як судом першої інстанції) у першому півріччі 2025 р. Вебсайт Вищого антикорупційного суду. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/hcac/statistics/analyses/justice_2025_1.pdf
4. Оголошено конкурс на зайняття 23 вакантних посад суддів Вищого антикорупційного суду. Вебсайт Вищого антикорупційного суду. 2025. URL: <https://first.vaks.gov.ua/publications/oholosheno-konkurs-na-zayniattia-23-vakantnykh-posad-suddiv-vyshchoho-antikoruptsiynoho-sudu/>
5. Як ВАКС розглядає корупційні справи. Звіт з моніторингу роботи ВАКС з 1 жовтня 2023 по 30 червня 2024 року. URL: https://drive.google.com/file/d/1TTRF9EAvGD8MEbYYAeBiIQq_472VC-gJ/view

6. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua>
7. Недовіра українців до НАБУ, САП та ВАКС досягає 70 %, наздогнавши показники ставлення до проросійських політиків – Центр Разумкова. УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/society/nedovira-ukrajinciv-do-nabu-sap-ta-vaks-dosyagaye-70-nazdognavshi-pokazniki-stavlennya-do-prorosiyskikh-politikiv-centr-razumkova-12957372.html>
8. У ВАКС вважають, що упродовж 2025–2027 років рівень корупції в Україні вдасться знизити на 40 %. Судово-юридична газета. 18.02.2024 р. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/293262-v-vaks-schitayut-cto-v-techenie-2025-2027-godov-uroven-korrupsii-v-ukraine-udastsya-snizit-na-40>

REFERENCES:

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2018, June 7). Pro Vyshchyi antykoruptsiynyi sud: Zakon Ukrainy № 2447-VIII [On the High Anti-Corruption Court: Law of Ukraine No. 2447-VIII]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19>
2. Vyshchyi antykoruptsiynyi sud. (2025). Analiz zdiisnennia sudochynstva Vyshchym antykoruptsiynym sudom u 2024 rotsi (iak sudom pershoi instantsii) [Analysis of the administration of justice by the High Anti-Corruption Court in 2024 (as a court of first instance)]. High Anti-Corruption Court. https://court.gov.ua/storage/portal/hcac/statistics/analyses/justice_2025_1.pdf
3. Vyshchyi antykoruptsiynyi sud. (2025). Analiz zdiisnennia sudochynstva Vyshchym antykoruptsiynym sudom u 2024 rotsi (iak sudom pershoi instantsii) u pershomu pivrichi 2025 roky [Analysis of the administration of justice by the High Anti-Corruption Court in 2024 (as a court of first instance) in the first part of 2025]. High Anti-Corruption Court. https://court.gov.ua/storage/portal/hcac/statistics/analyses/justice_2025_1.pdf
4. Vyshchyi antykoruptsiynyi sud. (2025). Oholosheno konkurs na zainiattia 23 vakantnykh posad suddiv Vyshchoho antykoruptsiynoho sudu [Announcement of the competition for 23 vacant positions of judges of the High Anti-Corruption Court]. High Anti-Corruption Court. <https://first.vaks.gov.ua/publications/oholosheno-konkurs-na-zayniattia-23-vakantnykh-posad-suddiv-vyshchoho-antikoruptsiynoho-sudu/>
5. Transparency International Ukraine. (2024). Yak VAKS rozghliadaie koruptsiini spravy: Zvit z monitorynhu roboty VAKS z 1 zhovtnia 2023 po 30 chervnia 2024 roku [How the HACC considers corruption cases: Monitoring report on HACC's work from October 1, 2023, to June 30, 2024]. https://drive.google.com/file/d/1TTRF9EAvGD8MEbYYAeBiIQq_472VC-gJ/view
6. Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. (n.d.). <http://sum.in.ua>
7. UNIAN. (2024, March 15). Nedovira ukrainsiv do NABU, SAP ta VAKS dosiahaie 70 %, nazdognavshy pokaznyky stavlennia do proroisiskikh politykiv – Tsentr Razumkova [Ukrainians' distrust of NABU, SAP and HACC reaches 70%, catching up with attitudes toward pro-Russian politicians – Razumkov Center]. <https://www.unian.ua/society/nedovira-ukrajinciv-do-nabu-sap-ta-vaks-dosyagaye-70-nazdognavshi-pokazniki-stavlennya-do-prorosiyskikh-politikiv-centr-razumkova-12957372.html>
8. Sudovo-Yurydychna Hazeta. (2024, February 18). U VAKS vvazhaiut, shcho uprodovzh 2025–2027 rokiv riven koruptsii v Ukraini vdaetsia znizyty na 40% [The HACC believes that during 2025–2027, the level of corruption in Ukraine will be reduced by 40%]. Sudovo-Yurydychna Hazeta. <https://sud.ua/uk/news/publication/293262-v-vaks-schitayut-cto-v-techenie-2025-2027-godov-uroven-korrupsii-v-ukraine-udastsya-snizit-na-40>

Стаття надійшла до редакції 29.08.2025

Рекомендована до друку 12.09.2025

Опублікована 01.10.2025

СЕКЦІЯ 7 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПРАВО ЄС; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

УДК [005.584.1:351.74]:061.2
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-3-14>

РОЛЬ ІНСТИТУЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У КОНТРОЛІ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Нікітінський Олександр Павлович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету
onikitinskyi@ksu.ks.ua
orcid.org/0009-0009-4030-6964

У статті **поставлено за мету** дослідження правових ролі інституцій громадянського суспільства у контролі за діяльністю правоохоронних органів.

Для досягнення поставленої мети та отримання об'єктивних результатів було застосовано комплекс **методів** наукового дослідження, а саме: аналітичний метод, системно-структурний, метод узагальнення, формально-юридичний та метод кейс-стаді (*case-study*). **Результати та висновки такої діяльності.** У статті проаналізовано правові та організаційні засади участі інституцій громадянського суспільства у здійсненні контролю за діяльністю правоохоронних органів. Здійснено узагальнення підходів до визначення поняття правоохоронних органів, окреслено характерні риси та завдання їх діяльності у сфері забезпечення правопорядку, захисту прав і свобод людини. Визначено, що відсутність єдиного нормативного підходу до розуміння змісту терміна «правоохоронні органи» створює підґрунтя для різних тлумачень і ускладнює окреслення меж їх компетенції.

Особливу увагу приділено проблематиці громадського контролю, що виступає невід'ємним елементом системи стримувань і противаг у демократичній державі. Виконано дослідження загальних правових механізмів, які створюють умови для залучення громадськості до процесів оцінки ефективності та законності діяльності правоохоронних органів. Здійснено аналіз форм реалізації громадського контролю: від участі у роботі дорадчих органів і проведення публічних консультацій до моніторингу місць несвободи, незалежних журналістських розслідувань та правозахисної діяльності.

У роботі наведено приклади практичної діяльності інституцій громадянського суспільства, що підтверджують їх здатність забезпечувати незалежний контроль, впливати на вироблення державної політики та ініціювати правові й організаційні зміни. Проаналізовано інноваційні моделі співпраці між державними структурами та громадськими організаціями, які дозволяють поєднувати інституційну потужність держави з активністю й професійністю громадянського суспільства. Визначено, що такий симбіоз сприяє запобіганню зловживанням, викоріненню корупційних практик, посиленню захисту прав людини та формуванню довіри населення до правоохоронних органів. Здійснено характеристику ключових завдань громадського контролю, які полягають у зміцненні законності, підвищенні ефективності функціонування органів влади, формуванні правової культури та утвердженні демократичних цінностей. Узагальнено, що діяльність інституцій громадянського суспільства виходить за межі суто наглядових функцій, адже вона поєднує правозахисний, моніторинговий, аналітичний, адвокаційний та просвітницький виміри. Підкреслено, що громадський контроль за діяльністю правоохоронних органів є важливою умовою утвердження верховенства права, розвитку демократичної правової держави та становлення дієвої моделі взаємодії держави і суспільства.

Ключові слова: правоохоронні органи, громадянське суспільство, громадський контроль, демократична держава, права людини, громадські інституції.

THE ROLE OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN THE CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES

Nikitinskyi Oleksandr Pavlovych,
Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor at the Department of National, International Law and law enforcement
Kherson State University
onikitinskyi@ksu.ks.ua
orcid.org/0009-0009-4030-6964

The article **aims** to investigate the legal role of civil society institutions in controlling the activities of law enforcement agencies.

To achieve this goal and obtain objective results, a complex of **methods** of scientific research was applied, namely: analytical method, system-structural, generalization method, formal legal and case-study. **Results and conclusions of such activity.** The article analyzes the legal and organizational principles of participation of civil society institutions in exercising control over the activities of law enforcement agencies. A generalization of approaches to defining the concept of law enforcement agencies is made, the characteristic features and tasks of their activity in the field of law and order, protection of human rights and freedoms are outlined. It is determined that the absence of a single normative approach to understanding the content of the term "law enforcement agencies" creates the basis for different interpretations and complicates the outline of the limits of their competence.

Particular attention is paid to the issues of public control, which is an integral part of the system of restraints and balances in the democratic state. The study of general legal mechanisms that create the conditions for involving the public in the processes of assessing the efficiency and legality of law enforcement agencies. The analysis of forms of implementation of public control was carried out: from participation in the work of advisory bodies and conducting public consultations to monitoring of places of freedom, independent journalistic investigations and human rights activities. The work provides examples of practical activity of civil society institutions, confirming their ability to ensure independent control, influence the development of state policy and initiate legal and organizational changes. Innovative models of cooperation between state structures and public organizations are analyzed, which allow to combine the institutional capacity of the state with the activity and professionalism of civil society. It is determined that such symbiosis contributes to the prevention of abuse, eradication of corruption practices, strengthening the protection of human rights and the formation of public confidence in law enforcement agencies. The key tasks of public control are characterized, which are to strengthen the legality, increase the efficiency of the functioning of the authorities, formulate legal culture and establish democratic values. It is generalized that the activities of civil society institutions go beyond purely supervisory functions, because it combines human rights, monitoring, analytical, advocacy and educational dimensions. It is emphasized that public control over the activity of law enforcement agencies is an important condition for the establishment of the rule of law, the development of a democratic rule of law and the formation of an effective model of interaction of the state and society.

Keywords: law enforcement agencies, civil society, public control, democratic state, human rights, public institutions.

Вступ. Актуальність дослідження питання ролі інституцій громадянського суспільства у контролі за діяльністю правоохоронних органів обумовлена ключовими трансформаційними процесами, що відбуваються в Україні, адже, на шляху до утвердження демократичних цінностей, правової держави та європейської інтеграції, питання прозорості діяльності і підзвітності правоохоронних органів набуває першочергового значення. Сучасні виклики, пов'язані з корупцією, зловживаннями владними повноваженнями та відсутністю довіри суспільства до правоохоронної системи, вимагають ефективних механізмів зовнішнього контролю з боку незалежних громадських інституцій. У цьому контексті інститути громадянського суспільства, виступаючи важливим елементом системи стримувань і противаг, які здатні забезпечити незалежний моніторинг, сприяти реформуванню галузі та захисту прав і свобод фізичних та юридичних осіб. Актуальність роботи також підкреслюється необхідністю адаптації форм і методів громадського контролю до специфіки діяльності кожного правоохоронного органу, а також до умов воєнного стану, що накладає певні обмеження на діяльність громадських інституцій в сфері контролю за діяльністю правоохоронних органів.

Метою статті є дослідження правових ролі інституцій громадянського суспільства у контролі за діяльністю правоохоронних органів.

Для досягнення поставленої мети та отримання об'єктивних результатів було застосовано комплекс методів наукового дослідження, а саме: аналітичний метод, системно-структурний, метод узагальнення, формально-юридичний та метод кейс-стаді (case-study).

1. Загально-правові засади участі інституцій громадянського суспільства у контролі за діяльністю правоохоронних органів

Ст.1 Конституції України проголошує, що «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» (Верховна Рада України, 199) та закладає фундаментальні основи державного устрою і визначає однією із основних завдань держави – захист «прав, свобод і охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб» (Лосюк, Лазарєв, 2018). У цьому контексті особлива роль належить правоохоронним органам, адже саме вони виступають ключовим інструментом держави у забезпеченні верховенства права, гарантуванні реалізації та захисту прав і свобод фізичних і юридичних осіб. Виконуючи превентивну, охоронну та правозастосовну функції, правоохоронні органи забезпечують належний баланс між публічними і приватними інтересами, що є необхідною умовою стабільності суспільного розвитку та утвердження правової держави. Ефективність діяльності правоохоронних органів визначається не лише спроможністю реагувати на правопорушення, а й здатністю створювати умови для запобігання їм, формуючи атмосферу правової безпеки. Таким чином, правоохоронні органи виступають не лише механізмом реалізації державної влади, а й гарантом довіри суспільства до самої держави як носія обов'язку захищати права та свободи фізичних і юридичних осіб.

Відсутність нормативного закріплення поняття «правоохоронний орган» у законодавстві України зумовлює розбіжності у його тлумаченні та різноманітні наукові підходи до розуміння його змісту, що ускладнює визначення чітких меж компетенції таких органів і створює ризики правової

невизначеності. Не вдаючись до детального аналізу поняття «правоохоронні органи» підтримуємо позицію І.Л. Бомбергер та А.В. Собко, які визначають що правоохоронний орган «це державний орган, основною функцією якого є здійснення правоохоронної діяльності, яка виявляється в реалізації відповідних правоохоронних функцій, що здійснюються на професійній основі, має визначені законом повноваження на здійснення заходів державного примусу, спрямовані на охорону та захист прав людини, забезпечення законності та правопорядку, рішення яких є обов'язковими для відповідних посадових осіб, фізичних та юридичних осіб, потребують спеціального матеріально-технічного та кадрового забезпечення діяльності, здійснює свою діяльність із дотриманням встановлених законом правил та процедур» (Бомбергер, Собко, 2020).

Як зауважує М.А. Хлистік «у загальному розумінні до правоохоронних органів включають майже всі державні органи, які постійно чи тимчасово виконують правоохоронні функції або займаються правоохоронною діяльністю» (Хлистік, 2021). Відповідно до п. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» правоохоронні органи – це «органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції» (Верховна Рада України, 1993). Слід зауважити, що таке Різноманіття правоохоронних органів, від поліції та прокуратури до органів національної безпеки, обумовлює необхідність застосування диференційованих підходів до громадського контролю, адже кожна з цих структур має унікальні функції та специфічні повноваження, що вимагає розробки спеціалізованих механізмів моніторингу. Тому ефективність контролю з боку громадського суспільства залежить від адаптації методів і стратегій до особливостей діяльності конкретного правоохоронного органу.

Громадський контроль за діяльністю правоохоронних органів є важливим інструментом забезпечення прозорості та підзвітності їх функціонування, оскільки він дозволяє мінімізувати ризики зловживання владними повноваженнями, сприяє дотриманню принципу верховенства права та підвищує рівень довіри суспільства до правоохоронної системи. Крім того, залучення громадськості до оцінки ефективності і законності діяльності правоохоронних органів виступає додатковим механізмом захисту прав і свобод людини, оскільки створює умови для своєчасного виявлення та запобігання порушенням. Громадський контроль слугує не лише формою демократичного впливу на державні інституції, але й запорукою формування правової держави і розвитку громадянського суспільства.

Слід зауважити, що основні принципи громадського контролю у сфері правоохоронної діяльності ґрунтуються на верховенстві права, прозорості та підзвітності діяльності органів влади, участі громадян у прийнятті рішень, законності та об'єктивності оцінки. Важливим є також

принцип незалежності суб'єктів громадського контролю, що забезпечує неупередженість і достовірність результатів здійснюваного моніторингу. Нормативно-правовою базою правового закріплення зауважених вище принципів є Конституція України, Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про звернення громадян», «Про інформацію», «Про громадянські об'єднання», «Про органи самоорганізації населення» та ін. Особливе значення для здійснення громадського контролю має Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», яка «визначає основні вимоги до організації і проведення органами виконавчої влади консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики» (Кабінет Міністрів України, 2010). Порядок нормативно закріплює форми, порядок та процедури організації таких консультацій з метою залучення громадян до управління державними справами, забезпечення гласності та прозорості роботи органів виконавчої влади, до системи яких в т.ч. входять і правоохоронні органи. Консультації проводяться у формі публічних обговорень, електронних консультацій та вивчення громадської думки щодо суспільно значущих питань, а також участі у формуванні проектів нормативно-правових актів. Органи влади зобов'язані складати річний план здійснення консультацій з громадськістю, забезпечувати оприлюднення інформації про їх проведення та враховувати отримані пропозиції і зауваження при прийнятті остаточних рішень. На період воєнного стану, з метою безпеки, діяльність громадських рад може бути обмежена, зокрема, їхній доступ до приміщень органів влади може бути заблоковано, а інформація про їхню роботу може не оприлюднюватися або публікуватися частково (Кабінет Міністрів України, 2010).

Форми громадського контролю проявляються у різноманітних механізмах від участі інститутів громадянського суспільства у роботі консультативно-дорадчих органів при правоохоронних інституціях, здійсненні незалежних журналістських розслідувань, проведенні громадських слухань і круглих столів, поданні петицій та звернень, а також у діяльності правозахисних організацій, що здійснюють моніторинг прав людини. Завдання громадського контролю правоохоронної діяльності полягають у забезпеченні відкритості та підзвітності правоохоронних органів суспільству, підвищенні рівня їх ефективності, попередженні корупційних ризиків та зловживань владними повноваженнями, захисті прав і свобод фізичних та юридичних осіб. Крім того, важливим завданням громадського контролю в цій сфері є сприяння формуванню довіри громадськості до правоохоронної системи та забезпечення діалогу між державними інституціями і суспільством.

2. Практичні кейси впливу інституцій громадянського суспільства на здійснення контролю за діяльністю правоохоронних органів

Інститути громадянського суспільства (громадські організації, благодійні фонди, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та ін.) відіграють ключову роль у демократичній державі, виступаючи важливим механізмом контролю за діяльністю органів влади, зокрема правоохоронних

органів. Їхня діяльність є не просто доповненням, а невіддільною складовою системи стримувань і протидій, що забезпечує дотримання законності, прозорість та підзвітність діяльності правоохоронних органів. Цей контроль є критично важливим для запобігання зловживанням, корупції і порушенням прав фізичних та юридичних осіб, що, своєю чергою, сприяє зміцненню довіри суспільства до правоохоронної системи держави в цілому.

У цьому підрозділі статті ми розглянемо практичні кейси та механізми, за допомогою яких інститути громадянського суспільства здійснюють контроль, аналізуючи їхній вплив на правозахисну діяльність правоохоронних органів.

Кейс 1. Громадська організація «Україна без тортур» яка визначає власною місією «Викорінення в Україні катувань та жорстокого поводження з особами в місцях несвободи. Розвиток НПМ (національний превентивний механізм – розшифровано нами – О.П.) в Україні» (Україна без тортур, 2025). Отже, одним із важливих напрямів діяльності ГО «Україна без тортур» в сфері контролю за діяльністю правоохоронних органів є розвиток Національного превентивного механізму (далі – НПМ), передбаченого Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання, ратифікований Законом України від 21.07.2006 р. № 22–V (далі – Факультативний протокол). Основна ідея НПМ полягає у тому, що він передбачає систему регулярних, незалежних відвідувань місць несвободи, що перебувають під юрисдикцією держави, які мають на меті посилити захист осіб позбавлених волі, від нелюдського поводження, а також мінімізувати ризики катувань. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» щодо національного превентивного механізму» «ураховуючи схожість функцій, наявність штату кваліфікованих фахівців та значний досвід у правозахисній сфері, законопроект пропонується покласти виконання функцій національного превентивного механізму на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (Верховна Рада України, 2012). Після широкого обговорення з експертами, було вирішено реалізувати НПМ за моделлю «Омбудсмен+», яка передбачає співпрацю Офісу Омбудсмана з активістами громадянського суспільства. Модель «Омбудсмен+» є інноваційним підходом до реалізації НПМ в Україні, що поєднує інституційні повноваження Офісу Уповноваженого Верховної Ради з прав людини із залученням активістів громадянського суспільства, які формують компонент «плюс», та підкреслює важливість незалежного контролю і ефективного моніторингу.

Наприклад, ГО «Україна без тортур» здійснює превентивні моніторингові візити до місць несвободи, а також, залучає потенційних моніторів до проходження базового тренінгу, який включає загальні питання НПМ (історія, місія, завдання, становлення та розвиток в Україні), визначення, особливості і класифікацію місць несвободи, ознайомлення з мінімальними стандартами належного поводження, вивчення принципів та методів моніторингу, аналіз досвіду роботи НПМ зарубіжних країн і навчання організації взаємодії з державними органами (Україна без тортур, 2025). Отже, застосовуючи такі механізми,

як НПМ, який реалізується за моделлю «Омбудсмен+», громадські організації здійснюють систематичний моніторинг місць несвободи, що слугує потужним превентивним фактором проти катувань та жорстокого поводження. Такий незалежний контроль підвищує підзвітність і прозорість правоохоронних структур, створюючи суспільний тиск для усунення зловживань та корупції. Крім того, на основі задокументованих фактів і аналітичних даних, громадськість ініціює та лобіює необхідні законодавчі зміни, сприяючи системним реформам і підвищенню рівня довіри суспільства до правоохоронної системи.

Кейс 2. Громадська організація «Національний комітет по боротьбі з корупцією» (далі – Комітет) є незалежною всеукраїнською громадською організацією, що функціонує з 2004 р. з метою захисту прав та свобод громадян. Організація має розгалужену структуру, яка охоплює близько 80% території України, та об'єднує понад 45 тисяч громадян, включаючи 10 тис. депутатів місцевого самоврядування. Завдяки співпраці з діючими та колишніми працівниками правоохоронних органів, Комітет ефективно взаємодіє з державними структурами, звертаючи їхню увагу на корупційні порушення (Національний комітет по боротьбі з корупцією, 2025).

Основними напрямками діяльності ГО «Національний комітет по боротьбі з корупцією» є: здійснення демократичного контролю над воєнною організацією та правоохоронними органами, а також направлення спостерігачів на вибори і референдуми; звернення до суду для захисту прав громадян, ініціювання змін до законодавства, проведення громадської експертизи проектів законів та участь у люстрації; одержання інформації від правоохоронних та інших державних органів, а також надання пропозицій для вдосконалення їхньої роботи; проведення аналізу та пропаганда досвіду інших країн у боротьбі з корупцією, організація науково-практичних конференцій, надання консультаційних послуг і проведення роз'яснювальної роботи серед населення; розробка пропозицій щодо удосконалення антикорупційних механізмів, сприяння створенню умов для ефективного боротьби з організованою злочинністю та формування атмосфери суспільної нетерпимості до злочинності (Національний комітет по боротьбі з корупцією, 2025). Важливим інструментом впливу Комітету є можливість звернення до прокуратури з вимогою порушення кримінальної справи за статтею 367 ККУ України «Службова недбалість», якщо державні органи ігнорують або неналежно реагують на звернення організації.

Отже, інститути громадянського суспільства відіграють узагальнену і багатоаспектну роль у боротьбі з корупцією в правоохоронних органах, адже, вони виступають як ключовий елемент системи демократичного контролю та стримувань і протидій, що допомагає забезпечити прозорість, підзвітність та доброчесність у роботі державних структур. Громадські організації здійснюють моніторинг діяльності правоохоронців, проведення незалежних розслідувань, викриття корупційних схем та звернення до суду, правову і законодавчу адвокацію, лобіюючи зміни, спрямовані на вдосконалення антикорупційного законодавства та процедур. Через просвітницьку діяльність та інформаційні кампанії громадські

інституції підвищують правову свідомість громадян і формують атмосферу суспільної нетерпимості до корупції, що є фундаментальною передумовою для її викоринення.

Висновки. Правоохоронні органи забезпечують реалізацію функцій держави у сфері захисту прав і свобод фізичних та юридичних осіб, підтримання правопорядку та зміцнення довіри суспільства до державних інституцій, а тому їхня діяльність потребує постійного громадського контролю. Інститути громадянського суспільства є невід'ємною частиною системи стримувань і противаг у демократичній державі, забезпечуючи підзвітність та прозорість діяльності правоохоронних органів. Установлено, що ефективність громадського контролю залежить від адаптації підходів до специфіки функціональних обов'язків кожної правоохоронної структури. Інститути громадянського суспільства створюють систему зовнішнього моніторингу, здатну запобігати зловживанням владними повноваженнями, виявляти порушення прав людини, протидіяти корупційним ризикам, зокрема, шляхом участі у дорадчих органах, організацію публічних обговорень, звернення до суду, проведення розслідувань та адвокаційних кампаній інституції громадянського суспільства впливають на якість функціонування правоохоронних структур і формування правової правоохоронної політики. Практичний досвід діяльності громадських організацій підтверджує здатність громадянського суспільства бути активним суб'єктом демократичного контролю, так, моніторинг місць несвободи, протидія катуванням, ініціювання змін у сфері боротьби з корупцією та просвітницька робота серед населення формують середовище нетерпимості до порушень правопорядку, в т.ч. в сфері правоохоронної діяльності. Отже, громадський контроль за діяльністю правоохоронних органів виступає необхідною умовою розвитку демократичної держави, гарантією дотримання прав фізичних і юридичних осіб та важливим чинником утвердження верховенства права у суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.07.25)
2. Лосюк Д.Г., Лазарев В.В., Правоохоронні органи: правові засади діяльності. Пріоритетні напрями діяльності Національної поліції України. Харків. 2018. 134–139. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/12_12_2018/pdf/37.pdf (дата звернення: 10.07.25)
3. Бомбергер І.Л., Собко А.В. До питання поняття та ознаки правоохоронних органів у правовій доктрині та законодавстві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, Серія ПРАВО. Випуск 61, том 1. 2020. С. 16–20. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/02/5-2.pdf> (дата звернення: 14.07.25)
4. Хлестік М.А. Визначення поняття правоохоронного органу в законодавстві України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. С. 49–54. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/4_2021/11.pdf (дата звернення: 02.07.25)
5. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 р. № 3781-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (дата звернення: 01.07.25)
6. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів

України від 03.11.2010 р. № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.07.25)

7. Місія, Візія та Цінності Організації. Офіційний веб-сайт «Україна без тортур». URL: <https://notorture.org.ua/about> (дата звернення: 18.07.25)

8. Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання: Організація Об'єднаних Націй від 18.12.2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_f48#Text (дата звернення: 17.07.25)

9. Про внесення змін до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» щодо національного превентивного механізму: Закону України 02.10.2012р. № 5409-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5409-17#n9> (дата звернення: 22.07.25)

10. Про комітет. ГО «Національний комітет по боротьбі з корупцією» URL: <https://corruption.ws/about> (дата звернення: 12.07.25)

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [inUkrainian]
2. Losiuk D.H., Lazariev V.V., Pravookhoronni orhany: pravovi zasady diialnosti [Law enforcement agencies: legal principles of activity]. Priorytetni napriamy diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy. Kharkiv. 2018. 134–139. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/12_12_2018/pdf/37.pdf [inUkrainian]
3. Bomberher I.L., Sobko A.V. Do pytannia poniattia ta oznaky pravookhoronnykh orhaniv u pravovii doktryni ta zakonodavstvi Ukrainy [The question of the concept and features of law enforcement agencies in the legal doctrine and the legislation of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, Seriiia PRAVO. Vypusk 61, tom 1. 2020. S. 16–20. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/02/5-2.pdf> [inUkrainian]
4. Khlystik M.A. Vyznachennia poniattia pravookhoronnomu orhanu v zakonodavstvi Ukrainy [Definition of the concept of law enforcement body in the legislation of Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I.Vernadskoho*. Seriiia: yurydychni nauky. S. 49–54. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/4_2021/11.pdf [inUkrainian]
5. Pro derzhavnyi zakhyst pratsivnykiv sudu i pravookhoronnykh orhaniv [On state protection of court and law enforcement officials]: Zakon Ukrainy vid 23.12.1993 r. № 3781-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> [inUkrainian]
6. Pro zabezpechennia uchasti hromadskosti u formuvanni ta realizatsii derzhavnoi polityky [On ensuring public participation in the formation and implementation of state policy]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.11.2010 r. № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text> [inUkrainian]
7. Misiia, Viziiia ta Tsinnosti Orhanizatsii [The mission, vision and values of the organization]. Ofitsiinyi vebсайt «Ukraina bez tortur». URL: <https://notorture.org.ua/about> [inUkrainian]
8. Fakultativnyi protokol do Konventsii proty катуван та inshykh zhorstokyykh, neliudskykh або takyykh, shcho prynyzhuiut hdnist, vydiv povodzhennia ta pokarannia [Optional protocol to the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Denying Dignity, Types of Health and Punishment]: Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii vid 18.12.2002 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_f48#Text [inUkrainian]
9. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav lyudyny» shchodo natsionalnoho preventyvnoho mekhanizmu [On Amendments to the Law of Ukraine 'On the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights' concerning the National Preventive Mechanism]: Zakonu Ukrainy 02.10.2012r. № 5409-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5409-17#n9> [inUkrainian]
10. Pro komitet [About the Committee]. HO “Natsionalnyi komitet po borotbi z koruptsiieiu” URL: <https://corruption.ws/about> [inUkrainian]

Стаття надійшла до редакції 29.08.2025

Рекомендована до друку 12.09.2025

Опублікована 01.10.2025

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

УДК 341.225(262.5):355.01(477:470+571)
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-3-15>

ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО МОРСЬКОГО ПРАВА В ЧОРНОМУ МОРІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ

Панченко Ірина Миколаївна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри економіки та морського права
Херсонської державної морської академії
im.pan4enko@gmail.com
orcid.org/0000-0003-4545-3794

Гавловська Аліна Олександрівна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри національного,
міжнародного права та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету
ahavlovska@ksu.ks.ua
orcid.org/0000-0002-7973-7560

Мета. Стаття присвячена комплексному аналізу міжнародно-правового статусу Чорного моря та наслідків збройної агресії Російської Федерації проти України у морському вимірі. Особливу увагу приділено питанням свободи судноплавства, режиму напівзамкнених морів, незаконної блокади портів, мінної небезпеки, функціонуванню «зернових коридорів», а також ролі міжнародних організацій та судових інституцій у забезпеченні верховенства міжнародного морського права.

Методи. У дослідженні використано загальнонаукові та спеціально-правові методи: системний і порівняльний аналіз, історико-правовий підхід, метод формально-юридичної інтерпретації, а також аналіз практики міжнародних судових органів (ITLOS, арбітражів за UNCLOS, Міжнародного суду ООН). Застосування комплексного підходу дозволило виявити взаємозв'язок між нормами універсального морського права та спеціальними договірними режимами, а також визначити прогалини у сучасному міжнародному регулюванні.

Результати. Встановлено, що агресія Російської Федерації у Чорному морі супроводжується системними порушеннями міжнародного морського та гуманітарного права, включаючи незаконну блокаду портів, напади на цивільні судна, мінування акваторій та анексію морських просторів. Дослідження доводить, що навіть у кризових умовах міжнародне право залишається дієвим інструментом: приклади «зернової угоди», рішень ITLOS та санкцій ЄС підтверджують здатність міжнародних структур підтримувати функціонування правового порядку. Проаналізовано використання Україною міжнародних судових механізмів для захисту своїх морських прав та формування доказової бази майбутньої відповідальності Російської Федерації.

Висновки. Аналіз ситуації у Чорному морі свідчить про необхідність посилення ефективності міжнародного морського права у кризових умовах. Виклики, пов'язані з блокадою, мінною загрозою та обмеженням свободи судноплавства, потребують вироблення дієвих міжнародно-правових механізмів, здатних гарантувати належне виконання норм морського права. Досвід «зернових коридорів» довів можливість формування інноваційних правових механізмів у воєнний час. Роль міжнародних організацій і судових інституцій є вирішальною для збереження верховенства права, тоді як стратегія України підтверджує, що правові засоби залишаються дієвим шляхом захисту національних інтересів навіть у період збройної агресії.

Ключові слова: свобода судноплавства, морська блокада, мінна небезпека, зернові коридори, морські гуманітарні коридори, міжнародна відповідальність держави.

APPLICATION OF INTERNATIONAL MARITIME LAW IN THE BLACK SEA IN THE CONTEXT OF THE ARMED CONFLICT IN UKRAINE

Panchenko Iryna Mykolaivna,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Economics and Maritime Law
Kherson State Maritime Academy
im.pan4enko@gmail.com
orcid.org/0000-0003-4545-3794

Havlovska Alina Oleksandrivna,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of National, International Law and Law Enforcement
Kherson State University
ahavlovska@ksu.ks.ua
orcid.org/0000-0002-7973-7560

Objective. The article is dedicated to a comprehensive analysis of the international legal status of the Black Sea and the consequences of the Russian Federation's armed aggression against Ukraine in the maritime domain. Particular attention is paid to issues of freedom of navigation, the regime of semi-enclosed seas, illegal port blockades, mine threats, the functioning of the "grain corridors," as well as the role of international organizations and judicial institutions in ensuring the supremacy of international maritime law.

Methods. The study employs general scientific and specialized legal methods, including systemic and comparative analysis, a historical-legal approach, formal-legal interpretation, and analysis of international judicial practice (ITLOS, UNCLOS arbitration, International Court of Justice). The application of a comprehensive approach allowed for identifying the interrelation between the norms of universal maritime law and specific treaty regimes, as well as detecting gaps in contemporary international regulation.

Results. It has been established that the Russian Federation's aggression in the Black Sea is accompanied by systematic violations of international maritime and humanitarian law, including illegal port blockades, attacks on civilian vessels, mining of maritime areas, and annexation of maritime spaces. The study demonstrates that international law remains an effective instrument even under crisis conditions: examples such as the "grain agreement," ITLOS decisions, and EU sanctions confirm the capacity of international structures to maintain the rule of law. The use of international judicial mechanisms by Ukraine to protect its maritime rights and to build an evidentiary basis for future responsibility of the Russian Federation has been analyzed.

Conclusions. The analysis of the situation in the Black Sea indicates the need to enhance the effectiveness of international maritime law in crisis conditions. Challenges related to blockades, mine threats, and restrictions on freedom of navigation require the development of effective international legal mechanisms capable of ensuring proper implementation of maritime law norms. The experience of the "grain corridors" has demonstrated the feasibility of creating innovative legal mechanisms in wartime. The role of international organizations and judicial institutions is crucial for preserving the rule of law, while Ukraine's strategy confirms that legal measures remain an effective means of protecting national interests even during armed aggression.

Keywords: freedom of navigation, naval blockade, mine threat, grain corridors, maritime humanitarian corridors, international state responsibility.

Вступ. Чорне море у сучасних міжнародних відносинах посідає особливе місце як стратегічний регіон, що має багатопланове значення: геополітичне, економічне, екологічне та безпекове. Воно є напівзамкнутим морем, розташованим між Європою, Кавказом і Малою Азією, яке об'єднує держави з різними політичними й економічними інтересами. Особливістю його правового режиму є поєднання універсальних норм міжнародного морського права, закріплених у Конвенції ООН з морського права 1982 року (далі – UNCLOS), та спеціальних регіональних режимів, зокрема Конвенція про режим проток 1936 року (далі – Конвенції Монтре). Така багаторівнева структура регулювання створює унікальне правове середовище, яке постійно потребує адаптації до нових викликів.

Актуальність теми зумовлена тим, що збройна агресія Російської Федерації (далі – РФ) проти України з 2014 року, а особливо її ескалація у 2022 році, докорінно змінила умови реалізації міжнародного морського права в регіоні. Блокада українських портів, замінування акваторій, напади на цивільні судна, незаконне використання природних ресурсів Чорного моря стали викликами не лише для України, але й для всієї міжнародної спільноти. Ці події поставили під сумнів ефективність традиційних механізмів гарантування свободи судноплавства та захисту цивільних об'єктів, що робить тему дослідження особливо актуальною.

Новизна дослідження полягає в комплексному аналізі правового статусу Чорного моря в умовах нинішнього збройного конфлікту. На

відміну від наявних робіт, у статті акцентовано увагу не лише на теоретичних засадах Конвенції UNCLOS та регіональних договорів, але й на практиці їх застосування в умовах війни, включаючи приклади «зернової угоди», діяльність міжнародних організацій, а також судові процеси, ініційовані Україною. Таким чином, робота поєднує правовий, безпековий і гуманітарний аспекти, пропонуючи комплексний підхід до оцінки ситуації.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні специфіки правового статусу Чорного моря та виявленні особливостей функціонування міжнародного морського права в умовах збройного конфлікту.

Завдання дослідження включають: аналіз правового режиму Чорного моря як напівзамкнутого моря; дослідження впливу збройної агресії РФ на реалізацію свободи судноплавства та захист цивільних об'єктів; вивчення проблематики блокади портів і мінної небезпеки; характеристику правового механізму функціонування «зернових коридорів»; визначення ролі міжнародних організацій та судових інституцій у врегулюванні наслідків конфлікту; аналіз стратегії України щодо захисту своїх морських прав у міжнародних судах.

Методологія дослідження базується на поєднанні загальнонаукових і спеціально-правових методів. Використано системний і порівняльний аналіз, історико-правовий підхід, формально-юридичний метод, а також аналіз практики міжнародних судових органів. Такий підхід доз-

волив простежити взаємозв'язок між нормами міжнародного морського права та їх практичною реалізацією в умовах війни.

Логіка викладу матеріалу побудована у два етапи. У першому розділі досліджено міжнародно-правовий статус Чорного моря, зокрема його режим як напівзамкнутого моря, проблеми блокади, мінної небезпеки та функціонування зернових коридорів. У другому розділі розглянуто роль міжнародних організацій та судових інституцій, а також проаналізовано спроби України захистити свої права у міжнародно-правовому полі.

Таким чином, запропоноване дослідження має на меті поглиблене вивчення правового статусу Чорного моря у світлі сучасних викликів та вироблення підходів, здатних забезпечити ефективність міжнародного морського права в умовах збройних конфліктів.

1. Міжнародно-правовий статус Чорного моря та виклики свободі судноплавства

Аналіз правового статусу Чорного моря доцільно розпочати з визначення його місця у системі міжнародного морського права, що дозволяє простежити співвідношення універсальних норм із регіональними угодами та виявити проблеми їх практичного застосування.

Чорне море є напівзамкнутим морем, яке має стратегічне значення як для прибережних держав, так і для міжнародної спільноти. Його правовий статус у сучасному міжнародному правопорядку визначається насамперед положеннями Конвенції UNCLOS, яка встановлює норми, що регулюють правовий режим морських просторів, зокрема територіального моря, прилеглої зони, виключної економічної зони та континентального шельфу.

Згідно з UNCLOS, кожна прибережна держава має право встановлювати відповідні зони юрисдикції: до 12 морських миль для територіального моря, до 24 миль для прилеглої зони, до 200 миль для виключної економічної зони, а також мати континентальний шельф, межі якого можуть перевищувати 200 миль залежно від геологічних характеристик дна (представники держав-членів ООН, 1982). Однак у випадку Чорного моря специфічна географія, а саме його відносно невеликі розміри та щільне розташування прибережних держав, що унеможливило повне розгортання цих концепцій без погодження меж із сусідніми державами. Це призводить до необхідності укладення двосторонніх угод про делімітацію морських просторів, що часто супроводжуються політичною напругою.

Особливого значення для Чорного моря має його зв'язок зі Світовим океаном через систему чорноморських проток – Босфор, Мрамурове море та Дарданелли. Їхній правовий режим регулюється не UNCLOS, а Конвенцією Монтре 1936 року. Відповідно до цього договору Туреччина, яка контролює протоки, має право регулювати рух військових кораблів у мирний час, а в умовах війни може обмежити прохід воюючим сторонам (Конвенція, 1936). Таким чином, правовий статус Чорного моря формується на перетині універсальних норм і спеціального договірного регулювання.

UNCLOS також визначає особливості правового режиму напівзамкнутих морів. Стаття 122 визначає їх як моря, з'єднані з океаном через вузькі проходи та оточені кількома державами, які мають спільні інтереси щодо використання ресурсів і охорони довкілля. Стаття 123 закликає при-

бережні держави до співпраці у сфері управління, проведення наукових досліджень та запобігання забрудненню (представники держав-членів ООН, 1982). Для Чорного моря прикладом такої співпраці є Бухарестська конвенція про захист Чорного моря від забруднення 1992 року.

Разом із тим, з початком агресії РФ проти України у 2014 році, а особливо після повномасштабного вторгнення 2022 року, правовий режим Чорного моря зазнав серйозних випробувань. Блокада українських портів, мінування акваторій, обстріли цивільних суден та створення зон ризику поставили під сумнів дієвість існуючих правових норм. Питання свободи мореплавства, заборони нападів на цивільні судна, дотримання принципу пропорційності під час воєнних дій стали предметом гострої уваги міжнародної спільноти.

У цьому контексті приклад блокади українських портів демонструє наскільки складною є кваліфікація таких дій з точки зору міжнародного права. Згідно з UNCLOS, свобода судноплавства є базовим принципом, однак міжнародне гуманітарне право, зокрема, Сан-Ремоцький мануал 1994 року, дозволяє морську блокаду за умови її оголошення, ефективності та відсутності загрози для цивільного населення. У випадку України блокада РФ не відповідала цим вимогам, а отже, мала характер неправомірних дій.

Не менш важливим є питання заборони нападів на цивільні об'єкти. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій 1977 року прямо забороняє атаки на цивільні об'єкти, до яких належать порти, житлові будинки, лікарні, школи та цивільні судна. Нехтування цим принципом тягне за собою міжнародно-правову відповідальність і може кваліфікуватися як воєнний злочин.

Окремим аспектом є проблема мінної небезпеки (Представництво Президента України в Автономній республіці Крим, 2025). Морські міни, які не розрізняють цивільні та військові цілі, створюють довгострокову загрозу судноплавству й екології. Вони можуть дрейфувати у міжнародні води, уражати торговельні судна й навіть потрапляти на узбережжя третіх держав. Порушення норм Гаазької конвенції VIII 1907 року, що забороняє неконтрольовані міни, призвело до серйозних ризиків для міжнародної торгівлі та довкілля Чорного моря.

Певним компенсаторним механізмом стала «Зернова угода» 2022 року, що створила спеціальні морські гуманітарні коридори для експорту українського зерна (UkrAgroConsult, 2022). Хоча вона мала політичний, а не класичний юридичний характер, її реалізація під егідою ООН і Туреччини довела можливість гнучкого застосування міжнародного права навіть у кризових умовах.

2. Міжнародно-правові наслідки агресії РФ та механізми їх врегулювання

Збройна агресія РФ проти України поставила під сумнів дієвість основоположних норм міжнародного морського права. У цих умовах ключова роль належить міжнародним організаціям, судовим інституціям та регіональним структурам, які мають не лише фіксувати факти порушень, але й забезпечувати їх правову оцінку та формувати підстави для притягнення держави-агресора до відповідальності.

Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН) відіграє провідну роль у координації дипломатичних та гуманітарних заходів, спрямованих на

підтримання стабільності в регіоні. Її спеціалізовані установи (UNCTAD, OCHA, UNDP) займаються підготовкою аналітичних матеріалів щодо стану судноплавства, створенням гуманітарних коридорів, а також посередництвом у переговорах, що підтвердила «зернова угода» 2022 року (Чорноморська зернова ініціатива).

Міжнародна морська організація (далі – IMO) реагувала на конфлікт закликами припинити атаки на цивільні судна та забезпечити свободу мореплавства. Вона також координувала міжнародну технічну допомогу Україні, зокрема у сфері безпеки морського судноплавства (Ukrainian Shipping Magazine, 2023) та розмінування акваторій Чорного моря.

Міжнародний трибунал з морського права (далі – ITLOS) підтвердив свою здатність діяти навіть у конфліктних умовах. Відомий прецедент 2019 року щодо захоплення українських військових кораблів у Керченській протоці довів, що міжнародні судові органи можуть ефективно застосовувати норми UNCLOS (Socor V., 2019). Рішення Трибуналу про імунітет військових кораблів і зобов'язання РФ звільнити їх стало важливим сигналом про обов'язковість міжнародно-правових норм.

Європейський Союз (далі – ЄС) відіграє роль не лише політичного союзника України, але й активного суб'єкта морського регулювання. Його санкції проти РФ стосуються зокрема морської сфери: обмеження заходів російських суден у порти ЄС, заборона на страхування суден з російською нафтою, підтримка України у відновленні портової інфраструктури та морської безпеки (The Maritime Executive, 2025).

Порушення РФ міжнародного морського права є системними. Вони включають незаконну анексію Криму та поширення юрисдикції на прилеглі води, порушення свободи судноплавства у Чорному та Азовському морях, захоплення українських військових кораблів, мінування акваторій та атаки на цивільні судна. Усі ці дії становлять міжнародно-протиправні діяння, що тягнуть за собою обов'язок припинення порушень, гарантії неповторення та надання репарацій.

Україна активно використовує механізми міжнародного правосуддя. Справи проти РФ розглядаються в арбітражах за UNCLOS (зокрема справа щодо прав прибережної держави у Чорному та Азовському морях і Керченській протоці) (Permanent Court of Arbitration, 2024), у Міжнародному суді ООН (щодо фінансування тероризму та расової дискримінації) (International Court of Justice, 2024) та у Міжнародному трибуналі з морського права (справа 2019 року щодо військових кораблів) (International Tribunal for the Law of the Sea, 2019). Хоча РФ часто відмовляється визнавати юрисдикцію цих органів, сам факт розгляду й ухвалення рішень формує доказову базу та підтверджує її міжнародно-правову відповідальність.

Таким чином, агресія РФ у морському вимірі створює виклик не лише для України, але й для всієї системи міжнародного права. Реакція міжнародних організацій, рішучість судових інституцій і послідовність України у правовому захисті демонструють, що міжнародне право зберігає дієвість, хоча й потребує вдосконалення.

Висновки. Правовий статус Чорного моря та його особливості виявили складність поєднання універсальних норм міжнародного мор-

ського права і регіональних домовленостей. Напівзамкнутий характер акваторії, специфіка чорноморських проток і тісне сусідство держав зумовлюють необхідність постійного пошуку балансу між національними інтересами та міжнародними зобов'язаннями. Однак збройна агресія РФ проти України продемонструвала вразливість існуючих механізмів регулювання та поставила під сумнів дієвість базових принципів, зокрема свободи судноплавства і захисту цивільних об'єктів.

Блокада українських портів, мінування акваторій і напади на цивільні судна підтвердили, що навіть чітко визначені положення Конвенції UNCLOS, Женевських конвенцій та Сан-Ремоцького мануалу залишаються недостатніми без ефективних механізмів їх примусового виконання. Використання морських мін, дрейф яких становить небезпеку для міжнародного судноплавства і морського довкілля, також висвітлює прогалини у традиційному правовому регулюванні та потребу в оновленні міжнародних норм.

Разом із тим, досвід реалізації «Зернової угоди» довів, що міжнародне право може адаптуватися до умов війни, створюючи тимчасові механізми, які дозволяють забезпечити безпеку судноплавства та зменшити ризики глобальної продовольчої кризи. Хоча угода мала переважно політичний характер, її ефективність підтвердила важливість інституціоналізації подібних рішень у майбутньому.

Особливу роль у врегулюванні ситуації відіграли міжнародні організації та судові інституції. ООН, IMO, ITLOS і ЄС виявили здатність не лише фіксувати порушення, але й формувати правові та політичні механізми реагування. Рішення ITLOS у справі про захоплення українських військових кораблів, санкції ЄС у морській сфері та посередницькі зусилля ООН у досягненні «зернової угоди» стали важливими прикладами збереження дієвості міжнародного права.

Україна, використовуючи арбітражні та судові механізми, послідовно формує доказову базу для майбутньої відповідальності РФ. Судові процеси, ініційовані в рамках UNCLOS, Міжнародного суду ООН та ITLOS, засвідчили можливість захисту національних інтересів правовими засобами навіть в умовах збройної агресії.

Таким чином, війна в Україні стала своєрідним випробуванням для всієї системи міжнародного морського права. Вона виявила слабкі сторони існуючих режимів, але водночас підтвердила їх необхідність і потенціал для розвитку. Подальше вдосконалення міжнародно-правових інструментів, спрямованих на захист свободи судноплавства, екологічної безпеки та прав прибережних держав, є запорукою збереження стабільності та справедливості у Чорному морі й у глобальному масштабі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція ООН з морського права від 10 грудня 1982 р. Офіційний переклад. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0005WDC64C> (дата звернення: 20 серпня 2025 р.).
2. Конвенція про режим проток (укр/рос), Конвенція Республіки Болгарія (1936). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_228#Text (дата звернення: 20 серпня 2025 р.).
3. Чорне море – мінне поле: російська загроза та екологічна катастрофа. Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим, 2025. URL: <https://ppu.gov.ua/press-center/chorne-more-minne-pole-rosiyska-zahroza-ta-ekolohichna-katastrofa> (дата звернення: 20 серпня 2025 р.).

4. Опубліковано текст зернової угоди, підписаної сьогодні в Стамбулі. *UkrAgroConsult*, 2022. URL: <https://ukragroconsult.com/news/opublikovano-tekst-zernovoyi-ugody-pidpysano-yi-sogodni-v-stambuli/> (дата звернення: 20 серпня 2025 р.).

5. Чорноморська зернова ініціатива. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Чорноморська_зернова_ініціатива (дата звернення: 20 серпня 2025 р.).

6. ІМО закликала РФ припинити погрози судноплавству в Чорному морі. *Ukrainian Shipping Magazine*, 2023. URL: <https://usm.media/imo-zaklikala-rf-pripiniti-zagrozi-sudnoplavstvu-v-chornomu-mori/> (дата звернення: 20 серпня 2025 р.).

7. Socor V. Kerch Strait Incident: Ukraine Wins Court Ruling Against Russia. *Eurasia Daily Monitor*, vol. 16, issue 79, 2019. URL: <https://jamestown.org/program/kerch-strait-incident-ukraine-wins-court-ruling-against-russia> (дата звернення: 20 серпня 2025 р.).

8. EU Adopts New Sanctions That Lower Oil Price Cap and Hit Shadow Tankers. *The Maritime Executive*, 2025. URL: <https://maritime-executive.com/article/eu-adopts-new-sanctions-that-lower-oil-price-cap-and-hit-shadow-tankers> (дата звернення: 20 серпня 2025 р.).

9. PCA Press Release – PCA Case No. 2017-06: Dispute Concerning Coastal State Rights in the Black Sea, Sea of Azov, and Kerch Strait (Ukraine v. the Russian Federation). *Permanent Court of Arbitration*. URL: <https://pca-cpa.org/en/news/pca-press-release-pca-case-no-2017-06-dispute-concerning-coastal-state-rights-in-the-black-sea-sea-of-azov-and-kerch-strait-ukraine-v-the-russian-federation-3/> (дата звернення: 20 серпня 2025 р.).

10. Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation). *International Court of Justice*. URL: <https://icj-cij.org/case/166> (дата звернення: 20 серпня 2025 р.).

11. Case Concerning the Detention of Three Ukrainian Naval Vessels. *International Tribunal for the Law of the Sea*, Order of 25 May 2019 (List of Cases No. 26). URL: https://itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/26/C26_Order_25.05.pdf (дата звернення: 20 серпня 2025 р.).

REFERENCES:

1. Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii. (1982). Konventsiiia OON z morskoho prava [United Nations Convention on the Law of the Sea]. Parus (Consultant) – Parus (Consultant). <http://consultant.parus.ua/?doc=0005WDC64C>

2. Konventsiiia pro rezhyr protok (ukr./ros.), Konventsiiia Respublika Bolhariia [Convention Regarding the Regime of the Straits (Montreux Convention)]. (1936, July 20). Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiynyi vebportal – Verkhovna Rada of Ukraine: official web portal. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_228#Text

3. Predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy v Avtonomnii Respubliitsi Krym. (2025). Chorne more – minne pole: rosiiska zahroza ta ekolohichna katastrofa [Black Sea – minefield: Russian threat and environmental catastrophe]. Predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy v AR Krym – Representation of the President of Ukraine in the Autonomous Republic of Crimea. <https://ppu.gov.ua/press-center/chorne-more-minne-pole-rosiyska-zahroza-ta-ekolohichna-katastrofa>

4. UkrAgroConsult. (2022). Opublikovano tekst zernovoi uhody, pidpysanoi sohodni v Stambuli [The text of the grain deal signed today in Istanbul has been published]. UkrAgroConsult. <https://ukragroconsult.com/news/opublikovano-tekst-zernovoyi-ugody-pidpysano-yi-sogodni-v-stambuli/>

5. Chornomorska zernova initsiatyva [Black Sea Grain Initiative]. (n.d.). Vikipediia – Wikipedia. Retrieved August 20, 2025, from https://uk.wikipedia.org/wiki/Чорноморська_зернова_ініціатива

6. Ukrainian Shipping Magazine. (2023). IMO zaklykala RF prypynuty pohrozy sudnoplavstvu v Chornomu mori [IMO called on the Russian Federation to stop threats to shipping in the Black Sea]. Ukrainian Shipping Magazine. <https://usm.media/imo-zaklikala-rf-pripiniti-zagrozi-sudnoplavstvu-v-chornomu-mori/>

7. Socor, V. (2019). Kerch Strait incident: Ukraine wins court ruling against Russia. *Eurasia Daily Monitor*, 16(79). <https://jamestown.org/program/kerch-strait-incident-ukraine-wins-court-ruling-against-russia>

8. EU adopts new sanctions that lower oil price cap and hit shadow tankers. (2025). *The Maritime Executive*. <https://maritime-executive.com/article/eu-adopts-new-sanctions-that-lower-oil-price-cap-and-hit-shadow-tankers>

9. Permanent Court of Arbitration. (2024, September 20). PCA press release – PCA Case No. 2017-06: Dispute concerning coastal state rights in the Black Sea, Sea of Azov, and Kerch Strait (Ukraine v. the Russian Federation). *Permanent Court of Arbitration*. <https://pca-cpa.org/en/news/pca-press-release-pca-case-no-2017-06-dispute-concerning-coastal-state-rights-in-the-black-sea-sea-of-azov-and-kerch-strait-ukraine-v-the-russian-federation-3/>

10. International Court of Justice. (n.d.). Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation). *International Court of Justice*. <https://icj-cij.org/case/166>

11. International Tribunal for the Law of the Sea. (2019, May 25). Case concerning the detention of three Ukrainian naval vessels (Order), List of cases No. 26. *International Tribunal for the Law of the Sea*. https://itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/26/C26_Order_25.05.pdf

Стаття надійшла до редакції 28.08.2025
Рекомендована до друку 05.09.2025
Опублікована 01.10.2025

УДК 343.9.02-027.543:005.44
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-3-16>

ТРАНСКОРДОННА ЗЛОЧИННІСТЬ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА РОЛЬ У ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Стратонов Василь Миколайович,
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
професор кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету
Stratonov@ksu.ks.ua
orcid.org/0000-0002-7548-0630

У статті **поставлено за мету** дослідження поняття, ознаки та ролі транскордонної злочинності у глобалізації транснаціональної злочинності.

Для досягнення поставленої мети та отримання об'єктивних результатів було застосовано комплекс методів наукового дослідження, а саме: формально-логічний метод, системно-структурний метод, порівняльно-правовий метод, метод аналізу й синтезу, прогностичний метод.

Результати та висновки такої діяльності. У статті обґрунтовано, що транскордонна злочинність становить складне соціально-правове явище, яке поєднує ознаки організованої злочинної діяльності та водночас виступає базовою платформою для формування транснаціональних кримінальних мереж. Транскордонна злочинність характеризується високим рівнем мобільності, конспіративності, здатністю інтегруватися у легальні економічні структури та активно використовувати сучасні технології, що ускладнює її ідентифікацію й протидію. Наявність чіткої організаційної структури, стабільних каналів взаємодії та використання корупційних механізмів підсилюють її стійкість і вплив на національну та міжнародну безпеку. Доведено, що поширення транскордонної злочинності зумовлене низкою соціально-економічних, політичних та правових факторів, серед яких слід виділити глобалізацію, технологічний розвиток, збройні конфлікти, слабкість міжнародних механізмів протидії та мінізацію економіки. Транскордонна злочинність створює основу для глобалізації транснаціональних злочинних практик, інтегруючи локальні схеми у міждержавні кримінальні мережі, що зумовлює посилення взаємозалежності злочинних угруповань у світі та формує серйозні виклики для держав і міжнародних інституцій. Ефективна протидія цьому явищу потребує вдосконалення національного законодавства, зміцнення інституційної спроможності правоохоронних органів, активної міждержавної координації та використання глобальних механізмів співпраці у сфері безпеки.

Ключові слова: транскордонна злочинність, транснаціональна злочинність, глобалізація, організована злочинність, міжнародна безпека, кримінальні мережі, корупція, правоохоронна діяльність, тіньова економіка.

CROSS-BORDER CRIME: CONCEPTS, SIGNS AND ROLE IN THE GLOBALIZATION OF TRANSNATIONAL CRIME

Stratonov Vasyl Mykolayovych,
Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine,
Professor at the Department of National, International Law and Law Enforcement
Kherson State University
stratonov@ksu.ks.ua
orcid.org/0000-0002-7548-0630

The article **aims** to study the concepts, signs and role of cross -border crime in the globalization of transnational crime.

To achieve this goal and obtain objective results, a complex of methods of scientific research was applied, namely: formal-logical method, system-structural method, comparative legal method, method of analysis and synthesis, prognostic method.

Results and conclusions of such activity. The article substantiates that cross-border crime is a complex socio-legal phenomenon, which combines the features of organized criminal activity and at the same time acts as a basic platform for the formation of transnational criminal networks. Cross -border crime is characterized by a high level of mobility, conspiracy, the ability to integrate into legal economic structures and to actively use modern technologies, which complicates its identification and counteraction. The presence of a clear organizational structure, stable channels of interaction and the use of corruption mechanisms enhance its stability and influence on national and international security. It has been proven that the spread of cross-border crime is due to a number of socio-economic, political and legal factors, including globalization, technological development, armed conflicts, weakness of international mechanisms of counteraction and shadowing of the economy. Cross -border crime creates the basis for the globalization of transnational criminal practices, integrating

local schemes into interstate criminal networks, which leads to increased interdependence of criminal groups in the world and forms serious challenges for states and international institutions. Effective counteraction to this phenomenon requires the improvement of national legislation, strengthening the institutional capacity of law enforcement agencies, active interstate coordination and the use of global mechanisms of security in the field of security.

Ke words: *cross-border crime, transnational crime, globalization, organized crime, international security, criminal networks, corruption, law enforcement, shadow economy.*

Вступ. В умовах поглиблення глобалізаційних процесів злочинні угруповання активно використовують відкритість кордонів, розвиток міжнародної торгівлі та фінансових систем для розширення своєї діяльності. Розуміння сутності транскордонної злочинності, її специфічних ознак, таких як міждержавний характер, високий рівень організованості та використання передових технологій, є ключовим для розробки ефективних механізмів її протидії, що дозволяє не лише адекватно кваліфікувати такі правопорушення, а й формувати науково-обґрунтовані стратегії міжнародного співробітництва у сфері правохоронної діяльності. Особлива актуальність вивчення цієї проблематики пояснюється тим, що транскордонна злочинність є не просто сумою злочинів, вчинених на території кількох держав, а виступає структурним елементом глобальної транснаціональної злочинності. Аналіз її ролі в глобалізації злочинних процесів дає змогу виявити закономірності формування злочинних мереж, їхні зв'язки з корупційними схемами і тіньовою економікою, що сприяє розробці адекватних законодавчих ініціатив, спрямованих на гармонізацію правових норм, а також на вдосконалення системи міжнародної правової допомоги та обміну інформацією між правоохоронними органами різних країн, що є критично важливим для протидії цьому динамічному та небезпечному явищу.

Мета статті полягає у дослідженні поняття, ознаки та ролі транскордонної злочинності у глобалізації транснаціональної злочинності.

1. Поняття та ознаки поняття «транскордонна злочинність»

У науковій літературі відсутня єдність розуміння поняття «транскордонна злочинність», що зумовлює різноманітність підходів до його інтерпретації, адже одні дослідники зосереджують увагу на характеристиці безпосередньо транскордонних злочинних організацій, акцентуючи на їх структурі, ієрархії та методах функціонування, інші – пропонують визначати транскордонність, як специфічний підвид організованої злочинної діяльності, що вимагає особливих методів виявлення і протидії. Наприклад, Леган І.М. зауважує, що транскордонна злочинність – це «сукупність транснаціонально структурованих злочинних об'єднань різного якісно-кількісного складу, що створені з метою реалізації злочинних діянь, які характеризуються перетином кордону та створюють загрозу національній та міжнародній безпеці» (Леган, 2021), а О.М. Махлай підкреслює, що «нині організована злочинна діяльність у світі приймає транснаціональний характер, яка являє собою найбільш складний об'єкт для дослідження» (Махлай, 2017). Отже, завдяки транскордонному компоненту організовані злочинні угруповання набувають здатності виходити за межі окремих юрисдикцій, створювати стабільні канали

взаємодії з іноземними партнерами, формувати транснаціональні кримінальні мережі, що, у свою чергу, зумовлює виникнення нових загроз для міжнародної безпеки та правопорядку, оскільки злочинність перестає бути локалізованим явищем і стає частиною глобального кримінального простору.

Також, у більш широкому значенні, у науковій думці транскордонна злочинність ототожнюється та/або співвідноситься з поняттям «транснаціональна злочинність», що підкреслює її глобальний масштаб і здатність «виходити» за межі окремих держав. Зокрема, транскордонна злочинність посідає визначальне місце у системі транснаціональної злочинності, оскільки саме вона виступає вихідним рівнем переходу злочинної діяльності з національного у міжнародний вимір, а її сутність полягає у перетині державних кордонів при здійсненні протиправних дій, що трансформують локальні кримінальні практики у складні міждержавні схеми.

Нарешті, окрему позицію становить підхід, який передбачає, що «транскордонна», «транснаціональна» та «трансконтинентальна» злочинність відносяться до злочинів міжнародного характеру (міжнародної злочинності), оскільки транскордонна злочинність охоплює протиправні діяння, що виходять за межі юрисдикції однієї держави та безпосередньо пов'язані з перетином кордону, транснаціональна злочинність відображає більш широкий комплекс організованої злочинної діяльності, яка охоплює кілька держав та інтегрує різні злочинні структури у спільні кримінальні мережі, тоді як трансконтинентальна злочинність позначає глобалізовані форми злочинності, що функціонують на міжконтинентальному рівні та становлять загрозу міжнародній безпеці у світовому масштабі.

Таким чином, транскордонна злочинність виконує подвійну роль: з одного боку, вона є самостійним видом організованої злочинної діяльності з власними ознаками та специфікою, з іншого – слугує основою для формування ширших структур транснаціональної злочинності. Саме ця проміжна позиція робить її стратегічно важливим об'єктом дослідження, оскільки ефективна протидія транскордонним проявам може стати ключем до зменшення масштабів транснаціональної злочинності загалом.

Авторський колектив монографії «Транснаціональна злочинність: криміналістичний аналіз» зауважує, що транскордонна злочинність характеризується наступними ознаками «вони скоюються, як правило, на території декількох держав або на території, що не підпадає під юрисдикцію жодної держави; обтяжені іноземним елементом (діяння скоєне на іноземній території, є іноземці-співучасники, тощо); обидва вищевказаних моменти обумовлюють те, що в боротьбі з такого роду діяннями використання тільки національних засобів не може дати необхідного

ефекту) (Біленчук, 2011). Ми робимо висновок, що такий вид злочинності відрізняється наступними характерними рисами: 1) адаптується до змін у законодавстві та технологіях, виходячи за межі традиційних видів злочинів і переходячи до кіберзлочинності, фінансових махінацій та інших складних форм; 2) використовує сучасні комунікації, фінансові системи та транспортні мережі для координації своєї діяльності; 3) має чітку ієрархію, стабільні джерела доходів та професійне керівництво, що дозволяє їм витримувати тиск правоохоронних органів і швидко відновлюватися після втрат; 4) характеризується інтеграцією у легальний сектор економіки, що проявляється у створенні складних схем прикриття злочинної діяльності через фіктивні підприємства, офшорні структури та фінансові операції, спрямовані на легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом; 5) відзначається високим рівнем конспіративності, застосуванням сучасних технологій шифрування та анонімізації даних, що значно ускладнює процес документування протиправної діяльності та доведення вини; 6) виявляє мобільність та гнучкість, виражену у здатності швидко змінювати напрями злочинної активності залежно від політичних, економічних та правових умов у конкретних державах; 7) спирається на корупційні механізми, використовуючи їх як основний інструмент впливу на органи державної влади, правоохоронні структури та приватний сектор, що забезпечує відносну безкарність та стійкість організованих угруповань; 8) передбачає координацію діяльності злочинних угруповань у різних країнах, формування міжрегіональних і транснаціональних мереж зі складним розподілом функцій та сфер впливу; 9) здійснює деструктивний вплив на політичну, економічну та соціальну стабільність держав, підриває основи державного управління, створює передумови для поширення недовіри до правових інститутів і формує загрози національній та міжнародній безпеці; 10) відзначається значною кількістю різновидів, серед яких виокремлюються наркобізнес, торгівля людьми, кіберзлочинність, терористична діяльність, незаконний обіг зброї, фінансові шахрайства та інші форми, що постійно модифікуються і ускладнюють процес протидії тощо.

Отже, *транскордонна злочинність* – це комплексна форма організованої злочинної діяльності, що здійснюється угрупованнями або окремими особами із системним перетином державних кордонів, характеризується високим рівнем мобільності, конспіративності та інтеграції у легальні економічні й соціальні структури, ґрунтується на корупційних механізмах і використанні сучасних технологій, а також справляє деструктивний вплив на політичну, економічну і правову стабільність держав, створюючи загрозу національній та міжнародній безпеці.

2. Передумовами розвитку «транскордонної злочинності» та вплив її на глобалізацію «транснаціональної злочинності»

Визначення передумов розвитку транскордонної злочинності має суттєве наукове та практичне значення, оскільки дозволяє виявити комплекс соціально-економічних, політичних і правових детермінант її поширення, а також створює підґрунтя для розроблення ефективних механізмів запобігання і протидії даному явищу.

Отже, передумовами розвитку транскордонної злочинності на нашу думку виступають наступні фактори:

1. Екстериторіальна експансія злочинних економічних зв'язків, оскільки відмічається розширення злочинної діяльності за межі національних кордонів, головною метою якого є диверсифікація інвестицій у криміналізовані економічні структури на територіях сусідніх держав, що забезпечує зменшення криміногенних ризиків і ухилення від правоохоронного контролю на території первинної дислокації злочинної групи.

2. Інтеграція злочинності в легальні економічні структури та міжнародні економічні корпорації, завдяки чому забезпечується безперешкодний рух транснаціонального капіталу, що значно спрощує і «убезпечує» процеси легалізації (відмивання) злочинних доходів.

3. Формування транснаціональних шахрайських корпорацій, що діють під виглядом фіктивних міжнародних економічних організацій, оперують значними фінансовими ресурсами, використовують підроблені документи, укладають фіктивні договори, отримують кредити та авансові платежі, а також, проводять масштабні фінансові комбінації у банківській і податковій сферах.

4. Активізація транснаціонального промислово-економічного шпигунства шляхом несанкціонованого отримання комерційних таємниць з подальшим їх продажем з метою підриву конкурентоспроможності, що може призвести до банкрутства окремих підприємств і навіть цілих галузей національної та міжнародної економіки.

Серед факторів розвитку злочинів транскордонної злочинності також можна відмітити глобалізацію, вразливість світової економіки, збройні конфлікти, швидкий технологічний прогрес, малоефективну міжнародну діяльність в сфері протидії даній категорії злочинних діянь та ін. Транскордонна злочинність суттєво впливає на процеси глобалізації транснаціональної злочинності, оскільки саме вона створює передумови для інтеграції окремих злочинних практик у більш складні міжнародні мережі. Розширення сфер незаконної діяльності, таких як торгівля людьми, наркотиками, зброєю чи фінансовими ресурсами, сприяє формуванню транснаціональних кримінальних структур, що діють поза межами юрисдикції окремих держав. Унаслідок цього відбувається не лише посилення взаємозалежності між злочинними угрупованнями різних країн, а й ускладнення механізмів протидії, оскільки злочинність набуває глобального виміру, інтегруючись у соціально-економічні та політичні процеси світової спільноти. Так, на думку Н.А. Орловської така злочинність «як негативний результат глобалізації об'єднує держави світу в єдиний кримінальний простір із певним «розподілом ролей» (країни походження кримінальних товарів та послуг, країни-транзитери, країни-реципієнти, країни, у яких відмиваються доходи, одержані злочинним шляхом тощо)» (Орловська, 2018). Тому, в умовах глобалізації та зростання взаємозалежності держав Україна, як і більшість країн світу, вимушена відігравати певну роль у функціонуванні транскордонної та транснаціональної злочинності, адже з огляду на її геополітичне розташування, наявність протяжного державного кордону та складну вну-

трішньополітичну ситуацію, держава нерідко виступає транзитною територією і країною походження кримінальних товарів та послуг. Наприклад, у 2010-2013 рр. значно активізувалася діяльність міжнародних нарко-синдикатів на території України, зросли масштаби імпорту синтетичних наркотиків з Китаю та Індії, збільшився обсяг транзиту наркотиків з Південної Америки, Африки та Афганістану через порти Одеси, Іллічівська (Чорноморська) і Скадовська (Рис. 1).

Також зауважимо, що російсько-українська війна, що посилює вразливість України через економічну тінізацію, сприяє не лише використанню країни, як транзитної зони та реципієнта для легалізації злочинних доходів, але й спричиняє масштабне поширення нелегальної зброї, посилення корупційних схем, зростання торгівлі людьми та активізацію кіберзлочинності, що створює серйозні виклики для національної та міжнародної безпеки.

У цьому контексті протидія транскордонній злочинності набуває першочергового значення, оскільки вона є не лише засобом забезпечення належного рівня правопорядку всередині держави, але й важливим чинником підтримання міжнародної стабільності. Ефективна боротьба з цим явищем передбачає удосконалення національного законодавства, підвищення інституційної спроможності правоохоронних органів, посилення міждержавної координації та розвиток спільних механізмів інформаційного обміну. З огляду на зазначене, особливої актуальності набуває діяльність уповноважених органів, що безпосередньо реалізують практичні заходи протидії транскордонній злочинності та забезпечують взаємодію України з міжнародними правоохоронними структурами. Саме через їхню роботу стає можливим поєднання національних зусиль із глобальними ініціативами, спрямованими на боротьбу зі злочинністю, що виходить за межі державних кордонів. Так, станом на початок 2025 р. основними ключовими напрямками протидії транскордонній злочинності Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України (виконує функції Національного центрального бюро Інтерполу в Україні) стали: міжнародний розшук злочинців та зниклих безвісти, виявлення та протидія незаконному обігу зброї, розслідування сексуальних злочинів проти дітей, захист культурної спадщини, яка зазнала втрат в ході російсько-української війни, боротьби з особливо небезпечними злочинними угрупованнями та злочинними лідерами, протидії незаконному обігу радіоактивних матеріалів, відстеження незаконних активів злочинців, розшук воєнних злочинців, сприяння розслідуванню воєнних злочинів, злочинів проти людяності і геноциду (Національна поліція України, 2025).

Висновки. Транскордонна злочинність становить складне явище, яке поєднує риси організованої злочинної діяльності та водночас формує основу для розвитку транснаціональних кримінальних мереж. Її характерними особливостями виступають мобільність, гнучкість, конспіративність, інтеграція у легальні економічні структури, використання новітніх технологій та корупційних механізмів, що забезпечують їй здатність швидко адаптуватися до змін у суспільстві, зберігати стійкість та справляти негативний вплив на безпеку держав і міжнародної спільноти.

Рис. 1. Шляхи наркотрафіку через Україну (з відкритих джерел, за матеріалами сайту <https://argumentua.com/stati/narkotrafikua-ukraina-stanovitsya-vazhneishim-portom-dlya-narkomafii>)

Поширення транскордонної злочинності визначається глобалізаційними процесами, економічною вразливістю, політичною нестабільністю, розвитком технологій та слабкістю міжнародних механізмів протидії. Транскордонна злочинність виступає ключовим чинником, що перетворює локальні протиправні дії на складні міждержавні схеми, посилюючи взаємозалежність злочинних угруповань та ускладнюючи заходи боротьби з ними. Протидія транскордонній злочинності вимагає посилення правових та інституційних інструментів на національному рівні, тісної міждержавної взаємодії й використання глобальних механізмів співпраці, що дозволить зменшити масштаби її поширення та мінімізувати загрози для національної і міжнародної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Леган І.М. Транснаціональна злочинність, її різновиди та прояви: теоретико-методологічні аспекти. [Transnational crime, its varieties and manifestations: theoretical and methodological aspects] *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 32(71), №3.2021. С. 70–75. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/3_2021/14.pdf (дата звернення: 12.08.2025)
2. Махлай О.М. Протидія транскордонній злочинній діяльності на державному кордоні України [Counteracting cross-border criminal activity at the state border of Ukraine]. *Право і суспільство*. № 5, частина 2/2017. С. 212–215. URL: http://pravoisusplstvo.org.ua/archive/2017/5_2017/part_2/47.pdf (дата звернення: 12.08.2025)
3. Біленчук П.Д., Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Паніотов Є.К. Транснаціональна злочинність: криміналістичний аналіз [Transnational crime: forensic analysis]. Монографія / За ред. П.Д. Біленчука. Київ: КИИ, 2011. 52 с. URL: <https://clar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/411b2b9a-3891-4da9-a47b-f2f42046425a/content> (дата звернення: 12.08.2025)

4. Орловська Н.А. Транскордонна злочинність: глобалізація чи глокалізація [Cross -border crime: globalization or globalization]. *Кримінальне право в умовах глобалізації: матер. Міжн. наук.-практ. конф.* (Одеса, 25 травня 2018р.). Одеса. НУ «ОЮА». С. 46–48. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/5_2017/part_2/47.pdf (дата звернення: 12.08.2025)

5. Національне центральне бюро Інтерполу в Україні: 32 роки міжнародної співпраці та боротьби зі злочинністю [National Central Bureau of Interpol in Ukraine: 32 years of international cooperation and crime fight]. Офіційний веб-портал Національної поліції України. URL: <https://npu.gov.ua/news/natsionalne-tsentralne-biuro-interpolu-v-ukraini-32-roky-mizhnarodnoi-spivpratsi-ta-borotby-zi-zlochynnistiu> (дата звернення: 12.08.2025)

REFERENCES:

1. Lehan I.M. Transnatsionalna zlochynnist, yii riznovydy ta proiavy: teoretyko-metodolohichni aspekty. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: yurydychni nauky. Tom 32(71), №3.2021. S. 70–75. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/3_2021/14.pdf [in Ukrainian]

2. Makhlai O.M. Protydiia transkordonnii zlochynnoi diialnosti na derzhavnomu kordonii Ukrainy. *Pravo i suspilstvo*. № 5, chastyna 2/2017. S. 212–215. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/5_2017/part_2/47.pdf [in Ukrainian]

3. Bilenchuk P.D., Kofanov A.V., Kobylanskyi O.L., Paniov Ye.K. Transnatsionalna zlochynnist: kryminalistychnyi analiz. *Monohrafiia / Za red. P.D. Bilenchuka*. Kyiv: KYI, 2011. 52 s. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/411b-2b9a-3891-4da9-a47b-f2f42046425a/content> [in Ukrainian]

4. Orlovska N.A. Transkordonna zlochynnist: hlobalizatsiia chy hlokalizatsiia. *Kryminalne pravo v umovakh hlobalizatsii: mater. Mizhnar. nauk.-prakt.konf.* (Одеса, 25 травня 2018р.). Одеса. НУ «ОЮА». С. 46–48. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/5_2017/part_2/47.pdf [in Ukrainian]

5. Natsionalne tsentralne biuro Interpolu v Ukraini: 32 roky mizhnarodnoi spivpratsi ta borotby zi zlochynnistiu. Офіційний веб-портал Національної поліції України. URL: <https://npu.gov.ua/news/natsionalne-tsentralne-biuro-interpolu-v-ukraini-32-roky-mizhnarodnoi-spivpratsi-ta-borotby-zi-zlochynnistiu> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 29.08.2025

Рекомендована до друку 08.09.2025

Опублікована 01.10.2025

НОТАТКИ

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Збірник наукових праць

Серія ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Випуск 3

Коректура – *Н.С. Ігнатова*

Комп'ютерна верстка – *С.С. Любченко*

Формат 60×84/8. Гарнітура Pragmatica.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 10,93.
Замов. № 0925/762. Наклад 300 прим.
Підписано до друку 30.09.2025 р.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.